

TRIVANDRUM SANSKRIT SERIES³⁰⁵
No. CXXVII.

Śrī Citrodayamañjarī.
No. XVI.

THE
SARASVATĪKĀNTHĀBHARĀṆA
OF
Śrī Bhojadeva
With the Commentary
OF
Śrī Nārāyaṇadaṇḍanātha

Part II.

EDITED BY

K. SĀMBAŚIVA ŚĀSTRĪ

*Curator of the Department for the Publication
of Oriental Manuscript, Trivandrum.*

PUBLISHED UNDER THE AUTHORITY OF THE GOVERNMENT OF
HIS HIGHNESS THE MAHARAJA OF TRAVANCORE.

TRIVANDRUM:

PRINTED BY THE SUPERINTENDENT, GOVERNMENT PRESS,
1937

अनन्तशयनसंस्कृतग्रन्थावलिः ।

ग्रन्थाङ्कः १२७.

श्रीचित्रोदयमञ्जरी ।

ग्रन्थाङ्कः १६.

श्रीभोजदेवप्रणीतं
सरस्वतीकण्ठाभरणं
श्रीनारायणदण्डनाथविरचितया
हृदयहारिण्याख्यया वृत्त्या
समेतं

पौरस्त्यग्रन्थप्रकाशनकार्याध्यक्षेण
के. साम्बशिवशास्त्रिणा
संशोधितम् ।

द्वितीयोऽध्यायः ।

तच्च

अनन्तशयने

महोन्नतमहामहिमश्रीचित्राचतारमहाराजशासनेन
राजकीयमुद्रणयन्त्रालये तदध्यक्षेण
मुद्रयित्वा प्रकाशितम् ।

॥ श्रीः ॥

श्रीमूलावनिपालमौलिमणिना सङ्कल्पितश्रीरिव
श्रीमूलात्मजनिस्तथा सहजया लक्ष्म्या च सम्भावितः ।
स्वातिज्योतिरिवादितः समुदितश्चित्रावनारः स्वय
मार्ताण्डाग्रसरो विराजति महाराजः स रामाभिधः ॥
भास्वदर्णमणिः प्रवालमृदुला श्रुत्याघलङ्कारिणी
श्रीमद्वश्विसुन्धरानवयशोराशिप्रकाशात्मिका ।
उत्फुल्लसुकृतिप्रसाधनघृतामोदोन्नदाङ्गिण्डिमा
श्रीचित्रोदधमञ्जरी सुमनसां सर्वस्वमुज्जृम्भताम् ॥

के. साम्बशिवशास्त्री.

PREFACE.

This is the Second Volume of *Sarasvatīkaṇṭhābharaṇa*, a treatise on grammar, by Śrī Bhojadeva with the *Vṛtti*, *Hṛdayahāriṇī* of Śrī Nārāyaṇa Dandanaṭha, completely comprising as it does the second chapter of the work. All the four *Paḍās* of this chapter are devoted for the elucidation of the *Unādipratyayās*. The present volume along with the first part already published exhausts the *Kṛtikhaṇḍa*. This work treasuring up all the forms of words that occur at appropriate places is indeed a rare boon to those desirous of attaining mastery over their correct usage, by virtue of the peculiar nature of the *Sūtrās*, *Vṛtti* and the illustrations. Hoping to dwell at length on the distinctive characteristics of the treatment herein followed regarding the *Prasthāna* and the method of collecting words when the publication of the work is nearing completion, I place the work before the enlightened public.

Trivandrum, }
9-6-1112.

K. SĀMBAŚIVA ŚĀSTRĪ.

P R E F A C E.

This is the Second Volume of *Sarasvatīkaṇṭhābhāṣā*, a treatise on grammar, by Śrī Bhojadeva with the *Vṛtti*, *Hṛdayahārinī* of Śrī Nārāyaṇa Dānḍanātha, completely comprising as it does the second chapter of the work. All the four *Pādas* of this chapter are devoted for the elucidation of the *Unādi*pratyayas. The present volume along with the first part already published exhausts the *Kṛtikhaṇḍa*. This work treasuring up all the forms of words that occur at appropriate places is indeed a rare boon to those desirous of attaining mastery over their correct usage, by virtue of the peculiar nature of the *Sātrās*, *Vṛtti* and the illustrations. Hoping to dwell at length on the distinctive characteristics of the treatment herein followed regarding the *Prasthāna* and the method of collecting words when the publication of the work is nearing completion, I place the work before the enlightened public.

Trivandrum, }
9 6-1112 }

K. SĀMBASIVA ŚĀSTRĪ.

॥ श्रीः ॥

निवेदना ।

द्वितीयोऽयं भागः श्रीभोजदेवीयस्य श्रीनारायणदण्डनाथविरचिताया
हृदयहारिण्याख्यया वृत्त्या समेतस्य सरस्वतीकण्ठाभरणस्य व्याकरण-
ग्रन्थस्य, यो द्वितीयमध्यायं समग्रं व्यामोति । अत्र च पादचतुष्टय्योणादयः
प्रत्यया निरूप्यन्ते । आहत्य पूर्वभागेण गतेनोत्तरभागेण चानेन कृत्स्णः
सम्पूर्यते । तत्तत्समयसमुचितान् नैकान् शब्दराशीन् सन्निवन्विदं व्याकरणं
सूत्रतो वृत्तित उदाहरणतश्च किमप्यभिनयमनुमाहकं मुशब्दसङ्घट्टपरायणानाम् ।
प्रस्थानभेदे शब्दसङ्घट्टणप्रक्रियायां च विवेचनीयाः सरणीरस्मि मन्ये विवि-
नन्ति तदा, यदेवमविकलं प्रकाशनीयपदवीं प्रपत्ता ॥

अनन्तशयनम्, }
१०-६-११२. }

के. साम्प्रशिवशास्त्री.

॥ श्रीः ॥

श्रीभोजदेवप्रणीतं

सरस्वतीकण्ठाभरणं

श्रीनारायणदण्डनाथविरचितया

हृदयहारिण्याख्यया

वृत्त्या सनाथम् ॥

(द्वितीयो भागः ।)

अथ द्वितीयोऽध्यायः ।

कृवापाजिमिस्वदिसाध्यशुभ्य उर्णं बहुलं कर्तरि
वर्तमाने संज्ञायाम् ॥ १ ॥

कृजादिभ्यो वर्तमानार्थवृत्तिभ्यः संज्ञायां कर्तरि बहुलमुष्प्रत्ययो
भवति । कारुः शिल्पी । वायुर्नभस्वान् । पासुरपानम् । जायुरौषधम् ।
मायुः पित्तं शन्दश्च । गोमायुः सगालः । स्वाडुः रसः । साधुः श्रेयान् ।
थाशुः शीघ्रः । णकारो वृद्ध्यर्थः ॥

दृस्नासनिजनिचटिचरिभ्यो जुण् ॥ २ ॥

दृणात्यादिभ्यः कर्तरि जुण्प्रत्ययो भवति । दीर्यत इति दारु
काष्ठम् । स्नायुरस्थिनहनम् । सानुः पर्वतैकदेशः । जा(नुर ईन्व)ष्टीवान् ।
चादुरनुकुलाचरणम् । चारु शोभनम् । ञकारो वृद्धिस्वरार्थः । णकार-
करणाज्जनेः प्रतिपिद्धापि वृद्धिर्भवति ॥

किमि श्रः ॥ ३ ॥

शृणातेः किम्युपपदे जुण् भवति । किंशरुः शुकधान्यशिखा ॥

१ 'ण्' । 'दृ' ल, णटः

जराजटावनरसेष्विणः ॥ ४ ॥

इणो धातोर्जरादिषु उपपदेषु जुण् भवति । जरायुर्गर्भवेष्टनम् ।
जटायुः पक्षिविशेषः । वनायुर्देशविशेषः । रसायुर्भ्रमरः ॥

त्रो रश्च लः ॥ ५ ॥

तृ ऋ इत्येताभ्यां जुण् भवति । तयो रेफस्य च लः । तालु आस्यै-
कदेशः । आलुः कन्दविशेषः । ऋ इत्यत्र कोचित् तदन्तविधिं वर्णयन्ति ।
तेन शृणांतः शालुः हिंसः । मृबो मालुः । मालुधानी इत्यादयोऽन्येऽपि
भवन्ति ॥

कृके वचः कश्च ॥ ६ ॥

कृक उपपदे वचेर्धातोर्जुण्प्रत्ययो भवति, ककारश्चान्तादेशः । कृक-
वाकुः कुक्कुटः ॥

भृमृतचरित्सरितनिमिमस्त्रिजशीड्वटिचटिचञ्चिभ्य

उः ॥ ७ ॥

भृप्रभृतिभ्य उप्रत्ययो भवति । मरुर्भर्ता । मरुर्निर्जलो देशः । तरुः
पादपः । चरुर्विविशेषः । त्सरुः खड्गमुष्टिः वम्बकश्च । तनुः शरीरम् ।
मयुरश्चमुखः । मदगुर्जलपक्षी । शयुरजगरः । वदुः माणवकः । चटुः
प्रियाचरणम् । चञुः पक्षिमुखम् ॥

अणश्च ॥ ८ ॥

अणश्च धातोरुर्भवति । अणुः सूक्ष्मम् ॥

घान्ये नित् ॥ ९ ॥

अणो धातोर्घान्येऽभिधेये उप्रत्ययो भवति, स च नित् । अणवो
नाम व्रीहयः । स्वरे विशेषः ॥

पटिकट्यसिवासित्रपिहनिमनिशृस्वृस्निहिक्लिदिकन्दि-

विन्धन्धिन्नन्धिभ्यः ॥ १० ॥

पट्यादिभ्य उप्रत्ययो नित् भवति । पटुः दक्षः । कटुः रसविशेषः ।
असवः प्राणाः । वसु द्रव्यं तेजो देवता च । त्रपु लोहविशेषः । हनुर्वद-
नैकदेशः । मनुः प्रजापति । शरुर्हिंस्रः । स्वरुर्वज्रम् स्नेहुर्मित्रम् । क्लेदु-
श्चन्द्रमाः । कन्दुः पाकस्थानम् । बिन्दुर्बिण्णुत् । अन्धुः कूपः । बन्धुर्जातिः ॥

उन्देरिच्चादेः ॥ ११ ॥

उन्देरुप्रत्यय आदेशेकारादेशो भवति । उनतीतीन्दुश्चन्द्रमाः ॥

वहिरहिपंसां दीर्घश्च ॥ १२ ॥

वह्यादिभ्य उप्रत्ययस्तत्सन्नियोगेन चैषां दीर्घा भवति । वहत्यायु-
धादिकमिति बाहुः भुजः । रहयति प्रहान् वा सूर्याचन्द्रमसौ वा स्वशरीरं
वा राहुः । पंसतिः सौत्रो धातुः ॥ पंसति मलिनयतीति पांसुः पार्थिवं रजः ॥

अश्नेर्नु च ॥ १३ ॥

अश्नोतेरुप्रत्ययो नुं चागमो भवति । अश्नोतीत्यंशुर्मयूखः सूर्यश्च ।
प्रांशुर्दीर्घः ॥

नमिमनिजनां नाकिधताश्च ॥ १४ ॥

नम्यादिभ्य उप्रत्ययस्तत्सन्नियोगेन चैषां यथासङ्गं नाकि ध त
इत्येते आदेशा भवन्ति । नाकुः वल्मीकः । मधुः क्षौद्रं वसन्तः शीथुः
असुरो रसश्च । जतु लाक्षा ॥

वलिफल्योगुक् च ॥ १५ ॥

वलिफलिभ्यामुप्रत्ययस्तयोगुक् चागमो भवति । वल्गु मनोहरम् ।
फल्गु असारम् ॥

अर्जेर्ऋज च ॥ १६ ॥

अर्जेरुप्रत्यय ऋज चास्यादेशो भवति । ऋजुः अकुटिलः ॥

कृतेः कतयोस्तर्कौ च ॥ १७ ॥

कृतेरुप्रत्ययस्तत्सन्नियोगेन ककारतकारयोस्तकारककारावादेशो भ-
वतः । कृन्ततीति तर्कुः चन्द्रः सूत्रकर्तनं च ॥

नावञ्चेः ॥ १८ ॥

अञ्चेर्नावुपपद उपत्ययो भवति । न्यङ्कुर्मृगविशेषः ॥

इषिभिदिदिविदिमृदिव्यधिगृधिघृषिहृषिकापृम्यः कुः

[॥ १९ ॥

इष्यादिभ्यः कुप्रत्ययो भवति । इषुः शरः । मिदुर्वज्रः । विदुई-
स्तिमस्तकैकदेशः । मृदु अकाठिनम् । विधुश्चन्द्रमाः । गृधुः कामः । घृषुः
प्रगल्भः । हृषुः हृष्टः । कुः पृथ्वी । पुषु वृहत् ॥

याहन्कृभृपृत्रां हे च ॥ २० ॥

याप्रभृतिभ्यः कुप्रत्ययस्तत्सन्नियोगेन चैषां द्विर्वचनं भवति । या-
तीति ययुरश्च । हन्तीति जघ्नुर्वेगवान् इन्द्रश्च । करोतीति चकुः कर्मठः
वैकुण्ठश्च । धिमतीति धभ्रुः मुनिः नकुलो वर्णश्च । पिपतीति पुपुरुः
समुद्रो लोकश्च । तरतीति तत्रुः नौका ॥

शः सन्वच्च ॥ २१ ॥

श्यतेः कुप्रत्ययः सनीव चास्मिन् द्वित्वमिल्वं च भवति । शिशु-
र्बाठः ॥

पचेरिञ्चोपधायाः ॥ २२ ॥

पचेः कुप्रत्यय इकारश्चोपधाया भवति । पिचुर्निरस्थीकृतः कार्पासः ॥

कृग्रोरुच्च ॥ २३ ॥

कृ गृ इत्येताभ्यां कुप्रत्यय उकारश्चान्तादेशो भवति । कुरुः क्षत्रि-
यविशेषः । गुरुरुपाध्यायो द्रव्यस्थश्च गुणविशेषः ॥

ऊर्णोर्नुलोपश्च ॥ २४ ॥

ऊर्णोतेः कुप्रत्ययो नुलोपश्च भवति । ऊरुः शरीरावयवा ॥

महति ह्रस्वश्च ॥ २५ ॥

ऊर्णोर्नेर्महत्पमिधेये कुप्रत्ययो नुलोपो ह्रस्वश्च भवति । उरुर्महान् ॥

ऋक्षे रो डश्च ॥ २६ ॥

जगतीर्नक्षत्रेऽभिधेये कुप्रत्ययो नुलोपो हस्यो रेफस्य च डका
नादेशो भवति । उडु नक्षत्रम् ॥

श्लिपेः कश्च ॥ २७ ॥

श्लिपेः कुप्रत्ययः कथान्तादेशो भवति । श्लिकुः सव्यवापः ॥

रभिप्रथ्योः प्रसारणं च ॥ २८ ॥

रभिप्रथिभ्यां कुप्रत्ययः प्रसारणं चानयोर्भवति । ऋमजो नाम
देवाः । पृथुः राजा विस्तीर्णश्च ॥

स्यन्देर्धश्च ॥ २९ ॥

स्यन्देः कुप्रत्ययः सम्प्रसारणं धथान्तादेशो भवति । सिन्धुर्नदी
नदः समुद्रश्च ॥

स्पर्शिभ्ररजोः सलोपश्च ॥ ३० ॥

स्पर्शिभ्रस्त्रिभ्यां कुप्रत्ययः प्रसारणं च प्रस्त्रेः सलोपश्च । पशुः
प्राणिविशेषः । भृगुः प्रपातः ऋषिश्च ॥

सृजेरसुञ्च ॥ ३१ ॥

सृजेः कुप्रत्ययः सलोपोऽसुञ्चागमो भवति । सृज्यत इति रज्जु-
दास । बहुलाधिकारात् कर्मणि भवति । सकारस्य जस्त्वं दकारदचु-
त्वम् ॥

बंहिरङ्घ्रिलङ्घ्रिलिङ्गीनां नलोपश्च ॥ ३२ ॥

बंछादिभ्यः कुप्रत्ययोऽमीपां नलोपश्च भवति । बहु स्फारम् ।
रघुः राजा । ठघुस्तुच्छं शीघ्रं च । लिगुर्मुनिः भृविशेषश्च ॥

पराडोः शृत्तनिभ्यां डित् ॥ ३३ ॥

पराडोरुपपदयोः शृत्तनिभ्यां यथासद्वचं कुप्रत्ययो डित् भवति ।
परान् शृणातीति परशुः कुठारः । वायुर्मूपिकः ॥

घुट्टुम्यां च ॥ ३४ ॥

घुट्टुम्यां च कुप्रत्ययो डित् भवति । घुः स्वर्गक्रीडा स्वर्गश्च ।
द्वृक्षशाखा वृक्षश्च ॥

हरिमितशतकत्सु द्रुवः ॥ ३५ ॥

द्रवतेर्हर्यादिषूपपदेषु कुप्रत्ययो डित् भवति । हरिद्रुः पादपः ।
मितद्रुर्मितङ्गमः । शतद्रुर्नाम नदी । कद्द्रुर्नागमाता गृहगोधा वर्णश्च ॥

अपदुस्सुवनिषु स्थः ॥ ३६ ॥

अपादिषूपपदेषु तिष्ठतेः कुप्रत्ययो भवति । अपद्दु वामम् । दुद्दु
कृच्छ्रम् । सुद्दु सातिशयम् । वनिषुः ऊर्वेकदेशः ॥

पीमृगमित्रदेवसुम्नास्मसु यः ॥ ३७ ॥

यातेः पीप्रभृतिषूपपदेषु कुप्रत्ययो भवति । पीयुः उलूकः । मृगयु-
र्व्याधः । मित्रयुर्मुनिः । देवयुः धार्मिकः । सुम्नयुर्यजमानः । अस्मयु-
र्मुखः ॥

कैशीशमिरमिभ्यः कुः ॥ ३८ ॥

कैप्रभृतिभ्यः कुर्भवति । काकुः स्वरविशेषः । शेकुः उद्भिद्विशेषः ।
शङ्कुः कीलकः । रङ्कुर्मृगः । पुनर्विधानात् ककारो न निवर्तते ॥

ह्रियः किद् रो लक्ष्वा वा ॥ ३९ ॥

ह्रियतेः कुप्रत्ययः किद् रेफस्य च लो वा भवति । ह्रीकुः शालीनः ।
ह्रीकुः स एव ॥

चटिकठिभ्यामाकुः ॥ ४० ॥

आभ्यामाकुः प्रत्ययो भवति । चटाकुर्मुनिः । कठाकुः कुडुम्भपोषकः ॥

शिखि^१कु^२ठिकुपिभ्यः कित् ॥ ४१ ॥

शिखादिभ्य वाकुप्रत्ययः कित् भवति । शिखाकुः ऋषिः ।
कुठाकुः श्वभ्रम् । कुषाकुर्गुणिकः परोपतापी च ॥

चेरुपन्योर्दित् ॥ ४२ ॥

चिनोतेरुपन्योरुपपदयोरकुप्रत्ययो ङिद् भवति ॥ उपचाकुर्मुनिः ।
निचाकुर्निपुणः ॥

शलेरङ्कुः ॥ ४३ ॥

शलेरङ्कुप्रत्ययो भवति । शलङ्कुर्मुनिः ॥

सृष्टृभ्यां दाकुक् ॥ ४४ ॥

आभ्यां दाकुक्प्रत्ययो भवति । सृदाकुः सर्ता । पृदाकुः सर्पः ॥

अमेर्गुः ॥ ४५ ॥

अमेर्गुप्रत्ययो भवति । अङ्गुः शरीरावयवः ॥

द(मे ? म्भे)र्लोपश्च ॥ ४६ ॥

द(मे ? म्भे)र्गुप्रत्ययो लोपश्चान्त्यस्य । दङ्गुर्मुनिः ॥

हेः किन्नुद् च ॥ ४७ ॥

दिनोतेर्गुप्रत्ययः कित् भवति अस्य नुद् च । दिङ्गु रामठम् ॥

प्रीकैपैनीलिभ्यः कङ्कुच् ॥ ४८ ॥

प्रीणात्यादिभ्यः कङ्गुच्प्रत्ययो भवति । प्रियङ्गुः फलिनी तालश्च ।
कङ्गुः अणुः । पङ्गुः खञ्जः । नीलिङ्गुः क्रिमिर्मक्षिका च ॥

अर्त्त्यत्रिभ्यामडुच् ॥ ४९ ॥

आभ्यामडुच्प्रत्ययो भवति । अरटुः वृक्षविशेषः । अवटुः कृत्
टिका ॥

शलेराडुच् ॥ ५० ॥

शलेराडुच्प्रत्ययो भवति । शलाटुः कीमलं फलम् ॥

तनिमनिकणिभ्यो डुः ॥ ५१ ॥

एभ्यो हुप्रत्ययो भवति । तण्डुः प्रमथः । मण्डुर्मुनिः वेदनाविशेष-
पथ । कण्डुः सर्जूरः ॥

पनेर्दीर्घश्च ॥ ५२ ॥

पनेर्हुप्रत्ययो दीर्घश्च भवति । पाण्डुर्वर्णः क्षत्रियश्च ॥

मृपल्योः कनुगानुगौ च ॥ ५३ ॥

मृपलिभ्यां हुप्रत्ययस्तत्सन्नियोगेन च मृडः कनुक पलेरानुगागमो
भवति । मृकण्डुर्मुनिः । पलाण्डुर्लशुनभेदः ॥

गमेः कित् ॥ ५४ ॥

गमेर्हुप्रत्ययः कित् भवति । गडुः व्रणविशेषः ॥

स्थो णुः ॥ ५५ ॥

तिष्ठतेर्णुप्रत्ययो भवति । स्थाणुः शिवः ऊर्ध्वं च दारु ॥

अजिवृरीभ्यो नित् ॥ ५६ ॥

अज्यादिभ्यो णुप्रत्ययो नित् भवति । अजेर्वाभावः वेणुः । वर्णुः
वर्णकः । रेणुः ॥

कृहभ्यामेणुः ॥ ५७ ॥

धाम्यामेणुर्भवति । करेणुर्हस्ती । हरेणुर्गन्धद्रव्यम् ॥

कमिमनिजन्यसिगाभापायाहिभ्यस्तुः ॥ ५८ ॥

* कम्पादिभ्यस्तुर्भवति । कन्तुः कन्दर्पः । मन्तुः मानः । जन्तुः
प्राणी । अस्तुः अस्तीभावः । गातुः गायनः । मातुर्मानुः । पातुः रक्षिता ।
धातु रक्षः । हेतुः कारणम् ॥

चायः की च ॥ ५९ ॥

चायतेस्तुप्रत्ययः की चास्यादेशो भवति । केतुर्ध्वजः ग्रहश्च ॥

आपो ह्रस्वश्च । ६० ॥

धान्तेस्तुप्रत्ययो ह्रस्वश्च भवति । अप्तुर्देवताविशेषः ।

सितनिगमिमसिसच्यविधाञ्जूपञ्जुशिश्यस्तुन् ॥ ६१ ॥

सिनोत्यादिभ्यस्तुन्प्रत्ययो भवति । बहुलाधिकारात् कर्मणि । सी-
यत इति सेतुर्जलबन्धः । तन्यत इति तन्तुः सूत्रम् । गच्छतीति गन्तुः
पथिकः । आगच्छतीत्यागन्तुरागामी । मस्तु दध्नोऽधःपानीयम् । सक्तु-
र्यवविकारः । ओतुर्विडाठः । धातुर्लोहादिः रसादिश्च । पोतुः पविता ।
क्रोष्टुः सगालः ॥

वसेर्णिद्वा ॥ ६२ ॥

वसेस्तुर्णिद्वा भवति । वस्तु पदार्थः । वास्तु गृहम् ॥

पाञ्ज्यर्त्तिभ्यः कित् ॥ ६३ ॥

पिभत्यादिभ्यस्तुन्प्रत्ययः कित् भवति । पीतुः सूर्यः । अक्तुः
रात्रिः । ऋतुर्वसन्तादिः ॥

कृजः कतुः ॥ ६४ ॥

करोतेः कतुप्रत्ययो भवति । क्रियते करोति वा कालान्तरे फलमिति
ऋतुः यज्ञः ॥

एधिवहोरतुञ्च ॥ ६५ ॥

आभ्यामतुच्प्रत्ययो भवति । एधतुः पुरुषः । वहतुरनड्वान् ॥

तनेर्युक् च ॥ ६६ ॥

तनेरतुच्प्रत्ययो युक् चागमो भवति । तन्यतुः विस्तारः ॥

जीवेरातुः ॥ ६७ ॥

जीवेरातुः प्रत्ययो भवति । जीवातुः प्राणः ॥

यमेर्दुक् ॥ ६८ ॥

यमेर्दुक्प्रत्ययो भवति । यदुः क्षत्रियः ॥

शीडो धुक् ॥ ६९ ॥

शीडो धुक्प्रत्ययो भवति । शीधुर्मघम् ॥

धुञो नुट् च ॥ ७० ॥

धुञो धुकप्रत्ययो भवति नुट् चास्यागमः । धुन्धुर्दानवः ॥

दाभाभ्यां नुः ॥ ७१ ॥

आभ्यां नुप्रत्ययो भवति । दानुर्दाता । मानुः सूर्यः । रश्मिरग्निश्च ।
स्वर्मानुः राहुः ॥

वच्चेर्गश्च ॥ ७२ ॥

वच्चेर्नुप्रत्ययो गश्चान्तादेशो भवति । वग्नुर्वान्गमी ॥

धेट इच्च ॥ ७३ ॥

धेटो नुप्रत्यय इकारश्चान्तादेशो भवति । धेनुः अभिनवप्रसवा
गवादिः ॥

सूविषिकृज्म्यः कित् ॥ ७४ ॥

एभ्यो नुप्रत्ययः कित् भवति । सूयतेऽसाविति सूनुः पुत्रः ।
(विन ? वेवे)ष्टीति विष्णुः वासुदेवः । कृणुः कौशकारः ॥

हो हे लोपश्च ॥ ७५ ॥

जहातेर्जिहीतेर्वा नुप्रत्ययो द्विर्वचनमन्त्यलोपश्च भवति । जद्दुः मुनिः ॥

गमेः सन्वच्च ॥ ७६ ॥

गमेर्नुप्रत्ययः कित् सनीव चास्मिन् कार्यं भवति । जिगनुर्वायुः ॥

तनेर्डउः ॥ ७७ ॥

तनोतेर्डउप्रत्ययः स च सन्वद् भवति । तितउः परिपवनम् ॥

अञ्जेरिण्युच् ॥ ७८ ॥

अञ्जेरिण्युच् भवति । अञ्जिण्युः घृतम् ॥

क्षिपिनाद्विदिपतिदाभूर्यैश्चानुकै ॥ ७९ ॥

क्षिप्यादिभ्यश्चानुकप्रत्ययो भवति । क्षिपणु पायुः । नदनु-

पा० १.] इदमहारिष्याख्यया वृत्त्या समेतम् ।

र्गेवः । वदनुः वक्ता । पतनुः पक्षी । दनुः दानवमाता । भुवन-
र्भवितव्यता ॥

कृशेरानुक् ॥ ८० ॥

कृशेरानुक्प्रत्ययो भवति । कृशानुर्वद्धिः ॥

जीवे रदानुक् ॥ ८१ ॥

जीवे रदानुक् भवति । जीरदानुः पर्जन्यः । ककारो गुणप्रति-
पेधार्थश्छान्दसं वलोपं ज्ञापयति ॥

वचेरक्नुः ॥ ८२ ॥

वचेरक्नुर्भवति । वचक्नुः वाक् ॥

स्तनिहपिपुषिगदिमादिघुषिगडिमण्डिजननिन्दैभ्यो
णोरित्नुच् ॥ ८३ ॥

स्तन्यादिभ्यो ण्यन्तेभ्य इलुच्प्रत्ययो भवति । स्तनयित्नुर्मेघः ।
हर्षयित्नुः सुजनः । पोपयित्नुर्भर्ता । गदयित्नुर्वलाहकः । मदयित्नुः
शीघुः । पोपयित्नुः कोकिलः । गडयित्नुर्जलदः । मण्डयित्नुः कामुकः ।
जनयित्नुः पिता । नन्दयित्नुः पुत्रः ॥

अर्त्तिकशिभ्यां चिपुक ॥ ८४ ॥

आभ्यां चिपुकप्रत्ययो भवति । रिपुः शत्रुः । कशिपुर्भोजनाच्छादौ ॥

अमिकमिभ्यां वुः ॥ ८५ ॥

आभ्यां भुर्भवति । अम्बु पानीयम् । कम्बुः शहः ॥

अभ्रेरसुः ॥ ८६ ॥

अभ्रेरसुप्रत्ययो भवति । अभ्रमुर्देवहस्तिनी ॥

जनिमनियजिशुन्धिदसिभ्यो युस् ॥ ८७ ॥

जन्यादिभ्यो युस्प्रत्ययो भवति । जन्युः प्राणी । मन्युः कोपः ।
यज्युर्यज्वा । शुन्ध्युः पवित्रम् । दस्युश्चोरः । सकारो 'युवोरनाकावस'
इति अनादेशनिवृत्त्यर्थः ॥

नञि ध्वरेः ॥ ८८ ॥

ध्वरतेर्नञ्युपपदे युस्प्रत्ययो भवति । अध्वर्युः ऋत्विक् ॥

भुजेः कित् ॥ ८९ ॥

भुजेर्युस कित् भवति । भुज्युः ऋपिः ॥

सत्तेरयूः ॥ ९० ॥

सत्तेरयूप्रत्ययो भवति । सरयूः नदी ॥

हेतुभावयोर्मृडस्त्युक् ॥ ९१ ॥

हेतौ भावे चार्थे मृडस्त्युक्प्रत्ययो भवति । मारयतीति मृत्युः कालः ।
मरणं मृत्युः ॥

पीम्याशिभ्यो रुः ॥ ९२ ॥

एभ्यो रुप्रत्ययो भवति । पेरुः सूर्यः । मेरुर्देवाद्विः । अश्रु नेत्रजलम् ॥

रूपभ्यां कुन् ॥ ९३ ॥

आभ्यां कुन्प्रत्ययो भवति । रुरुर्मृगजाति । पूरुः राजा ॥

खनो लोपश्च ॥ ९४ ॥

खनतेः कुन्प्रत्ययोऽन्त्यस्य च लोपो भवति । खरुर्दंष्ट्रः ॥

जनेरत च ॥ ९५ ॥

जनेर्धातोः कुन्प्रत्ययस्तकारश्चान्तादेशो भवति । जन्तुः शरीरावयवः ॥

शातेर्ह्रस्वश्च ॥ ९६ ॥

शातेः कुन्प्रत्ययो ह्रस्वश्च भवति । शन्तुः अरातिः ॥

शिञ्जेः शिग् च ॥ ९७ ॥

शिञ्जेः कुन्प्रत्ययः शिग् चादेशो भवति । शिमुः सौभञ्जनः ॥

श्मनि शीङो डित् ॥ ९८ ॥

शीङः श्मन्युपपदे कुन्प्रत्ययो डित् भवति । श्मश्रु मुखलोमानि ॥

कुट्यर्त्तिभ्यामरुः ॥ ९९ ॥

आभ्यामरुप्रत्ययो भवति । कुटरुः पक्षिविशेषः । 'कुटादीनामञी'ति

गुणाभावः । अरुः असुरः ॥

कर्करारुः ॥ १०० ॥

कर्करारुः प्रत्ययो भवति । कर्कारुः क्षुद्रचिमिटी ॥

ओर्वेरादेरुदेतौ च ॥ १०१ ॥

ओर्वेरारुर्भवति आदेरुकार एकारश्च । (उ१ओ)र्वत्यात्तिमित्युर्वारुः कडुचिमिटी । एर्वारुः स्वाडुचिमिटी ॥

तुम्बेरुः ॥ १०२ ॥

तुम्बेरुप्रत्ययो भवति । तुम्बुरुर्गन्धर्वः गन्धद्रव्यं च ॥

कन्देरत उच्च ॥ १०३ ॥

कन्देरुप्रत्ययः अकारस्य चोकारादेशो भवति । कुन्दुरुः सहकी-
निर्यासः ॥

चमेरुः ॥ १०४ ॥

चमेरुः प्रत्ययो भवति । चमूरुश्चित्रकः ॥

शीङ्पीङ्गुशल्भ्यो लुलुगालुचः ॥ १०५ ॥

शीङ् पीङ् शल् इत्येतेभ्यो ययासङ्गं लु लुक् आलुच् इत्येते प्रत्यया भवन्ति । शेलुः श्लेष्मातकः । पीलुईस्ती वृक्षश्च । शलालुर्गन्धद्रव्यम् ॥

कमण्डलुगुहलुगुगुलवः ॥ १०६ ॥

एते शब्दा लुलुगालुजन्ता निपात्यन्ते । कम्य(नि)तेईच् । कम-
नित्यस्यामिति कमण्डलुः अमत्रम् । गुहेरद् च गूहति व्रथेति गुहलुः
गुनिविशेषः । गुवो गुगन्ध(?)गुणत्वं लोपश्च प्रत्ययादेः । गुवति गन्ध-
मिति गुगुलुः गन्धवृक्षविशेषस्तन्निर्यासश्च ॥

पैरः शुन् ॥ १०७ ॥

पिपत्तैः शुन्प्रत्ययो भवति । प(रशु ? शु)र्व(त्रि ? ङ्कि)संज्ञं वकास्थि ॥

मस्जीपोः पुक् ॥ १०८ ॥

मस्जीपोः पुक्प्रत्ययो भवति । मद्क्षुर्मुनिः । इक्षुः पुण्ड्रकादिः ॥

तरतेरक्षुः ॥ १०९ ॥

तरतेरक्षुप्रत्ययो भवति । तरक्षुः श्वापदविशेषः ।

'कृपिचमितनिधन्यन्दिर्जिखर्जि' ऊः ॥ ११० ॥

कृप्यादिभ्य ऊः प्रत्ययो भवति । कर्पूः गर्तः । चमृः सेना । तनूः शरीरम् । धनूर्धान्यराशिः । अन्दूः पादकटकः । सर्जूः क्षारः । खर्जूः कण्डूः ॥

खड्यज्योर्दुकुजुको च ॥ १११ ॥

खड्यजिम्यामूप्रत्ययो यथासङ्गं चानयोर्दुकु (जुक) चागमो भवति । खड्डूः बालानामामरणम् । अर्जुः जननी ॥

कपेश्छ च ॥ ११२ ॥

कपेरूप्रत्ययः (श १ छ) कारश्चान्तादेशो भवति । कच्छूः पाप्मा ॥

तृद्रोर्दुट् च ॥ ११३ ॥

।आम्यामूप्रत्ययो द्रुद् चास्यागमो भवति । तर्द्रुः दर्विः । दर्द्रुः कृष्टभेदः ॥

मृजेर्गुणश्च ॥ ११४ ॥

मृजेरूप्रत्ययो वृद्धौ कृतायां गुणश्च भवति । मर्जूः रजकः शुद्धिश्च ॥

वहो धच् ॥ ११५ ॥

वहेरूप्रत्ययो धकारश्चान्तादेशो भवति । वधूः स्नुषा पत्नी स्त्री च ॥

कसिपद्यर्त्तिभ्यो णित् ॥ ११६ ॥

एभ्य ऊप्रत्ययो णिट् भवति । कासुः शक्तिः । पादूः पादुका । आरूः वृक्षविशेषः ॥

अडो लश्च वा ॥ ११७ ॥

अडेरूप्रत्ययो णित् षश्चान्तादेशो वा भवति । आडूः आलूश्च भृङ्गारः ॥

नञि लम्बेर्नलोपश्च ॥ ११८ ॥

नञ्युपपदे लम्बेरूप्रत्ययो णित् नलोपश्च भवति । अलावूः ॥

के शीङ् एरट् चास्य ॥ ११९ ॥

क उपपदे शीङ् ऊप्रत्यय एरट् चास्यागमो भवति । कशेरूः ॥

जनेर्द्युक् च ॥ १२० ॥

जनेरूप्रत्ययो बुक् चास्यागमो भवति । जम्बूः ॥

कफ ईलेर्णिलुक् च ॥ १२१ ॥

कफ उपपदे ईलेरूप्रत्ययो णिलुक् च भवति । कफेलूः स्तेप्यातकः ॥

कृञः कन्धुट् च ॥ १२२ ॥

करोतेरूप्रत्ययः कन्धुट् चास्यागमो भवति । कर्कन्धूः क्षुद्रवदरी ॥

धूपोर्दिधिष च ॥ १२३ ॥

धूपेरूप्रत्ययो दिधिष चास्यादेशो भवति । दिधिषूः ज्यायस्याः
पूर्वपरिणीता पुंश्रली च ॥

हभिचपोर्नुं च ॥ १२४ ॥

आभ्यामूप्रत्ययो नुमागमश्च भवति । हम्बूः सर्पजातिः । चम्पूः कथा ॥

नृतिशृधिकुहिभ्यः कूः ॥ १२५ ॥

नृत्यादिभ्यः कूप्रत्ययो भवति । नृतूः नर्तकः । शृधूः शर्धनः ।
कुहूः अमावास्या ॥

ऋतेरमं च ॥ १२६ ॥

ऋतेः कूप्रत्ययः अमागमश्चास्य भवति । रतूनीम नदी ॥

अमेर्दूः ॥ १२७ ॥

अमेर्दूप्रत्ययो भवति । अूर्नेत्रयोरुपरि रोमरेखा ॥

यौरागूच् ॥ १२८ ॥

यौतेरागूच्प्रत्ययो भवति । यवागूः द्रवौदनम् ॥

दिवेर्धन् ॥ १२९ ॥

दिवेः ऋन्प्रत्ययो भवति । देवा देवरः ॥

नियो डित् ॥ १३० ॥

नयतेः ऋन्प्रत्ययो डिट् भवति । ना पुरुषः ॥

सव्ये स्थः ॥ १३१ ॥

तिष्ठतेः सव्य उपपदे ऋन्प्रत्ययो भवति । सव्येस्था सारथिः ॥

सुञ्च्यसेः ॥ १३२ ॥

अस्यतेः सुञ्च्युपपदे ऋन्प्रत्ययो भवति । स्वसा भगिनी ॥

यतेर्बृद्धिश्च ॥ १३३ ॥

यतेः ऋन्प्रत्ययो भवति वृद्धिश्च । याता देवरभार्या ज्येष्ठभार्या च ॥

नाञि नन्देः ॥ १३४ ॥

नन्देर्नञ्युपपदे ऋन्प्रत्ययो भवति वृद्धिश्च । ननान्दा भर्तृभगिनी ॥

पातेस्तृजिच्च ॥ १३५ ॥

पातेस्तृच्प्रत्यय इकारश्चान्तादेशो भवति । पातीति पिता जनकः ॥

मानो लोपश्च ॥ १३६ ॥

मानस्तृच्प्रत्ययो भवति नलोपश्च । बहुलाधिकारात् कर्मणि । मन्यते पूज्यत इति माता जननी ॥

भ्राजेश्च ॥ १३७ ॥

तृच्प्रत्ययो लोपश्च भवति । भ्राता सोदर्यः ॥

दुहेरिट् किच्च ॥ १३८ ॥

दुहेस्तृच्प्रत्ययः कित् इडागमश्च भवति । दुहिता तनया ॥

जायां मित्रः ॥ १३९ ॥

जा इत्येतस्मिन्नुपपदे मित्रस्तृच्प्रत्ययो भवति । जायां प्रजायां
मिनोतीति जामाता दुहितुः पतिः ॥

नमेः पश्च ॥ १४० ॥

नमेस्तृचप्रत्ययः पश्चान्तादेशो भवति । नत्ता पौत्रः ॥

आपो ह्रस्वश्च ॥ १४१ ॥

आप्नोतेस्तृचप्रत्ययो ह्रस्वश्च भवति । अत्ता यज्ञः अग्निश्च ॥

हुपूभ्यामृत्विति तृन्ननिट् च ॥ १४२ ॥

आभ्यामृत्वित्यभिधेये तृन्प्रत्ययो भवति, अनिट् चासौ भवति ।
होता ऋत्विक् । पोता ऋत्विक् । अनिट्त्वचनं पृथ्थम् ॥

नियः पुक् च ॥ १४३ ॥

नियः ऋत्विति तृन्प्रत्ययः पुरु चागमो भवति । नेष्टा ऋत्विक् ॥

उदि गायश्च चित् ॥ १४४ ॥

उद्युपपदे गायतेश्च तृन्प्रत्ययश्चित् भवति । उद्गाता । उच्चेता ॥

प्रे स्तुशासिभ्याम् ॥ १४५ ॥

स्तौतिशासिभ्यां प्रोपपदे ऋत्वित्यभिधेये तृन्प्रत्ययो भवति ।
प्रस्तोता प्रशास्ता ऋत्विक् ॥

ह्रप्रस्थोः प्रतौ ॥ १४६ ॥

हरतेः प्रस्थः प्रपूर्वाच्च तिष्ठनेः प्रतावुपपदे ऋत्वित्यभिधेये तृन्-
प्रत्ययो भवति । प्रतिहर्ता ऋत्विक् । प्रतिप्रस्थाता ऋत्विक् ॥

त्वियेर्देवतायामितोऽच्च ॥ १४७ ॥

त्वियेर्देवतायामर्थे तृन्प्रत्ययः इकारस्य चाकारादेशो भवति । स्वप्ना
सूर्यः । त(क्ष्णा ? क्ष्णो)तेस्तु तृचि स्वप्ना देववर्षकिः ॥

क्षदेर्युक्ते ॥ १४८ ॥

क्षदेर्युक्तेऽर्थे तृन्प्रत्ययो भवति । क्षता नियुक्तो जातिश्च ॥

रातेडै ॥ १४९ ॥

रातेडैप्रत्ययो भवति । राः द्रव्यम् । रायौ रायः । 'रायो हली'-
त्यात्वम् ॥

द्युगमिभ्यां डोः ॥ १५० ॥

द्युगमिभ्यां डोप्रत्ययो भवति । द्यौः स्वर्गः अन्तरिक्षं च । गौः
पृथिव्यादिः ॥

ग्लानुदिभ्यां डौः ॥ १५१ ॥

आभ्यां डौप्रत्ययो भवति ग्लौश्चन्द्रः । नौर्जलतरणम् । बहुलावि-
कारात् एजन्तत्वेऽपि रैप्रभृतयो नाव्ययानि भवन्ति ॥

अच इः ॥ १५२ ॥

अजन्तात् धातोरिप्रत्ययो भवति । रविः सूर्यः । कविः काव्यकर्ता ।
पविर्वज्रम् । हरिः शक्तः । दरिः प्रपातः ॥

खनिकप्यञ्ज्यसिचसिध्वनिसनिमणिग्रन्थिचरि-

म्यश्च ॥ १५३ ॥

खन्यादिभ्यश्च इप्रत्ययो भवति । खनिः आकरः कर्माणि । कषिः
खनित्रम् । समाज्ञिः शिशनः । (असिः खड्गः) । वसिः वसिता । घ्वनिः
शब्दः । सनिः सम्भक्ता । मणिः रत्नम् । ग्रन्थिः पर्वसन्ध्यादिः । चरिः
प्राकारशिखरम् ॥

उमेर्द्वत्रौ च ॥ १५४ ॥

इप्रत्ययो द्व व्र इत्येतावादेशौ भवतः । द्वौ सहस्रचा त्रयः सैव ॥

भुजः कित् ॥ १५५ ॥

भुजेरिप्रत्ययः कित् भवति । भुजिर्भोक्ता ॥

कृगशपुकुटिभिदिच्छिदिभ्यश्च ॥ १५६ ॥

एभ्यो धातुभ्य इप्रत्ययः कित् भवति । किरिः सूकरः । गिरिः
पर्वतः कन्दुकश्च । शिरिः हिंस्रः । पुरिः पूजिता । कुटिर्गृहम् । भिदिः
भेत्ता । छिदिः छेत्ता ॥

अंहिकुण्ठिकम्पाञ्जलोपश्च ॥ १५७ ॥

धंक्षादिभ्य इप्रत्ययः किल्लोपश्च भवति । अहिः सर्पः । कुठिः
कुठारः । कपिः मर्कटः ॥

तरतेः सन्वत् तुक् चाभ्यासस्य ॥ १५८ ॥

तरतेरिप्रत्ययः कित् सन्वच्च । अभ्यासस्य तुगागमश्च भवति ।
तिचिरिः पक्षी ॥

इगुपधात् किन् ॥ १५९ ॥

इगुपधाद् धातोः किन्प्रत्ययो भवति । स्वरे विशेषः । कृषिः कर्ष-
णम् । (सुः सि) धिर्विक्त्तः आपाढश्च । रुचिर्दीप्तिः । स्तुहिर्वृक्षः । स्तुरि-
स्तन्नुवायोपकरणम् । कुणिः कुण्डः । दुलिः कच्छपः । ऋषिर्मुनिर्वेदश्च ॥

वौ रिचेर्नु च ॥ १६० ॥

षाबुपपदेरिषेर्धातोः किन् प्रत्ययो भवति नुमागमश्च । विरिषिर्नखा ॥

ऋमितमिनभिस्तम्भामत इच्च ॥ १६१ ॥

ऋमादीनां किन्प्रत्यय अकारस्य चेकारादेशो भवति । क्रिमिः
क्षुद्रजन्तुः । तिमिः मत्स्यविशेषः । निमिः राजा । स्तिभिः केत-
कादिसूची ॥

मनेरुच्च ॥ १६२ ॥

मनेः किन्प्रत्ययः अकारस्य चोकारा भवति । मुनिः ऋषिः ॥

हलिकलिकलिकटिवटिवुटिकुटिवलिवल्लयलिभ्य इन्

[॥ १६३ ॥

एभ्य इन्प्रत्ययो भवति । हलिर्महद्बलम् । कलिः कलहो युगं
च । केलिः क्रीडा । कटिः शरीरावयवः । वटिः गुलिका । व्रोटिः चञ्चुः ।
कोटिः सङ्ख्या अग्रभागश्च । घलिर्दानव उपहारश्च । वलिः लता ।
अलिर्भ्रमरः ॥

हृषिशिरुहिवृत्तिविदिकीर्चिभ्यश्च ॥ १६४ ॥

एभ्य इन्प्रत्ययो भवति । हरिः विष्णवादिः । पेशिर्मांसशल्कः ।
रोहिर्घृक्षमेदः । वर्तिर्देशादिः । वेदिः इज्यादिस्थानम् । कीर्तिर्गणः ॥

अभेः सम्प्रसारणं च ॥ १६५ ॥

अमोरिन्प्रत्ययः सम्प्रसारणं च भवति । भृमिर्वायुः ॥

कृशुवासिवपिराजि(ध्रा ? ध्र)जिध्वजिसादिहानिकमिध-
मिफलिकशिवाशिवादिवारिसम्पादिभ्य इञ् ॥ १६६ ॥

एभ्यः इञ्प्रत्ययो भवति । कारिः तक्षादिः । शारिर्दूतोपकरणं
दार्ष्टिपर्याणं शारिका च । वासिस्तक्षोपकरणम् । वापिः पुष्कारिणी । राजिः
पङ्क्तिः । ध्राजिः पद्धतिः । ध्वाजिः पताका । सादिः आरोहः । घातिरस्त्र-
विशेषः । कामिः कामुकः । वामिः स्त्री । फालिः दलम् । काशिः वाराणसी ।
वाशिः शिल्लिका । वादिर्वक्ता । वारि पानीयं हास्तिबन्धनस्थानं च ।
सम्पादिः पक्षिराजः ॥

नहो भ च ॥ १६७ ॥

नह्यतेरिञ्प्रत्ययो भश्चान्तादेशो भवति । नामिः चक्रमध्यं शरीरा-
स्यवो राजा च ॥

अलिशलिपलितलिघसिजम्यणिपणिभ्य इण् ॥ १६८ ॥

एभ्य इण्प्रत्ययो भवति । आलिः सखी पङ्क्तिश्च । शालिर्धान्यविशेषः ।
पालिः सेतुबन्धः । तालिः आमरणं द्रवद्रव्यं भाण्डं च । घासिः अग्निः ।
जामिर्भगिनी । आणिर्द्वारकीलिका । पाणिर्हस्तः ॥

अज्यतिभ्यां पादे च ॥ १६९ ॥

अज्यतिभ्यां केवलाभ्यां पादे चोपपद इण्प्रत्ययो भवति । आजिः
'सङ्ग्राम' स्पर्धावधिश्च । आतिः पक्षी । पदाजिरनुचरः । पदातिः स एव ॥

अशे रुट् च ॥ १७० ॥

अश्नतेरिण्प्रत्ययो रुट् चागमो भवति । अश्नुते शमिति राशिः ।
धान्यादिस्तूपः ॥

वातेर्डित् ॥ १७१ ॥

वातेरिणप्रत्ययो डित् भवति । विः पक्षी ॥

प्रे हजः कूपे ॥ १७२ ॥

प्र उपपदे कूपेऽभिधेये ह्रतेरिणप्रत्ययो ङिद् भवति । प्रहिः कूपः ॥

कायः किः ॥ १७३ ॥

कायतेः किप्रत्ययो भवति । काकिः स्वरदोषः ॥

वर्धेरकिः ॥ १७४ ॥

वर्धयतेरकिः प्रत्ययो भवति । वर्धयतीति वर्धकिस्तज्ञा ॥

सनेर्डीलिः ॥ १७५ ॥

सनेर्डीलिप्रत्ययो भवति । सनति सनुते वा सखा मित्रम् । सखायौ सखायः ॥

कौतेर्डीलिः ॥ १७६ ॥

कौतेर्डीलिप्रत्ययो भवति । किखिलोमयी ॥

मृकण्यविदधिभ्य ईचिः ॥ १७७ ॥

एभ्य ईचिप्रत्ययो भवति । मरीचिर्मुनिः मयूखश्च । कणीचिर्छता । अदीचिर्नरकविशेषः । दधीचिः राजर्षिः ॥

श्वेत्श्चित् ॥ १७८ ॥

श्वयतेरीचिप्रत्ययार्चिद् भवति । श्वयीचिश्चन्द्रमाः ॥

वेजो डित् ॥ १७९ ॥

वेज ईचिप्रत्ययो डिञ्च भवति । वीचिः कल्लोलः ॥

श्रीजो ङिः ॥ १८० ॥

श्रीजो ङिप्रत्ययो भवति । श्रेडिर्गणितव्यवहारः ॥

चमेरुश्च ॥ १८१ ॥

चमेर्ङिप्रत्ययः अकारस्य चोकारादेशो भवति । कुन्दिः कुरुक्षी

मुषेः किदुनट् च ॥ १८२ ॥

मुषेः द्विप्रत्ययः किदुनद् चागमो भवति । मुषुण्डिः प्रहरणम् ॥

वेतेर्णिः ॥ १८३ ॥

वेतेर्णिप्रत्ययो भवति । वेणिः कवरी ॥

वितसिवसिसपिपदिभ्यस्तिप् ॥ १८४ ॥

एभ्यः तिप्प्रत्ययो भवति । वितस्तिरर्धहस्तः । वस्तिर्मुत्राधारः ।
षष्टिरश्वः । पत्तिः पदातिः ॥

भसेर्गट् च ॥ १८५ ॥

भसेस्तिप्प्रत्ययो गट् चागमो भवति । गमस्तिः सूर्यः रश्मिश्च ॥

यजेस्तिः ॥ १८६ ॥

यजतेस्तिप्रत्ययो भवति । यष्टिः दण्डः ॥

कुडो यषुट् च ॥ १८७ ॥

कवतेस्तिप्रत्ययो यषुट् चास्यागमो भवति । कोयष्टिः पक्षिविशेषः ॥

गिरः घुग्घ्रस्वश्च ॥ १८८ ॥

गिरतेस्तिप्रत्ययः घुगागमो ह्रस्वश्च भवति । गृष्टिः सकृत्प्रसृता गौः ॥

द्वकृषिरिषिविषिमुषिशाशुच्यशिम्यः क्तिन् ॥ १८९ ॥

द्रादिभ्यः क्तिन्प्रत्ययो भवति । दृतिः छागादित्वद्भयो जलाधारः ।
कृष्टिः पण्डितः । रिष्टिः प्रहरणम् । विष्टिरवेतनकर्मकरः । मुष्टिर्द्वैस्तसञ्चि-
वेशः । शितिः कृष्णः कृशश्च । श्रुक्तिर्मुक्तादिः । अष्टिः छन्दोविशेषः ॥

कुचिञ्जोश्चिन्नुक् च ॥ १९० ॥

कौतेश्चिनोतेश्च क्तिन्प्रत्ययश्चित् तयोर्नुक् चागमो भवति । कुन्तिः
; राजा । चिन्तिः राजा ॥

अमेरतिः ॥ १९१ ॥

अमेरतिप्रत्ययो भवति । अमतिर्मागः ॥

युपान्यां कित् ॥ १९२ ॥

आभ्यामतिप्रत्ययः कित् भवति । युवतिः रमणी । पतिः भर्ता ॥

वहिवसिखल्यर्चिभ्यश्चित् ॥ १९३ ॥

वह्यादिभ्योऽतिप्रत्ययश्चिद् भवति । वहतिर्गोः । वसतिर्प्रामसन्नि
वेशः । खलतिः शीर्णकेशः । अरतिः पद्मः ॥

वृज्जो व्रत च ॥ १९४ ॥

वृज्जोऽतिप्रत्ययश्चित् व्रतादेशश्च भवति । व्रततिः वल्ली ॥

वस्यर्चिभ्यामातिः ॥ १९५ ॥

आभ्यामातिप्रत्ययो भवति । वसातयो जनपदः । अरातिः शत्रुः ॥

अभौ यामाभ्याम् ॥ १९६ ॥

यातिमी(मा ? ना)त्योरभावुपपदे आतिप्रत्ययो भवति । अभियाति
शत्रुः । अभिमातिः स एव ॥

यजो यश्च ॥ १९७ ॥

यजो घातोरातिप्रत्ययो यश्चान्तादेशो भवति । ययातिः राजा ॥

अविभूभ्यामन्तिः ॥ १९८ ॥

आभ्यामन्तिप्रत्ययो भवति । अवन्तिः राजा । मवन्तिः कालः ॥

शकेरुन्तिः ॥ १९९ ॥

ऋरुन्तिप्रत्ययो भवति । शकुन्तिः पत्नी ॥

अजिसञ्ज्यसिभ्यः क्विधन् ॥ २०० ॥

अञि सञि षसि इत्येतेभ्यः विद्यन्प्रत्ययो भवति । अकियः वी-
यिमार्गः । सक्थि ऊरुमूलम् । अस्ति कौकसः ॥

साररथिन् ॥ २०१ ॥

साररथिन्प्रत्ययो भवति । सारथिः यन्ता ॥

तनेर्द्धिथिः । २०२ ॥

तनेर्द्धिथिप्रत्ययो भवति । तिथिः प्रतिपदादिः ॥

अतेरिथिन् ॥ २०३ ॥

अतेरिथिन्प्रत्ययो भवति । अतिथिरभ्यागतः ॥

उषेरथिन् ॥ २०४ ॥

उषेरथिन्प्रत्ययो भवति । ओषधिः उद्भिद्विशेषः ॥

विदेः किद् रुट् च ॥ २०५ ॥

विदेरथिन्प्रत्ययः कित् रुट् चास्यागमो भवति । विद्रथिव्याधि-
विशेषः ॥

चूर्यगिभ्यां निः ॥ २०६ ॥

आभ्यां निप्रत्ययो भवति । चूर्णि भाष्यम् । अग्निः ज्वलनः ॥

वहिश्रुश्रियुक्षुभ्यो निन् ॥ २०७ ॥

वह्यादिभ्यो निन्प्रत्ययो भवति । वह्निः पावकः । श्रोणिः जघनम् ।
श्रेणिः सहः पङ्क्तिरथ । निश्रेणिः सहकर्म । योनिः उत्पत्तिस्थानम् ।
क्षोणिः पृथ्वी ॥

शाशीङोर्ह्रस्वश्च ॥ २०८ ॥

आभ्यां निप्रत्ययो 'ह्रस्वरथ भवति । शनिः सौरिः । शिनिर्पादवः ॥

घृष्टध्रुवृषिप्रच्छिञ्जरित्वरिभ्यः कित् ॥ २०९ ॥

एभ्यो निन्प्रत्ययः किद् भवति । घृणिः रश्मिः । घृणिः अङ्कु-
ष्ठम् । धुनिः नदी । वृष्णिर्यदुविशेषः । पृश्निः पर्णं कृशश्च । जूर्णिः
इराजः । तूर्णिः शीघ्रः ॥

पृपेवृद्धिश्च ॥ २१० ॥

पृपेनिन्प्रत्ययो वृद्धिश्च भवति । पार्थिणः पादपश्चाद्भागः ॥

ऋतृसृकृधृध्म्यदयत्रिवृत्तिग्रहिरजिकटथटिभ्योऽनिः

[॥ २११ ॥

एभ्यः अनिप्रत्ययो भवति । अरणिः अन्नचाधानकाष्ठम् । तरणि-
रादित्यः । सरणिर्मार्गः । करणिः अनुकृतिः । धरणिः पृथ्वी । धमनिर्मन्या ।
अशनिः वज्रम् । अवनिर्मार्गः । वर्त्तनिः मार्गः । ग्रहणि जाठराग्न्याधार ।
रजनिः रात्रिः । कटनिः शैलमेखला । अटनिः चापकोटिः ॥

अदेर्मुट् च ॥ २१२ ॥

अदेरनिप्रत्ययो मुट् चागमो भवति । अन्ननिः अग्निः ॥

कृपेरादेश्च चः ॥ २१३ ॥

कृपेरनिप्रत्यय आदेश्च चकारादेशो भवति । चर्पणिर्विदग्धः ॥

आङि शुपेः सनः ॥ २१४ ॥

आङ्युपपदे शुपेः सन्नन्तादनिप्रत्ययो भवति । आशुशुक्षणिर्ज्वलन ॥

क्षिपेः कित् ॥ २१५ ॥

क्षिपेरनिप्रत्ययः कित् भवति । क्षिपणिः आयुधम् ॥

अर्त्तेरत्निच् ॥ २१६ ॥

अर्त्तेरत्निच्प्रत्ययो भवति । अरत्निः उत्कनिष्ठो हस्तः ॥

शकेरुनिः ॥ २१७ ॥

शकेरुनिप्रत्ययो भवति । शकुनिः पक्षी ॥

नीदलिभ्यां मिः ॥ २१८ ॥

आभ्यां मिप्रत्ययो भवति । नेमिश्चक्रधारा । दल्मिः शङ्कुः ॥

अर्त्तेरू च ॥ २१९ ॥

अर्त्तेर्मिप्रत्यय ऊश्चादेशो भवति । ऊर्मिस्तरङ्गः ॥

अशे रश च ॥ २२० ॥

अशोर्मिप्रत्ययः रशादेशश्च भवति । रशिगः प्रग्रहो मयूखश्च ॥

भुवः किमन् ॥ २२१ ॥

भुवः किमन्प्रत्ययो भवति । भूमिर्वसुधा ॥

क्षणेर्डयिः ॥ २२२ ॥

क्षणेर्डयिः प्रत्ययो भवति । क्षयिः पक्षिविशेषः ॥

अङ्किवाङ्किमङ्कयंहिसद्यशूभ्यो रिः ॥ २२३ ॥

एभ्यो रिप्रत्ययो भवति । अङ्किः वंशकतृणिकः । वङ्किः पर्शुकः ।
मङ्किः प्रवकः । अङ्घ्रिः पादः । सद्रिः वृक्षविशेषः । अश्रिः कोटिः ॥

भूसूभ्यां कित् ॥ २२४ ॥

आभ्यां रिप्रत्ययः कित् भवति । भूरिः प्रभूतम् । सूरिः पण्डितः ॥

रासीदशकिक(ति ? दि)भ्यस्त्रिप् ॥ २२५ ॥

एभ्यः त्रिप्रत्ययो भवति । रात्रिः रजनी । सत्रिः कुञ्जरः । शक्तिः
मुनिः । कत्रिः ॥

अदेः किंश्च ॥ २२६ ॥

अदेः किंश्च प्रत्ययो भवति । अद्रिः पर्वतो वृक्षश्च ॥

कुशित्रिशिभ्याम् ॥ २२७ ॥

आभ्यां किन्प्रत्ययो भवति । कु(श्रीः ? श्रिः) । वि(श्रीः ? श्रिः) ॥

कुपेर्दुक् च ॥ २२८ ॥

कुपेः किन्प्रत्ययो दुक्चास्यागमो भवति । कुन्द्रिः ॥

वल्ल्यर्त्तिकृतिभ्योऽरिः ॥ २२९ ॥

एभ्यः अरिप्रत्ययो भवति । बहुरिः लता सस्यमञ्जरी च । अररिः
कवाटम् । कर्त्तरिः केशादिकर्त्तनयन्त्रम् ॥

अङ्गिजासिसहिभ्य उरिन् ॥ २३० ॥

एभ्य उरिन्प्रत्ययो भवति । अङ्गुरिः करशाखा । जसुरि क्रोधः । सहुरिः सूर्यः ॥

पाट्यञ्जिभ्यामलिच् ॥ २३१ ॥

आभ्यामलिच्प्रत्ययो भवति । पाटयतीति पाटलिर्बृक्षविशेषः । अञ्जलिः पाणिसन्निवेशः ॥

धूञ्मूङ्माङ्शलिभ्यो लिङ्गिलौकुलिच्मलिचः ॥ २३२ ॥

धूञ् मूङ् माङ् इत्येतेभ्य शलेश्च ष्यन्तात् यथासङ्गत् लिक् लिण् औकुलिच् मलिच् इत्येते प्रत्यया भवन्ति । धूयतेऽसाविति धूलिः पांसुः । मूयते चध्यतेऽसाविति मौलिः जूट । (मि)मी(य ?)ते शब्दायतेऽसाविति मौकुलिः काकः । शालयत्यात्मानमुच्चैस्त्वादिति शाल्पलिर्बृक्षविशेषः ॥

द्वृभ्यां विन् ॥ २३३ ॥

आभ्या विन्प्रत्ययो भवति । दविः तद्गुः । वर्विः शरूटम् ॥

जूशूरतृजागृकृनीघृपिभ्यो द्विन् ॥ २३४ ॥

एभ्यो द्विन्प्रत्ययो भवति । जीर्विं वृद्धः । शीर्विं हिंस्रः । स्तीर्विं गर्विष्ठः । जागृविर्जागरूकः । कृवि रुद्रः राजा च । यदुपज्ञ कुरव इति पुरा पञ्चालानाचक्षते । नीविः परिधानग्रन्थिः । घृष्विः वराहः ॥

छविस्थविकिकिदीविदीदिव्यटविशिबयः ॥ २३५ ॥

एते शब्दा विन्नन्ता निपात्यन्ते । छास्थोर्हस्थश्च । छवि स्रुक् । स्थवि प्रसेवक तन्तुवायश्च । किराटीवो (?) दीर्घश्च । किकीति कुर्वन् कूजन् दीव्यते किकिदीविः चाप । दिवो द्वे दीर्घश्च । दीव्यन्त्यास्मिन्निति दीदिवि स्वर्गः । अटेर(विः) अ)टन्त्यस्यामिति अट्रिः अरण्यम् । शीडो ह्रस्वश्च । शेरतेऽस्मिन् प्रजा सुप्तमिति शिपिः राजा ॥

प्लुपिशुपिकुपिभ्यः सिक् ॥ २३६ ॥

एभ्यः सिक्प्रत्ययो भवति । प्लुक्षिर्दहनः । शुक्षिर्यवासकः । कुक्षिः
कोष्ठकदेशः ॥

अशेर्नित् ॥ २३७ ॥

अ(श्ना ? श्रो)तेः सिक्प्रत्ययो निद् भवति । अक्षि चक्षुः ॥

गोपादिप्त्रनेरसिः ॥ २३८ ॥

अनेगोपादिपूषपदेषु असिप्रत्ययो भवति । गोपानसिः सौधाग्रभागः
छदिः । चित्रानसिः जलचरः । एकानसिः उज्जयिनी । वाराणसिः काशी-
नगरी ॥

वृषसाभ्यो नुद् च ॥ २३९ ॥

एभ्यो(नु ? ऽसि)प्रत्ययो नुद् चास्यागमो भवति । वर्णसिर्माता ।
पर्णसिर्जलचर । सानसिः शाखा समानश्च ॥

त्रियो हिक् ॥ २४० ॥

(त्रियो हिक्)प्रत्ययो भवति । व्रीहिर्धान्विशेष ॥

अवितृस्तृतन्द्रितन्त्रिभ्य ईः ॥ २४१ ॥

एभ्य ईप्रत्ययो भवति । अवीः प्रकाशः । तरीः अग्निः । स्तरी
ऽसः । तन्द्री मोहनिद्रा । तन्त्रीः वीणादिगुणः ॥

वाते प्रैमः कित् ॥ २४२ ॥

प्रपूर्वाङ्गीनातेर्वात उपपदे ईप्रत्ययः कित् भवति । वात प्र(मि ? मी)-
णाति वातप्रमी. मृग ॥

यापोर्द्धे च ॥ २४३ ॥

या पा इत्येताभ्यामीप्रत्ययः कित् द्विर्वचन चानयोर्भवति । ययीः
अश्वः । पपीः सूर्यः ॥

लक्ष्मेर्मुट् च ॥ २४४ ॥

लक्ष्मेरीप्रत्ययो मुट् चास्यागमो भवति । लक्ष्मीः श्रीः ॥

तुवः किक् ॥ २४५ ॥

तु इति सौत्रो धातुर्वृद्धौ चले च वर्तते । तत् किक्प्रत्ययो भवति ।
तुक् अपत्यम् । इकार उच्चारणार्थः ।

सुवश्चिक् ॥ २४६ ॥

(सु ? स)वतेश्चिक्प्रत्ययो भवति । सुक् जुहादि । ॥

तनेरनश्च वः ॥ २४७ ॥

तनेश्चिक्प्रत्यय, अनश्च वकारदेशो भवति । व इति सं(घातप्रह-
णम् ।) ल्वक् शरीरादिवेष्टनम् ॥

पारेरजिः ॥ २४८ ॥

पारेरजिप्रत्ययो भवति । पारक् प्राकारः शाकविशेषश्च ॥

भिपेः कित् ॥ २४९ ॥

भिपेरजिप्रत्ययः कित् भवति । भिपक् चिकित्साकः ॥

पणेरिज्यादेश्च वः ॥ २५० ॥

पणेरिजिप्रत्यय आदेश्च वकारदेशो भवति । वणिक् वैदेहकः ॥

वशेः कित् ॥ २५१ ॥

वशेरिजिप्रत्ययः कित् भवति । उशिक् कान्तः ॥

भृज उच्च ॥ २५२ ॥

भृज इजिप्रत्ययः उकारश्चान्तादेशो भवति । भुरिक् एकाक्षराधिक-
पादगृह्यन्दः ॥

लङ्घेरटिर्नलोपश्च ॥ २५३ ॥

लङ्घेरटिप्रत्ययो नलोपश्च भवति । लघद् लघुशकटम् ॥

सर्त्तेरडिः ॥ २५४ ॥

सर्त्तेरडिप्रत्ययो भवति । सरद् उष्ट्रजातिः ॥

ईडेरविडिङ् ह्रस्वश्च ॥ २५५ ॥

ईडेरविडिङ्प्रत्ययो ह्रस्वश्च भवति । इडविद् विश्रवाः ॥

भातेर्डवतुः ॥ २५६ ॥

भातेर्डवतुप्रत्ययो भवति । तत्रभवान् पूज्यः ॥

वृह्मिह्मिपृषिभ्योऽतिः शतृवच्च ॥ २५७ ॥

वृह्मादिभ्यो धातुभ्योऽतिप्रत्ययः शतृवच्च भवति । तेनैषां गुणाभाव उगित्कार्याणि च भवन्ति । वृहत् अलघु । महान् गुरुः । महान्तौ महान्तः । महती । पृषत् जलविन्दुः । पृषती पृषन्ति । 'स्थूलपृषतीमालभेत' ॥

गमेर्डिद् द्वे च ॥ २५८ ॥

गमेरतिप्रत्ययः शतृवच्च डित् द्विर्वचनं भवति । जगत् विश्वम् । जगती पृथ्वी । जगती छन्दः ॥

संश्चत्पद्मेहदादयः ॥ २५९ ॥

संश्चदादयोऽतिप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । समि चिञ् शुट् डिच्च । संचिनोतीति संश्चत् कुहकः । तृम्पेर्नलोपश्च । तृम्पतीति तृपत् चन्द्रमाः । वी हनो डिद् वैश्व गुणः । विहन्ति गर्भमिति वेहत् अप्रसवा गौः । आदिग्रहणात् रेहद्वियत्पुरीतदादयो भवन्ति ॥

हस्ररुहियुपिभ्य इतिः ॥ २६० ॥

एभ्य इतिप्रत्ययो भवति । हरित् वर्णः ककुष्ठम् । सरित् नदी । रोहित् गृगजातिः । योपित् स्त्री ॥

ताडेर्णिलुक् च ॥ २६१ ॥

हृदयहारिण्याख्यया वृत्त्या समेतम् ।

पा० १.]

ताडेरितिप्रत्ययो णिलुक् च भवति । तडित् विद्युत् ॥

उदके श्रेडितिः ॥ २६२ ॥

श्वयतेरुदके उपपदे डितिः प्रत्ययो भवति । उदकेन श्वयति उ-
दश्वित् तक्रम् । संज्ञायामुदकस्योदभावः ॥

मृड उतिः ॥ २६३ ॥

मृड उतिप्रत्ययो भवति । मरुतो देवाः । मरुद् वायुः ॥

ग्री मुट् च वा ॥ २६४ ॥

गिरतेरुतिप्रत्ययो मुट् चास्यागमो वा भवति । गरुन् चर्हिः
पक्षथ । गर्मुत् वृणं मधुमक्षिका च ॥

शकेर्ऋतिः ॥ २६५ ॥

शकेः ऋतिप्रत्ययो भवति । शकृत् पुरीपम् ॥

यजेः कश्च ॥ २६६ ॥

यजेर्ऋतिप्रत्ययः कश्चान्तादेशो भवति । यकृत् दहरपन्नम् ॥

पातेः कृथिः ॥ २६७ ॥

पातेः कृथिप्रत्ययो भवति । पृथो नाम क्षत्रियः ॥

युष्यसिभ्यां मदिक् ॥ २६८ ॥

आभ्यां मदिक्प्रत्ययो भवति । युष्मान् अस्मानिति सर्वनाम्ना
प्रत्यङ् परात्मा चाभिधीयते ॥

त्यजितनिर्यमिभ्यो डदिः ॥ २६९ ॥

एभ्यो डदिप्रत्ययो भवति । त्यत् । तन् । आभ्यां सर्वनामभ्यां
पूर्वप्रकान्तं परामृश्यन्ने । यदित्यनेन सर्वनाम्ना कार्येऽधिक्रियमाणमुद्दिश्यते ॥

एतेस्तदिः ॥ २७० ॥

एतेस्तदिप्रत्ययो भवति । एतत् । अनेन सर्वनाम्ना प्रकृतमपरो-
क्षमदूरस्थं चापदिश्यते ॥

शुद्धभसिभ्योऽदिः ॥ २७१ ॥

एभ्यः अदिप्रत्ययो भवति । शरत् ऋतुविशेषः । दरदो नाम जन-
पदः । भसत् जघनम् ॥

पुरः सुट् च ॥ २७२ ॥

पिपर्तेः अदिप्रत्ययः सुट् चास्यागमो भवति । पर्पत् सभा ॥

दृणातेर्द्वस्वश्च ॥ २७३ ॥

दृणातेरदिप्रत्ययः समुट्को द्वस्वश्च भवति । दृपत् शिला ॥

युवृषितक्षिराजिधन्त्रिपञ्चिद्युप्रतिदिविभ्यः कनित्

[॥ २७४ ॥

युप्रभृतिभ्यः कनित्प्रत्ययो भवति । युवा तरुणः । वृषा इन्द्रः ।
तक्षा वर्धकिः । राजा पार्थिवः । धन्वा निर्जलो देशः धनुश्च । पञ्च
सहस्रचा । द्युवाभिगन्ता । प्रतिदिवा व्योम ॥

सप्यश्रभ्यां (स्तु?तु)ट् च ॥ २७५ ॥

सपः सौत्रो धातुः । सप अशू इत्येताभ्यां कनित्प्रत्ययः तुट् चास्या-
गमो भवति । सप्त सहस्रचा । अष्ट सहस्रचा ॥

नुदंशिभ्यां गुणश्च ॥ २७६ ॥

आभ्यां कनित्प्रत्ययो गुणश्च नौतेर्भवति । नव सहस्रचा । दश
सहस्रचा ॥

श्वन्नुक्षन् पूषन् प्लीहन् क्लेदन् मज्जन् मूर्धन्
अर्यमन् विश्वप्सन् परिज्वन् मातरिश्वन् मघवन् प्रावन्नहन्
महन्नथर्वन् इति ॥ २७७ ॥

एते शब्दाः कनित्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । श्वयतेः सम्प्रसारणाभाव
इलोपदच । श्वयतीति धा मारमेयः । रक्षतीत्युक्षा वृषः । पुपिप्तिहो-
र्दापदच । पूषा सूर्यः । प्लीहा शरीरान्तर . चयसः । हिदेर्युणः । क्लेदा

इन्दुः । मज्जतीति मज्ज अस्त्रिसारः । मूर्च्छतीति मूर्धो शिरः । अरावामे-
 णिलुक् च । अरीनामयति अर्यमा सूर्यः । विश्वं प्साति विश्वप्सा कालः ।
 परौ जुव उवडभावः । परिजवतीति परिज्वा सूर्यः । मातरि भन्तरिक्षे
 श्वयति मातरिश्वा वायुः । 'सप्तम्यास्तत्पुरुषे कृति बहुलमि'त्यलुक् सम्प्र-
 सारणाभावेकारलोपौ च श्वत् । महेर्नो लोपोऽय (श्च) । मधिः कैत्वे ।
 मद्दतीति गधवा इन्द्रः । असतेरावसः । असत इति प्रावा पर्वतः उपलथ ।
 अहेर्नलोपश्च । अंहत इत्यहः दिवसः । महीयतेरीपलोपश्च । महं करोतीति
 महन् महत्त्वम् । खर्वेर्नजि खस्थश्च । न खर्वतीत्यधर्वा ऋपिः । इति-
 करणादन्येऽपि स्नेहज्ञादयो भवन्ति ॥

स्नामदिपद्यर्त्तिपृशाकिभ्यो वनिप् ॥ २७८ ॥

एभ्यो वनिप्प्रत्ययो भवति । स्नावा स्नायुः । मद्वा दसः । पद्वा
 पादः । अर्वा अश्वः । पर्वा सन्धिः । शक्त्रा वर्षकिः । शम्बरी छन्दः
 सुरभिश्च । शाक्वरः वृषः ॥

शीङ्कुक्षिरुहिजिझिहृञ्जृभ्यः कनिप् ॥ २७९ ॥

शीडादिभ्यः कनिप्प्रत्ययो भवति । शीवा अजगरः । कुक्षा सुगालः ।
 रुहा वृक्षः । जित्वा परमः । जित्वरी वाराणसी । क्षित्वा मृत्युः । हृत्वा
 रुद्रः । सृत्वा कालः । वृत्वा आकाशः ॥

सृजेः कश्च ॥ २८० ॥

सृजेः क्वनिप्प्रत्ययः कश्चान्तादेशो भवति । सृक्वणी आस्वोषान्तौ ॥

ध्याप्योः प्रसारणं च ॥ २८१ ॥

ध्यै प्यै इत्येतयोः कनिप्प्रत्ययो भवति सम्प्रसारणं च । ध्यायतीति
 धीवा मनीषी । पीवा पीनः ॥

अतेर्धश्च ॥ २८२ ॥

अतेः कनिप्प्रत्ययो धश्चान्तादेशो भवति । अ-ना मार्गः ॥

१. 'इत म', २ 'र' क. पाठ.

मनिन् ॥ २८३ ॥

सर्वधातुम्यो बहुलं मनिन्प्रत्ययो भवति । कियत् इति कर्म व्या-
पारः । चरति स्म तन् तनागिति चर्म अजिनम् । त्रियतेऽनेनेति गर्म शरीर-
देशः । वृणोतीति वर्म सन्नाहः । वृणन्त्यनेनेति नर्म परिहासः । शृणाति
सन्तापमिति शर्म सुखम् इत्यादि ॥

व्योमन् रोमन् लोमन् क्लोमन् हेमन् वेमन् नामन्
ललामन् आत्मन् पाप्मन् यक्ष्मन् पद्मन्नुष्मन् वर्ष्मन् सीमन्
ग्रक्ष्मन्निति ॥ २८४ ॥

व्योमादयः शब्दा मनिन्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । व्ययतेरोत्तम् ।
व्ययतीति व्योम आकाशम् । रुहेर्हेलोपश्च । रोहतीति रोम तनूरुहः । तस्यैव
कत्वम् । लोम तदेव । क्लमेस्त उच । क्लाम्यतीति क्लोम शरीरान्तरावयवः ।
हाको वा हा(गो ? हो) वा एत्वम् । जहाति जिहीति वा तदिति हेम हि-
रण्यम् । येन आत्माभायः । ययन्त्यनेनेति वेम तन्तुवापोपकरणम् । (ग्ना-
यतेऽनेनेति नाम ।) लोनेर्लत्वं च । लाति तदिति ललाम भूषणम् ।
अतोर्दण्डिभ । अतनीत्यात्मा क्षेप्रज्ञः । पातेस्तः पथ । पातयतीति पाप्मा
अधमः । यसेः कः पुरु च । यस्मरयनेनेति यक्ष्मा रोगः । प्मेर्नलो(पथ ?
पः पुर् ष) । पमेते तदिति पद्म अक्षपादिलोम । उषेर्दण्डिभ । उपती-
त्यप्मा अनाग्निर्भूतस्त्वं तेनः । वृ(द्धः ? धेः) ष च । वर्षते स्म वर्ष्म शरीरम् ।
स्यतेर्गिन् च । स्यतीति सीमा आघाटः । वृहेर्नलोप (उपधाया र)ध ।
गृह्णीति मय आत्मतरम् । इतिरुप्यात् रुग्मनोरुग्मशुष्मादयो भवन्ति ॥

गमेगिनिः ॥ २८५ ॥

गमेर्गिनिप्रत्ययो भवति । गमिष्यतीति गर्मा पथिरादिः ॥

क्वाडि च णिन् ॥ २८६ ॥

गमेः वे पन्नाडाडि खोत्तदे इनिप्रत्ययो णिद् भवति । गमिष्यतीति
गर्मा प्रथिरादिः । आगामी प्रोषिरादिः ॥

शुभम् ॥ २८७ ॥

भुवश्चेनिप्रत्ययो णिद् भवति । भविष्यतीति भावी कर्मविपाकादिः ॥

प्रे स्थश्च ॥ २८८ ॥

प्र उपपदे तिष्ठतेश्च इनिप्रत्ययो णिद् भवति । प्रस्थास्यतीति प्र-
स्थायी पथिकादिः ॥

यातेः प्रतौ च ॥ २८९ ॥

यातेर्धातोः प्रतौ चकाराच् प्रे चोपपदे इनिप्रत्ययो णिद् भवति ।
प्रतियास्यतीति प्रतियायी । प्रयायी ॥

बुधश्च ॥ २९० ॥

बुधश्च प्रतौ प्रे चोपपदे इनिप्रत्ययो भवति । प्रतिभोत्स्यते प्रतिबोधी
चालादिः ॥

परमे स्थः कित् ॥ २९१ ॥

तिष्ठतेः परम उपपदे इनिप्रत्ययः कित् भवति । परमे पदे तिष्ठतीति
परमेशी ब्रह्मा । सप्तम्या 'इलदन्तात् सप्तम्याः संज्ञायामि'त्यलुक् ॥

मन्थः ॥ २९२ ॥

मन्नातेरिनिप्रत्ययः कित् भवति । मन्नातीति मन्थाः क्षुच्यः ।
मन्थानौ मन्थानः ॥

पतेस्थश्च ॥ २९३ ॥

पतेरिनिप्रत्ययः यश्चान्तादेशो भवति । पन्था मार्गः । पन्थानौ
पन्थानः ॥

अर्त्तेर्भुक्षिनक् ॥ २९४ ॥

अर्त्तेर्भुक्षिनक्प्रत्ययो भवति । इयर्त्ति प्राप्नोति यज्ञभागमिति ऋभुक्षा
इन्द्रः । ऋभुक्षाणौ ऋभुक्षाणः ॥

हृजनिभ्यामिमनिच् ॥ २९५ ॥

आभ्यामिमनिच्प्रत्ययो भवति । हरतीति हरिमा पामामेदः । जन-
यतीति जानिमा धर्मविशेषः ॥

भृवृस्तृसूभ्य ईमनि च् ॥ २९६ ॥

एभ्य ईगनिच्प्रत्ययो भवति । गरीमा क्षमी । यरीमा तपस्वी ।
स्तरीमा प्रावारः । सर्वीमा प्रसूतिः ॥

आपः किन् ह्रस्वश्च ॥ २९७ ॥

आप्नोतेः किन्प्रत्ययो ह्रस्वश्च भवति । आप्नुवन्ति आपः पानीयम् ॥

ककुप्त्रिष्टुवनुष्टुभः ॥ २९८ ॥

ककुभादयः शब्दाः किन्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । (स्तु ?) स्कुभातेः
के सलोपश्च । कं वायुं ब्रह्म वा स्कुभन्तीति ककुभो दिशः । ककुबुष्णिक्
छन्दः । न्य(न्वो)स्सो पश्च । त्रीन् लोकान् स्तुभातीति त्रिष्टुप् छन्दः ।
अनुष्टुप् छन्दः ॥

इणो दमिक् ॥ २९९ ॥

एतेर्दमिक्प्रत्ययो भवति । इदम् । अनेन सर्वनाम्ना प्रत्यक्षमप-
दिश्यते ॥

कौतेडिमिः ॥ ३०० ॥

कौतेडिमिप्रत्ययो भवति । किम् । अनेन सर्वनाम्ना अविज्ञातो
वस्तुविशेषः पर्यनुयुज्यते ॥

अवतेर्मिः ॥ ३०१ ॥

अवतेर्मिप्रत्ययो भवति । अवतीति ओं ब्रह्म ॥

गपदुर्वाधुर्वाभ्यः किप् ॥ ३०२ ॥

एभ्यः किप्प्रत्ययो भवति । गृणाति गीर्यते वा गीः वाक् ।
पूर्नगरी । दूर्वतीति दूः शरीरान्तरावययः । धूर्वति, ततो धूः शकटाङ्गम् ।
आदिश्च ॥

वार्द्धारौ ॥ ३०३ ॥

वार् द्वार् इत्येतौ शब्दौ क्विबन्तौ निपात्येते । वृणोतेर्बृद्धिः ।
वृणोतीति वार्ः पानीयम् । वृणन्ति तामिति द्वाः द्वारम् ॥

१. 'म् । स्वभावाद् ह्रस्वत्वम् ॥', २. 'यम् । कर्मणि भ. । वृ' क. पाठ

चत्तेरन् ॥ ३०४ ॥

चत्तेरन्प्रत्ययो भवति । चत्वारः सङ्ख्या । चत्वारि चतस्रः ॥

दिवेर्दिविः ॥ ३०५ ॥

दिवेर्दिविप्रत्ययो भवति । द्यौः स्वर्गः आकाशश्च । दिवौ दिवः ॥

विशः क्विप् ॥ ३०६ ॥

विशेः क्विप्प्रत्ययो भवति । विशः प्रजाः । विशः वैश्याः पुरीष-
मपत्यं च ॥

विपाशेश्च ॥ ३०७ ॥

विपाशेश्च क्विप्प्रत्ययो भवति । विपाशयति वसिष्ठमिति विपा-
ष्णाम नदी ॥

सहेः पप् च ॥ ३०८ ॥

सहेः क्विप्प्रत्ययः पप् चास्यादेशो भवति । पद् सङ्ख्या ॥

सजूषाशिपौ ॥ ३०९ ॥

सजूप् आशिप् इत्येतौ शब्दौ क्विष्मन्तौ निपात्येते । सह जुपन्ते-
ऽस्यामिति सजूः सम्प्रीतिः । आशासत एनामिति आशीः इष्टार्थप्रार्थनम् ॥

अर्चिरुचिशुचिहुसृपिछदिच्छृदिभ्य इतिः ॥ ३१० ॥

एभ्य इतिप्रत्ययो भवति । अर्चिः दीप्तिः । रोचिस्तेजः । शोचि-
स्तदेव । हविः पुरोडाशादि । सर्पिः घृतम् । छदिरावरणम् । छर्दिर्वमनम् ॥

वृहेर्नलोपश्च ॥ ३११ ॥

वृहेरिसिप्रत्ययो नलोपश्च भवति । वहिः शिखी दर्भश्च ॥

द्युतेर्निदादेश्च जः ॥ ३१२ ॥

द्युतेरिसिप्रत्ययो निदादेश्च जो भवति । ज्योतिः प्रकाशः ऋक्षं
च ॥

सहो ध च ॥ ३१३ ॥

सहेरिसिप्रत्ययो धश्चान्तादेशो भवति । सधिः सत्त्वम् ॥

जनेरुसिः ॥ ३१४ ॥

जनेरुसिप्रत्ययो भवति । जनुः जन्म ॥

अर्त्तिपृवपियजिधनिभ्यो नित् ॥ ३१५ ॥

अर्त्यादिभ्य उसिप्रत्ययो निद् भवति । अरुः व्रणम् । परुः ग्रान्धिः । यपुः शरीरम् । यजुरच्छन्दाः श्रुति । धनुश्चापम् ॥

इणो णित् ॥ ३१६ ॥

इण उंसिप्रत्ययो णिद् भवति । आयुर्जीवितम् ॥

चक्षेरसिक् च ॥ ३१७ ॥

चक्षेरसिक्प्रत्ययश्चकारादुसिश्च भवति । सम्यक् चष्टे समक्षाः ऋत्विक् । नृश्चष्टे नृचक्षा राक्षसः । चष्टे अनेन चक्षः स्यातिः । चष्टे अनेनेति चक्षुर्नयनम् ॥

पातेडुंसुन् ॥ ३१८ ॥

पातेडुंसुन्प्रत्ययो भवति । पातीति पुमान् पुरुषः । उकार उगित्कार्यार्थः ॥

यमिदमिभ्यां डोस् ॥ ३१९ ॥

आभ्यां डोस्प्रत्ययो भवति । यम्यतेऽनेनेति योः विषयसुखम् । दाम्यतीति दोः बाहुः ॥

असुन् ॥ ३२० ॥

सर्वधातुभ्यो बहुलमसुन्प्रत्ययो भवति । अरतीति अरः । सरतीति सरः तटाकम् । विलम्बतीति (?) वयः पक्षी शरीरावस्था च । मीनाति दुःखमिति मयः सुखम् । तरत्यनेनेति तरः वलं वेगश्च । महयतीति मह (उत्सव)स्तेजश्च । साहयतीति सहः वलं मार्गशीर्षश्च । रहयत्यन्यमिति रहः विविक्तम् । जनम् अ(न ? नि)ति चीकुर्व(न्नि ? दि)-त्यनः शकटम् । मनुत इति मनः चेतः । रजतीति रजः गुणः

पा० १.] हृदयहारिण्याख्यया वृत्त्या समेतम् । ३९

परागश्च । चेततीति चेतः मनः । उच्यते इति वचो वचनम् । सीदन्त्य-
स्मिन्निति सदः भवनं सभा च । तेजयतीति तेजो महः । अनक्तीति
अक्षः स्नेहः । ताम्यतीति तमः अन्धकारम् । रुणद्धीति रोषस्तटम् ।
(त?)रक्षतीति रक्षो यातुधानः । तपतीति तपः पुण्यं ज्येष्ठमासश्च ॥

पित्रतेरिच्च ॥ ३२१ ॥

पित्रतेरसुनप्रत्यय इकारश्चान्तादेशो भवति । पीयत इति पयः
पानीयम् ॥

यजेः श च ॥ ३२२ ॥

यजेरसुनप्रत्ययः शकारश्चान्तादेशो भवति । इज्यतेऽनेनेति यजः
कीर्तिः ॥

उपिरञ्जिश्रभूम्यः कित् ॥ ३२३ ॥

एभ्योऽसुनप्रत्ययः कित् भवति । उच्यन्तेऽस्यां हवींषीति उषाः
सन्ध्या । रज्यते धनेनेति रजः आत्मगुणः धूलिश्च । शृणाति तद्विद्युक्तः
शिरः उत्तमाङ्गम् । भवतीति भुवः अन्तरिक्षम् ॥

वस्यगिन्यां णित् ॥ ३२४ ॥

अभ्याऽ असुनप्रत्ययो णिट् भवति । वस्ते तदिनि वाजः वस्त्रम् ।
'अग कुटिलायां गतौ' । अगतीत्यागो व्यतीकन् ॥

उपेर्जश्च ॥ ३२५ ॥

उपेरसुनप्रत्ययो जश्चान्तादेशो भवति । अंते अन्ते ॥

वहेः सुट् च ॥ ३२६ ॥

इणो नुट् च ॥ ३२८ ॥

एतेरसुन्प्रत्ययो नुट् चास्य भवति । एतीति एनः पापम् ॥

शीङः फट् च ॥ ३२९ ॥

शीङोऽसुन्प्रत्ययः फट् चास्यागमो भवति । शेत इति शेषः शिशम् ॥

छादिरहोर्नु ह्रस्वश्च ॥ ३३० ॥

आभ्यामसुन्प्रत्ययो नुं ह्रस्वश्च भवति । छादयति छवणिज्ञा
वाचमिति छन्दः गायःयादिः । रहयतीति रहो वेगः ॥

अमर्भुक् च ॥ ३३१ ॥

अमेरसुन्प्रत्ययो भुक् चास्यागमो भवति । अमतीत्यम्भः पानीयम् ॥

अर्त्तेरुच्च ॥ ३३२ ॥

अर्त्तेरसुन्प्रत्यय उकारश्चान्तादेशो भवति । इयर्त्यालिङ्गनादिक
मित्युरः बाहुमध्यम् ॥

व्याधौ शुट् च ॥ ३३३ ॥

अर्त्तेर्याधावभिधेये असुन्प्रत्ययः शुडागमश्च भवति । अर्शांसि
गुदकालाः ॥

उदके नुट् च ॥ ३३४ ॥

अर्त्तेरुदकेऽर्थेऽसुन्प्रत्ययो नुडागमश्च भवति । इयर्त्तीति अर्णः
जलम् ॥

पातेस्थुट् च ॥ ३३५ ॥

पातेरुदकेऽर्थेऽसुन्प्रत्ययस्थुट् चास्य भवति । पातीति पाथ उदकम् ॥

वले जुट् च ॥ ३३६ ॥

पातेर्वलेऽर्थेऽसुन्प्रत्ययो जुट् चास्यागमो भवति । पातीति पात्रः
पठम् ॥

यातेर्दुक् च ॥ ३३७ ॥

यातेरसुन्प्रत्ययो दुगागमश्च भवति । यातीति याद्ः जलदुष्टसत्त्वम् ॥

नभेश्चिद् ॥ ३३८ ॥

नभेरसुन्प्रत्ययश्चिद् भवति । नभानांति नभः आकाशं श्रावणश्च ॥

इन्धेर्नलोपश्च ॥ ३३९ ॥

इन्धेरसुन्प्रत्ययो नलोपश्च भवति । इन्धे अनेन एधः इन्धनम् ॥

आपो ह्रस्वो नुद् च वा ॥ ३४० ॥

आप्नेतेरसुन्प्रत्ययो ह्रस्वश्च भवति नुद् चास्य वा । आप्नोतीति
अपः सत्कर्म । अप्नस्तदेव ॥

अदेर्नुधौ च वा ॥ ३४१ ॥

अदेरसुन्प्रत्ययो भवति । नुमागमो धकारश्च अन्तादेशो वा भवति ।
अद्यते तदित्यन्धः अन्नम् । अद्यते दृशा मनसा वा तदित्यदः । अनेन
सर्वनाम्ना प्रत्यक्षं विप्रकृष्टमप्रत्यक्षं वा बुद्धिस्थमपदिश्यते ॥

इण्विधिभ्यामसिः ॥ ३४२ ॥

आम्यामसिप्रत्ययो भवति । एतीत्ययः लोहम् । विधिः सौत्रो
घातुः विधाने । वि(दधा ? ध)तीति वेधाः प्रजापतिः ॥

पुरोरेतःपयःसु धः कित् ॥ ३४३ ॥

दधातेः पुरःप्रभृतिषूपपदेषु आसिप्रत्ययः कित् भवति । पुरो
धीयते पुरोधाः पुरोहितः । रेतो दधातीति रेतोधाः जनकः । पयो दधातीति
पयोधाः पर्जन्यः ॥

रेपस्लेकृणसूधस्विहायसोकस्सुमनस्पुरूरवरपुरुदंसोनेह-
सङ्गिरोप्सरसः ॥ ३४४ ॥

रेपस्पृभृतयोऽसिप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । रेपेश्वोपधायाः । रपतीति
 रेपः पापम् । रिचेर्नुट् कश्च । रिणक्तीति रेक्णः धनं पापं च ।
 वद्वेर्धः प्रसारणं दीर्घश्च । उह्यत इति ऊधः आपीनम् । जहा(ती?ति)-
 जिहीत्योर्वा युक् । विजहातीति विहायः आकाशम् । विजिहीत इति
 विहा(यः?याः) पक्षी । उचैः कश्च । उच्यन्त्यस्मिन्निति ओकः
 सदनम् । सौ मानो ह्रस्वश्च । सुष्टु मानयन्ति मान्यन्ते वा
 सुमनसः पुष्पाणि । पुरौ रौतेरुपपदे दीर्घत्वं च । पुरु रौति पुरुरवाः
 ऐलः, यमुर्वशी च(काम?कमे) । द(शे?से)श्च नुट् । पुरु दसतीति
 पुरुदंसाः इन्द्रः । नर्जाहेर्गुणश्च । न ईहते अनेहाः कालः । अङ्गेरिरिक् च ।
 अङ्गतीत्यङ्गिराः ऋषिः । अप्सु सत्तेणित् । अद्भ्यः सरन्ति स्म अप्सरसः
 देवगाणिकाः ॥

वशेः केनसिः ॥ ३४५ ॥

वशेः केनासिप्रत्ययो भवति । वष्टीति उशनाः शुक्रः ॥

दमेरुनसिः ॥ ३४६ ॥

दमेरुनसिप्रत्ययो भवति । दाम्पतीति दमुनाः अग्निः । केचिद्
 दीर्घं पठन्ति । दमूनाः ॥

चन्दे रमसिः ॥ ३४७ ॥

'चदि आह्लादन' इत्यस्मादातो रमसिप्रत्ययो भवति । चन्दतीति
 चन्द्रमाः निशान'यः ॥

अनसि वहेः क्विब्वू ङश्चानसः ॥ ३४८ ॥

अनस्युपपदे वहेः क्विप्रत्ययः ङश्चानसोऽन्तादेशो भवति । अनो
 बहति अन्वह्वान् सौरभेयः ॥

इति धीदण्डनाथनारायणभट्टमुद्रुणायो सरस्वतीकण्ठामरणस्य
 वृत्तौ द्वादशदशित्तयो द्वितीयव्याख्यायस्य प्रथमः पादः ॥

अथ द्वितीयः पादः ।

जीविरातृकन् वृद्धिश्च ॥ १ ॥

जीविरातृकन्प्रत्ययो भवति वृद्धिश्च । जीवयतीति जीवातृकः पेशः ॥

इण्भीकापाशलयतिमर्चिनिहाङ्भ्यः कन् ॥ २ ॥

इणादिभ्यः कन्प्रत्ययो भवति । एकः अन्यः अमहायः संख्या च ।
मेकः दर्दुरः । काकः वायसः । पाकः बालः । श्लकः वल्कलः । अत्कः
पायुः । मर्कः असुरः । निहाका गोधा ॥

युशुघुवीधूजां दीर्घश्च ॥ ३ ॥

युप्रभृतिभ्यः कन्प्रत्ययो दीर्घश्चैषां गुणापवादो भवति । यूका
धुद्रजन्तुः । शूकः किंशरुः । घूकः कौशिकः । वीका पक्षिजातिः ।
धूका पताका ॥

कुंरुस्तूयीकृदाधारार्चिवलिकलिभ्यः कः ॥ ४ ॥

कुप्रभृतिभ्यः कप्रत्ययो भवति । कौकः चक्रवाकः । तोकम्
अपत्यम् । स्तोकमल्पम् । ऊकः कुन्दुमः । कर्कः वर्णः । दाकः यज्ञः ।
घाकः उदकम् । राका पौर्णमासी कुमारी राजस्वला च । अकः सूर्यः
गुल्मश्च । वल्कस्त्वक् । कल्कः कपायः ॥

कृत्तृविचिपुदिमुषिमूङ्शुभूभ्यः कित् ॥ ५ ॥

कृप्रभृतिभ्यः कप्रत्ययः कित् भवति । कृकः शिरोऽग्निः । मृका
आयुधविशेषः । वृकः श्वापदम् । विक्कः करिपोतः । पुष्कः निस्तारम् ।
मुष्कः अण्डम् । मूकः अवारः । शुक्ः पक्षी । मूकः कालः ॥

निष्कतुरुष्कोदकीलर्कशुल्कश्चफल्ककिञ्जल्कोल्का-
ज्जेककेकादयः ॥ ६ ॥

निष्कादयः शब्दाः कप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । नौ सदेर्दिच्च । निष्कः
 सुवर्णादिः । तुरुरूपग्रस्वश्च । तुरुष्कः म्लेच्छः वृक्षश्च । उद्यर्त्तेर्निच्च ।
 उदर्कः क्रियाफलम् । अलेररट् च । अलर्कः उन्मत्तश्चा मदालसात्मजश्च ।
 श्लेरुच्योपधायाः । शुल्कं रक्षानिवेशः । शुनि फालेर्ह्रस्वश्च । श्वफलकः
 अन्धकविशेषः । किमि ओ रश्च लः । किञ्जल्कः पुष्परेणुः । ज्वलेर्जलोपो वः
 प्रसारणं च । उल्का औत्पातिकं ज्योतिः । छ्यतिकायत्योरेत्वं च । छेकः
 मनीषी । केका मयूरवाक् । आदिग्रहणाद् ऋक्कारश्चक्रावृक्कादयो भवन्ति ॥

कृष्टभृष्टस्तुकुक्षुचरिचटिचणितस्यविदेविकनिमनिप-
 चिमचिमशिक्षारिकुरिवृत्तिवह्निमह्निमल्ल्यलिभ्यो वुन् ॥ ७ ॥

कृष्टभृष्टिभ्यो वुन्प्रत्ययो भवति । करकः भृङ्गारः । करका
 वर्षपाषाणः । सरकः मद्यविशेषः । सरका मधुपानवारः । भरकः गोण्या-
 दिः । वरकः वाजसनेयभेदः । स्तवकः पुष्पगुच्छः । कवकः अभक्ष्य-
 द्रव्यविशेषः । क्षवकः राजसर्षपः । चरकः मुनिः । चटकः पक्षी । चणकः
 पक्षी मुनिः धान्यविशेषश्च । तमकः व्याधिः क्रोधश्च । अवका शैवलम् ।
 देवका अप्सराः । देविका नदी । कनकं सुवर्णम् । मेनका अप्सराः ।
 पेचकः हस्तिनो जघनभागः । मेचकः वर्णः । 'मनिपचिमचां नाम्नी'-
 त्येकारः । मशकः क्षुद्रजन्तुः । क्षारकं बालमुकुलम् । कोरकं प्रौढमुकुलम् ।
 वर्तका वर्तिका वा शकुनिः । चलकी वीणा । मल्लकः शरावः । सल्लकी
 वृक्षः । अलका पुरी । अलकः केशविन्यासः ॥

कौ हरुण्टिरण्टिभ्यः ॥ ८ ॥

रुष्टभृष्टिभ्यः कावुपपदे वुन्प्रत्ययो भवति । कुरवकः वृक्षः ।
 कुरण्टकः वर्णगुच्छः । कुरण्टकः स एव ॥

कटेर्नु च वा ॥ ९ ॥

कटेर्वुन्प्रत्ययो नुमागमश्च वा भवति । कण्टकस्तरुम । कटक-
 वडयः ॥

उन्दिरुचितिलिपुलिपिटिक्षिपिधुधूम्यः कित् ॥ १० ॥

एभ्यो तुन्प्रत्ययः किद् भवति । उदकं वारि । रुचकः आमरण-
विशेषः । तिलकः विशेषकः वृक्षश्च । पुलकः रोमाञ्चः । पिटकः
क्षुद्रस्फोटकः । क्षिपका आयुधम् । ध्रुवका आवपनविशेषः । ध्रुवका सैव ॥

कीचकार्भकधमकवधकजहकैरकैडकाश्मकादयः ॥ ११ ॥

कीचकादयः शब्दा तुन्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । कचेरी चोपधायाः ।
कीचको वंशविशेष । अर्त्तेर्भुक् च । अर्भकः बालः । ध्मो धम च । धमकः
कर्मारः । ह्नो वध च । वधकः हन्ता । हो द्वे च । जहकः कालः ।
ईरेर्गुणः । एरका उदकतृणजातिः । ईडेश्च गुणः । एडका अविजातिः ।
अशेर्मट् च । अश्मका जनपदः । आदिग्रहणादुपरुवमकचम्पकादयो
भवन्ति ॥

खजिवलिपतिभ्य आरुः ॥ १२ ॥

एभ्य आकप्रत्ययो भवति । खजाकः मन्थाः । बलाका पक्षिविशेषः ।
पताका वैजयन्ती ॥

शलिपटिमनिभ्यो नित् ॥ १३ ॥

एभ्य आकप्रत्ययो निद् भवति । शलाका एषणी घृतोष्करण च ।
पटाका वैजयन्ती । मनाका हस्तिनी ॥

पिनाकपिण्याकश्यामाकपुलाकवार्त्ताकवृन्ताकज्योन्ता-
कादयः ॥ १४ ॥

पिनाकादयः शब्दा आकप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । पि(चे? पे)नः
पश्च । पिनष्टीति पिनाकः ऐशं धनुः । पिनाको दण्डः । पणेरत इद् युक्
च । पिण्याक. तिलादिकैल्कः । श्यैडो मुट् च । श्यामाक. ग्रीहिविशेषः ।
पुलेर्गुणाभावश्च । पुलाकः अर्धस्विन्नविधामेद. । वृतेर्वृद्धि. । वार्त्ताकी
शाकविशेष. । तैत्फल वार्त्ताकम् । नु च । वृन्ताकी उच्चवृद्धती । तै फलं
वृन्ताकम् । ज्युडो नुस्तुक् । ज्यवन्तेऽस्मिन् स्वेदा इति ज्योन्ताकं
स्वेदसैश्वविशेष. । आदिग्रहणात् गूपाकसोनाकपाराकादयो भवन्ति ॥

१ 'खला' क पाठ २ 'क। मुन्यत्रम्' ग पाठ ३, ४. 'उत्पल',
५ 'सामवि' क पाठ.

अलिकलिदलिपुलिब्रश्चिस्फटिपाकृविभ्यः किकन् ॥ १५ ॥

एभ्यः किकन्प्रत्ययो भवति । अलिकं ललाटम् । कालिका कोरकम् ।
उत्कलिका ऊर्मिः । दलिकं दारु । पुलिकः मणिः । वृश्चिकः विपकीटः ।
स्फटिकः मणिः । पिकः कोकिलः । कृषिकः पागरः ॥

मुपेर्दीर्घश्च ॥ १६ ॥

मुपेः किकन्प्रत्ययो दीर्घश्च भवति । मूपिकः आसुः ॥

स्यमेर्यण इक् च ॥ १७ ॥

स्यमेः किकन्प्रत्ययो यण इग् दीर्घश्च भवति । सीसिका
उपजिह्विका ॥

पिपीलिकेतिककुशिकहृदिकमक्षिकादयः ॥ १८ ॥

पिपीलिकादयः शब्दाः किकन्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । पीलेर्दे च ।
पिपीलिका मध्यक्षामा कीटजातिः । एतेस्तुट् च । इतिकः मुनिः ।
कुसेः श च । कुशिकः मुनिः । हृजो दक् च । हृदिकः यादवः । मषेः
सुद च । मक्षिका क्षुद्रजन्तुः । आदिग्रहणाच्छब्दिकाचूरिकाचूलिकादयो
भवन्ति ॥

ऋच्यलीषिदूपिकपिहृपिहृशिमुडिवलिस्यभ्यनिभ्यः
कीकन् ॥ १९ ॥

ऋच्यादिभ्यः कीकन्प्रत्ययो भवति । श्चचीकः ऋषिः । अलीकम्
असत्यम् । व्यलीकम् अपराधः । र्पीका तृणशलाका । दूषीका अक्षिमलम् ।
कर्षीका कदलिका । हृषीकमिन्द्रियम् । दशीकं मनोज्ञम् । मृडीकं सुख-
कृत् । वलीकं वेदमदारु । स्यमीक जलम् । अनीक सेनाङ्गम् ॥

मृद्रीकातिन्तिडीकवाहीकवल्मीककल्मलीककिङ्किणी-
कपुण्डरीकचञ्चरीकसमीकप्रतीकपूतीकफर्फरीकादयः ॥ २० ॥

मृद्रीकादयः शब्दाः कीकन्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । मृदेर्वुक् च ।
मृद्रीका द्राक्षा । तिमेस्तिडक् च । तिन्तिडीकः वृक्षाम्लः । वहेर्वृद्धिश्च ।

षाढीकः राजा । वलेर्मुक् च । वल्मीकः नाकुः । कलेर्मठद् च । कलगलीकं
ज्वाला । कमेः किमि किण् च । किङ्किणीका षण्डिका । पुणेईरक् च ।
पुण्डरीकं पयं छत्र व्याघ्रः दिग्गजम् । चञ्चेररक् च । चञ्चरीको
अमरः । सगेतेरियडभावश्च । संयन्त्यास्मिन्निति समीकं सन्नामः ।
प्रातेस्तुग्मस्वश्च । प्राति शरीरमिति प्रतीकमवयवः मुखं च । सुप्रतीको
नाम दिग्गजः । पुवस्तुद् च । पूतीकं नाम वृणजातिः । पिपतेर्गुणे द्वित्वं
पकारयोः फल्वं रुक् चाम्यासस्य । फर्फरीक पलवम् । आदिग्रहणान्मर्मरीक-
जर्जरीकदृश्यरीकादयो भवन्ति ॥

समि कसेरुकन् ॥ २१ ॥

कसेः सम्युपपदे उकन्प्रत्ययो भवति । सङ्गसुकः परापवादशीलः ॥

कमितिम्योर्दुक् च ॥ २२ ॥

आभ्यामुकन्प्रत्ययो दुक् चागमो भवति । कन्दुकः क्रीडनकम् ।

तिन्दुकः ५४ ॥

अशिकचोर्नुं च ॥ २३ ॥

आभ्यामुकन्प्रत्ययो तुं चागमो भवति । अंशुकं वक्षम् । कञ्जुकः

कूर्पासः ॥

कुहेः कित् ॥ २४ ॥

कुहेरुकन्प्रत्ययः कित् भवति । कुहकः आश्व ... ॥

क्रमेः कं च वा ॥ २५ ॥

क्रमेरुकन्प्रत्ययः कृमादेशश्च वा भवति । क्रमुकः पूराः । कृमुको
षन्धनम् ॥

चुलुकोल्मुकचिबुकचूचुकजम्बुकगवेधुकामधुकभावेकै-
पृथुकादयः ॥ २६ ॥

चुलुकादयः शब्दा उकन्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । चुलुम्पेष्टिलोपश्च ।
शुलुम्पतीति चुलुकः करकोशः । ज्वळेर्वः प्रसारणं जलोपो मुक् च ।

१. 'न्दी' ग. पाठ. २. 'तिष्टि' क पाठ. ३. 'वा' ख. पाठः. ४.
'बु' ड. पाठः. ५. 'कारवः' ख. पाठ.

ञ्चलतीति उत्सुकम् अलातम् । चेर्बुक् च । चिनोतीति चिद्युकम् धास्याधो-
भागः । चतेरत ऊचुञ्च । चूचुकः स्तनाग्रभागः । जमेर्बुक् च । जम्बुकः
सृगालः । इन्धेर्गवोपपदं च । गवि पानीये इन्धे गवेधुका नाम तृणजातिः ।
मनेर्धश्च मधुकः यष्टिमधु । मातेर्बुक् च । मावुकः भगिनीपतिः । प्रमे-
प्रसारणं च । पृथुकः बालः व्रीह्याद्यभूपणं च (?) । आदिग्रहणात् मङ्ग-
कवौलुकीवालुकादयो भवन्ति ॥

मृकणिजलिवलिवन्धिभल्लिभ्य ऊकः ॥ २७ ॥

एभ्यः ऊकप्रत्ययो भवति । मरूकः निर्दशनेमः । कणूकः धान्य-
स्तोकः । जलूका जलजन्तुः । वलूकः उपलमूलम् । बन्धूकः बन्धुजीवः ।
वरलूकः बच्छमलः ॥

शलिमण्डिभ्यां णित् ॥ २८ ॥

धाम्यामूकप्रत्ययो णिट् भवति । शालूकं कन्दविशेषः । मण्डूकः
रुद्रः ॥

मधूकोलूकोरुबूकशम्बूकवरूकादयः ॥ २९ ॥

मधूकादयः शब्दा ऊकप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । मदेर्धश्च । मदय-
तीति मधूकः वृक्षजातिः । भलेरुबोपधायाः । उलूकः पक्षी । उरौ वः क्त्वि ।
उरु वाति उरुबूकः एरण्डः । शमेर्बुद् च । शम्बूकः क्षुद्रशङ्खः । वृधेलोपध् ।
वर्धत इति वरूकस्तृणजातिः । आदिग्रहणाद् वधूकानूकादयो भवन्ति ॥

क्रोऽङ्को रो लश्च वा ॥ ३० ॥

किरतेरङ्कप्रत्ययः रेफस्य लकारादेशश्च वा भवति । करङ्कः समुद्रः ।
फलङ्कः लाम्बनम् ॥

रालापाकाभ्यः कित् ॥ ३१ ॥

एभ्योऽङ्कप्रत्ययः किट् भवति । रातीति रङ्कः क्षपलीयान् । लाति
शोभामिति लङ्का नाम पुरी । पातीति पङ्कः कर्दमः । कायतीति कङ्कः पक्षी ॥

कलेरविङ्कः ॥ ३२ ॥

कलेरविङ्कप्रत्ययो भवति । कलविङ्कः गृहचटकः ॥

क्रमेरेलकः ॥ ३३ ॥

कमेरेलकप्रत्ययो भवति । कमेरुः करभः ॥

लूभीशीङ्शिङ्घिभ्य आनकः ॥ ३४ ॥

लुनात्यादिभ्य आनकप्रत्ययो भवति । लुनन्ति धान्यादिकमस्मि-
न्निति, लवानको नाम देशः । विभ्यत्यम्मादिति भयानकः भयङ्करः । शेन
इति शयानकोऽजगरः । शिद्वत्यनेनेति शिद्वानकः श्लेष्मा भयः पुरीष च ॥

अनेर्ङित् ॥ ३५ ॥

अनेरानकप्रत्ययो ङित् भवति । अनतीत्यानकः पट्टः ॥

कनेरीनकः ॥ ३६ ॥

कनेरीनकप्रत्ययो भवति । कनतीति कनीनकः कनीनका वा
भक्षितारका ॥

कृतिभिदिलतिपुतिभ्यः क्तिकन् ॥ ३७ ॥

एभ्यः क्तिकन्प्रत्ययो भवति । कृत्तिका नक्षत्रम् । भित्तिरु
कुड्यम् । लतिपुती संत्रधानू । लत्तिरु गोधा । पुत्तिरु मधुमक्षिका ॥

इप्याशिभ्यां क्तकन् ॥ ३८ ॥

आभ्यां क्तकन्प्रत्ययो भवति । इष्टका मृद्विकारः । अष्टका श्राद्ध-
कालः ॥

भियो द्वे च ॥ ३९ ॥

भियः क्तकन्प्रत्ययो द्विवचनं च भवति । विभीतकः अक्षः ॥

हृरुहिपिण्डभ्य ईतकः ॥ ४० ॥

एभ्यः ईतकप्रत्ययो भवति । हरति रोगानिति हरीतकी पथ्या ।
रोहीतको नाम वृक्षः । पिण्डीतकः करहाटः ॥

कुपेः कित् ॥ ४१ ॥

कुपेः ईतकप्रत्ययः कित् भवति । कुष्पाति वधनन्धनादात्म नमित्ते
कुपीतको मुनिः ॥

चण्डिभल्लिम्यामातकः ॥ ४२ ॥

आभ्यामातकप्रत्ययो भवति । चण्डातकं नर्तक्यादीनामर्धोरुक्तं
वासः । भलातको वृक्षविशेषः ॥

श्लेष्मातकाम्रातकौमिलातकपिष्टातकादयः । ४३ ॥

एते शब्दा आतकप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । श्लिपेर्मुद च । श्लिष्य-
तीति श्लेष्मातकः कफेलुः । अमे रट् वृद्धिश्च । आम्रातको वृक्षविशेषः ।
नञि म्लायतेर्मिल च । न म्लायतीत्यर्मिलातको वर्णपुष्पः । पिपेस्तुक्
च । पिष्यत इति पिष्टातकं वर्णचूर्णम् । आदिग्रहणात् कतकाश्मन्तकको-
शातक्यादयो भवन्ति ॥

शमिमनिभ्यां खः ॥ ४४ ॥

शाम्यां खप्रत्ययो भवति । शङ्खः कम्बुः । मङ्खः मागधः ॥

मुहेर्मूर् च ॥ ४५ ॥

मुहेः खप्रत्ययो मूर्चादेशो भवति । मुह्यतीति मूर्खः अविद्वान् ॥

उपेः किल्लोपश्च ॥ ४६ ॥

उपेः खप्रत्ययः किल् भवति । अन्त्यस्य च लापः । (उ ? ओ)प-
न्त्यस्यामिति उखा स्थाली ॥

महेरुच्चास्य वा ॥ ४७ ॥

महेः खप्रत्ययः कित्, अन्त्यलोपो, वा च कारस्योकारादेशो भ-
वति । मह्यतीति मुखम् आननम् । मखः यजः ॥

श्यतेरिच्च वा ॥ ४८ ॥

श्यतेः खप्रत्ययः कित् इकारश्चान्तादेशो वा भवति । शिखा चूडा ।
विशिखा आपणः । विशिखः चाणः । शिखा विटपः । विशाखा नक्षत्रम् ।
विशाखः स्कन्दः ॥

पा० २.] हृदयहारिण्याल्लयया वृत्त्या समेतम् ।

निय ऊनक् च ॥ ४९ ॥

नयतेः खप्रत्यय ऊनक् चागमो भवति । न्यूलः पडोहाराः ॥

पुवो नुं ह्रस्वश्च ॥ ५० ॥

पुवः खप्रत्ययो नुं ह्रस्वश्च भवति । पुङ्गः वाणव्रधमागो मङ्गला-
चारश्च ॥

अश्नोतेर्डित् ॥ ५१ ॥

अश्नोतेः खप्रत्ययो डिद् भवति । अश्नुन इति खम् आकाशमि-
न्द्रियं च । नास्य खमस्तीति नखः । शोभनानि खान्यस्मिन् सुखम् । दु-
ष्टानि खान्यस्मिन् दुःखम् ॥

मयेरूट् च ॥ ५२ ॥

मयतेः खप्रत्यय ऊट् चागमो भवति । मयूलः रश्मिः ॥

गृभृस्वृभ्यो गः ॥ ५३ ॥

एभ्यो गः प्रत्ययो भवति । गर्गः मुनिः । भर्गः रुद्रः । स्वर्गः
नाकः । भृपतीति भर्गः, सुप्तु अ(र्ज ? ज्य)त इति स्वर्गः इति व्युत्पत्तिस्तु
संज्ञाशब्दानामनेकधात्वाख्यानेन स्थापयति ॥

मुदिखडिच्छापूभ्यः कित् ॥ ५४ ॥

मुदिप्रभृतिभ्यो गप्रत्ययः किट् भवति । मुद्रः धान्यविशेषः ।
खड्गः करवाळः गण्डकश्च । छागः अजः । पूगः सहः क्रमुकश्च ॥

गम्यदिभ्यां गन् ॥ ५५ ॥

आम्यां गन्प्रत्ययो भवति । गङ्गा देवनदी । अद्रः समुद्रः ॥

भृशुभ्यां किन्नुं च ॥ ५६ ॥

आम्यां गन्प्रत्ययः कि-नुं चागमो भवति । भृङ्गः भ्रमरः ।
'शु गतौ' । शुङ्गः शुनकः ॥

शृपीङ्भ्यां ह्रस्वश्च ॥ ५७ ॥

आग्यां गन्प्रत्ययः किन्तुं चागमो ह्रस्वश्च भवति । शृङ्गं वि-
पाणम् । पिङ्गः पीतवर्णः ॥

तडैरागच् ॥ ५८ ॥

तडैरागच्प्रत्ययो भवति । तडागं सरः ॥

पतितमितृलूभ्योऽङ्गच् ॥ ५९ ॥

पत्यादिभ्योऽङ्गच्प्रत्ययो भवति । पतङ्गः पक्षी सूर्यश्च । तमङ्गः
हर्म्यनिर्गृहः । तारङ्गः ऊर्मिः । लवङ्गः वृक्षजातिः ॥

सृवृन्भ्यो णित् ॥ ६० ॥

एभ्योऽङ्गच्प्रत्ययो णिट् भवति । सारङ्गः । वारङ्गः काण्डशल्यम् ।
नारङ्गः वृक्षः ॥

कुरिविडिमृदिपिशिभ्यः कित् ॥ ६१ ॥

कुर्यादिभ्योऽङ्गच्प्रत्ययः कित् भवति । कुरङ्गः हरिणः । विडङ्गः
वृक्षजातिः । मृदङ्गः मुरजः । पिशङ्गः वर्णः ॥

मनस्तुट् च ॥ ६२ ॥

मनेरङ्गच्प्रत्ययः कित् तुट् चास्यागमो भवति । मतङ्गः मुनिः ।
यदपत्यानि मातङ्गाः हस्तिनः जनङ्गमाश्च ॥

कलिस्फुलिभ्यामिङ्गक् ॥ ६३ ॥

आभ्यामिङ्गक्प्रत्ययो भवति । कलिङ्गः राजा । कलिङ्गाः जन-
पदः । स्फुलिङ्गः स्फुलिङ्गा च ज्योतिःकरणः ॥

भृजो भुल् च ॥ ६४ ॥

भिभर्तेरिङ्गक्प्रत्ययो भुल् चास्यादेशो भवति । भुलिङ्गः शकुनिः ।
भुलिङ्गा जनपदः ॥

माङि तुलेरुङ्गच् ॥ ६५ ॥

तुलयतेर्माङिष्पपदे उङ्गच्प्रत्ययो भवति । मातुलुङ्गः भीजपूरः ॥

कमितमिशिभ्यो डित् ॥ ६६ ॥

एभ्य उङ्गच्प्रत्ययो ङिद् भवति । कामयन्त इति कुङ्गा नाम जन-
पदः । ताम्यतीति तुङ्गः महावर्ष्मा । शाम्यतीति शुङ्गः मुनिः । तुङ्गा
विनता । शुङ्गाः कन्दल्यः ॥

सर्तेरुच्च ॥ ६७ ॥

सर्तेरुङ्गच्प्रत्यय उकारादेशो भवति । सुरुङ्गा गृहमार्गः ॥

जनेर्घः ॥ ६८ ॥

जनेर्घप्रत्ययो भवति । जङ्गा शरीरावयवः ॥

दृणातेः कित् ॥ ६९ ॥

दृणातेर्घप्रत्ययः किद् भवति । दीर्घे आयतः उच्चश्च ॥

सर्तेरघच् ॥ ७० ॥

सर्तेरघच्प्रत्ययो भवति । सरघा मधुमक्षिका ॥

कुवश्चट् दीर्घश्च ॥ ७१ ॥

कौतेश्चट् दीर्घश्च भवति कूचः किलाटम् । कूची ॥

सिन्वेष्टेरू च ॥ ७२ ॥

सीव्यतेश्चट्प्रत्ययः अन्त्याजादेश्च ऊकारादेशो भवति । सूची ॥

कृञश्च ॥ ७३ ॥

कृञश्चट्प्रत्ययष्टेरू च भवति । कूर्चं श्मश्रु असनं च । कूर्च-
मिव कूर्चकः । कूर्चिकेति च भवति ॥

उचेश्चक् ॥ ७४ ॥

उचेश्चक्प्रत्ययो भवति । उच्चः प्रांशुः ॥

कवेरचक् ॥ ७५ ॥

कवेरचक्प्रत्ययो भवति । कवचः सन्नाहः ।

क्रमेः क च ॥ ७६ ॥

क्रमेरचक्प्रत्ययः कश्चान्तोदेशो भवति । क्रामतीति क्रकचः
करपत्रः ॥

मृड इचच् ॥ ७७ ॥

मृड इचच्प्रत्ययो भवति । म्रियतेऽनेन रसनेन्द्रियमिति मरिचिम्
ऊषणम् ॥

नमेडीचच् ॥ ७८ ॥

नमेडीचच्प्रत्ययो भवति । नीचः निम्नः ॥

लषेरुचच् कश्च ॥ ७९ ॥

लषेरुचच्प्रत्ययः कश्चान्तादेशो भवति । लप्यत इति लकुचः
वृक्षजातिः ॥

गुडेरुचक् ॥ ८० ॥

गुडेरुचक्प्रत्ययो भवति । गुडूची छिन्नरुहा । गौरादित्वात् ङीप् ॥

चिम्योडोचच् ॥ ८१ ॥

चिम्योडोचच्प्रत्ययो भवति । चोचः वृक्षभेदः । मोचा कदली ॥

डञ्चच् ॥ ८२ ॥

चिम्योडञ्चच्प्रत्ययो भवति । चञ्चा वृणमयः पुरुषः । मञ्चः प-
र्यङ्कः अट्टश्च ॥

गुगम्यदितुदिमादिभ्यश्छक् ॥ ८३ ॥

गुगम्यदितुदिमादिभ्यश्छक्प्रत्ययो भवति । गुच्छः स्तवकः । गच्छः क्षुद्र-
वृक्षः । अच्छः निर्मलः । तुच्छः स्तोकः । मच्छः मत्स्यः ॥

पूङ्पीडोर्ह्रस्वश्च ॥ ८४ ॥

आभ्यां ङक्प्रत्ययो ह्रस्वश्च भवति । पुच्छं वालधिः । पिच्छं घर्हिः ।
पिच्छा पिच्छितत्वम् ॥

कच्छगुलुञ्चपिलिपिञ्छादयः ॥ ८५ ॥

कच्छादयः शब्दाः ङक्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । कपेश्च च । कच्छ्रैः
नपवकुटातो देशश्च । गुदेरुनक् लश्च । गुलुञ्छः स्तवकः । पिलेरिपिनक्
ह्रस्वश्च । पिलिपिञ्छः रक्षोविशेषः । आदिग्रहणात् पिञ्छादयो भवन्ति ॥

वियो जक् ॥ ८६ ॥

वेतेर्जक्प्रत्ययो भवति । वीजमुत्पत्तिद्वेतुः ॥

पुवो नुगघ्रस्वश्च ॥ ८७ ॥

पवतेः पुनातेर्वा जक्प्रत्ययो नुगागमो ह्रस्वश्च भवति । पुञ्जः
राशिः ॥

कुत्रो बुक् च वा ॥ ८८ ॥

कवतः कौतेर्वा जक्प्रत्ययो बुगागमो नुगागमश्च वा भवति ।
कुञ्जः वक्रानताङ्गः गच्छश्च । कुञ्ज इतुः पर्वतैकदेशश्च । निकुञ्जः
गहनम् ॥

कुलेरिजक् ॥ ८९ ॥

कुठेरिजक्प्रत्ययो भवति । कुलिजं मानम् ॥

कृजोऽङ्गच् ॥ ९० ॥

करोतेरङ्गच्प्रत्ययो भवति । करङ्गः वृक्षजातिः ॥

मुर्वेरजग् लोपश्च ॥ ९१ ॥

मुर्वेरजक्प्रत्ययोऽन्त्यलोपश्च भवति । गुरजः मदङ्गः ।

कुटजोटजवलजबलजजादयः ॥ ९२ ॥

कुटजादयः शब्दा अजक्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । कुटेराद्युदात्तत्वं
च । कुटजः वृक्षजातिः । वटे सम्प्रसारणम् । उटज मुनिकुटीरः । बलेर्बुक्
श्च वा । बलजा सवुसो धान्यपुञ्जः । बलज गुह्याविशेषः । आदिग्रहणाद्
भूर्जमरुजभेषजादयो भवन्ति ॥

झमेर्झ ॥ ९ ॥

झमेर्झप्रत्ययो भवति । झञ्झा सशकगे मेघातः ।

लुपेष्टः ॥ ९४ ॥

लुपेष्टप्रत्ययो भवति । लोष्ट मृत्पिण्ड ॥

जूकिजनिपणिभ्यो दीर्घश्च ॥ ९५ ॥

जूप्रभृतिभ्यष्टप्रत्ययो दीर्घश्चैषां गुणापवादो भवति । जूटः मौलिः ।
कीटः क्षुद्रजन्तुः । जाण्ट पक्षिविशेषः । पाण्टश्च स एव ॥

घण्टाजटासटादयः । ९६ ॥

घण्टादयः शब्दाष्टप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । अणर्घद् च । अण(य?)तीति
घण्टा वाद्यविशेषः । जनसनोर्लोपश्च । जटा प्रथितः केशसङ्घातः । सटा
अप्रथितः । आदिग्रहणाच्छटादयो भवन्ति । घटाघटादीनामगं वक्ष्यति ॥

कृसृभृवृकर्विशकिकङ्किर्कर्मन्त्र्यविभ्योऽट् च् ॥ ९७ ॥

एभ्योऽट्चप्रत्ययो भवति । करटः काकः करिकपोलश्च । सरटः
कृकलासः । भरटः प्लवविशेषः । वरटः क्षुद्रधान्यम् । कर्वटं क्षुद्रपत्तनम् ।
शकटम् अनः । कङ्कटः सन्नाहः । कङ्कट मीमा । कर्कटः कपिलः कुलीरः ।
कर्कटी त्रपुसी । मर्कटः कपिः क्षुद्रजन्तुश्च । अवटः प्रपातश्च कूपश्च ॥

कीकटकपटकपर्पटादयः ॥ ९८ ॥

कीकटादयः शब्दा अट्चप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । ककेरत ईश्च ।
कीकटः कृपण । कम्पेर्नलोपश्च । कपटः माया । कृपेः प्रत्ययान्तोदात्तत्वं
च । कर्पटं वस्त्रम् । आदिग्रहणात् पर्पटादयो भवन्ति ॥

किरतेराट् लश्च वा ॥ ९९ ॥

किरतेराट्प्रत्ययो लकारश्चान्तादेशो वा भवति । किराटो वणिक् ।
किलाटः भक्ष्यविशेषः ॥

शृङ्गाटकपाटललाटविराट्प्रपुञ्जाटादयः ॥ १०० ॥

शृङ्गाटादयः शब्दा आट्कप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । श्रयतेः सम्प्र-
सारणं नुं गद् च । शृङ्गाटः जलजविशेषः विपणिमार्गश्च । कवेः पश्च
कपाटमरि । लातेद्वित्वं च । ललाटम् अलिकम् । वृज् ईत्वं च । विराटः
राजा । प्रपुणो नश्च । प्रपुञ्जाटः एडगजः । आदिग्रहणात् शराटादयो भ-
वन्ति ॥

चिरेरिटच् भुक् च ॥ १०१ ॥

चिरिणोतेरिटच्प्रत्ययो भुक् चागमो भवति । चिभिटी वालुकी ॥

डिण्डन् ॥ १०२ ॥

चिरिणोतेडिण्डन्प्रत्ययो भवति । चिरिण्डी अप्राप्तवयाः स्त्री ॥

कतकृपिभ्यः कीटन् ॥ १०३ ॥

एभ्यः ^६ ^६ कीटन्प्रत्ययो भवति । किरीटः कपर्दः । तिरीटः वेष्टनम् ।

कृपीटं हिरण्यम् ॥

खञ्जेररीटः ॥ १०४ ॥

खञ्जेररीटप्रत्ययो भवति । खञ्जरीटः खञ्जनः ॥

वृणोतेरुटच् ॥ १०५ ॥

वृणोतेरुटच्प्रत्ययो भवति । वरुटः अन्त्यजातिः ॥

नर्कुटमुकुटकुक्कुटादयः ॥ १०६ ॥

नर्कुटादयः शब्दा उटच्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । नृतेः कश्च । नृत्यतीति नर्कुटः वन्दी । मुचेरगुणत्वं च । मुकुटः किरीटः । कौतेडिँत् कुकुद् च । कुक्कुटः कृकवाकुः । आदिग्रहणात् स्थपुटादयो भवन्ति ॥

वन्धेः कूटन् ॥ १०७ ॥

वन्धेः कूटन्प्रत्ययो भवति । वधूटी प्रथमवयाः स्त्री ॥

दुरि द्रो दुर्द च ॥ १०८ ॥

दुर्युपपदे दृणातेरुटच्प्रत्ययः दुर्द चादेशो भवति । दुर्दुर्यो दुर्मुखः ॥

चपेरेटच् ॥ १०९ ॥

चपेरेटच्प्रत्ययो भवति । चपेटः चपेटा वा हस्ततलाहतिः ॥

ग्री गित् ॥ ११० ॥

ग्रीतेरेटच्प्रत्ययो भवति । स च गित् । गारेटः मुनिः ॥

करोतेरोटच् ॥ १११ ॥

करोतेरोटच्प्रत्ययो भवति । करोटं भाजनतिक्षेपः ॥

वकोटाक्षोटकर्कोटादयः ॥ ११२ ॥

वकोटादयः शब्दाओटच्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । वचेः कंच् ।
वकः वकोटः । अश्यंत इत्यक्षोटः फलवृक्षः । कृन्नः (कुं क) क् च । कर्कोटः
नागः । आदिग्रहणात् शाकोटादयो भवन्ति ॥

पीडिकुणिकणिभ्यष्टक् ॥ ११३ ॥

पीड्प्रभृतिभ्यष्टक्प्रत्ययो भवति । पीडिमासनम् । कुण्ठः अतीक्षण ।
कण्ठः कन्धरा ॥

जृकमिरमिभ्योऽठक् ॥ ११४ ॥

एभ्योऽठक्प्रत्ययो भवति । जठः कठोरः । कमठः कच्छपः ।
रमठः देशः ॥

जमन्ताडुः ॥ ११५ ॥

जमन्तात् डप्रत्ययो भवति । पण्डः वनम् । भण्डः वन्दी । खण्डं
शकलम् । दण्डः प्रहरणम् । रण्डा विधवा । सण्डः उत्सृष्टः पशु ॥

कृस्वृभृत्भ्योऽण्डन् ॥ ११६ ॥

एभ्योऽण्डन्प्रत्ययो भवति । करण्डः समुद्रः । सरण्डः इषिका ।
वरण्डः कुडयः । भरण्डः पक्षी । तरण्डः प्लव ॥

आण्डैरण्डपिचण्डकाण्डभाण्डवतण्डपोगण्डादयः ॥ ११७ ॥

आण्डादयः शब्दा अण्डन्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । अवेर्लोपो
दीर्घश्च । आण्डः मुक्कः । ईरेर्गुणश्च । एरण्डः पञ्चाहुलः । पिचेरगुणर्त्तं
च । पिचण्डः लघुलगुटः । कामाभ्यामनिच्च । काण्डं पर्व शस्त्र । भाण्ड
पण्यं पीवरश्च । वनस्त च । वतण्डः मुनि । डुवो गुक् च । पोगण्ड
वालः । आदिग्रहणात् कूश्माण्डः । यण्डशय्याण्डादयो भवन्ति ॥

लगिग्रोरुडच् ॥ ११८ ॥

अनयोरुडच्प्रत्ययो भवति ॥ लगुडः यष्टिः । गरुडः पक्षिराट् ॥

व्याडनीडक्रोडकहोडादयः ॥ ११९ ॥

व्याडादयः शब्दा उडच्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । ध्वेज्नीभ्यामुलो-
पश्च ॥ व्याडः दुःशीलः । नीडः कुलायः । किरोरुड् च । क्रोडः किरिः
अङ्गश्च ॥ कपेर्हश्च ॥ कहोडः मुनिः । आदिग्रहणात् कुहडलहोडादयो
भवन्ति ॥

शमिषणिकुणिभ्यो षः ॥ १२० ॥

एभ्यो षप्रत्ययो भवति । शण्डः नपुंसकः ॥ पण्डः स एव । कुण्डः धूर्तः ॥

नञि सहेः पश्चादेः ॥ १२१ ॥

नञ्युपपदे सहेर्षप्रत्ययः आदेश्च पकारादेशो भवति । अपाढा नक्षत्रम् ॥

इणुर्वीशाद्रुवेणिभ्यो णः ॥ १२२ ॥

इणादिभ्यो णप्रत्ययो भवति । एणः मृगः । ऊर्णा अविलीम ।
शाणः परिमाणं शस्त्रतेजनं च । द्रोणः परिमाणम् । द्रोणी नौः । वेण्णा
कृष्णवेण्णा नाम नदी ॥

वीणास्थूणाहूणभ्रूणक्षूणतूणतृणघृणादयः ॥ १२३ ॥

वीणादयः शब्दा णप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । वेतेर्गुणाभावश्च । वीणा
वहकी । तिष्ठतेरु च । स्थूणा धारिणी । ह्रः सम्प्रसारणं च । ह्रूणः म्लेच्छ-
जातिः । भृज ऊट् च । भ्रूणः निर्हीनः गर्भश्च । क्षुतुवोर्दोषश्च ।
क्षूणमपराधः । तूणः इपुधिः । त्रौ ह्रस्वश्च । तृणं सरयादिः । घरते-
र्गुणाभावश्च । घृणा कृपा । आदिग्रहणाद् मञ्जणघुसर्णादयो भवन्ति ॥

अङ्गितङ्गिकङ्गिमङ्गिकृपिवृषिभ्योऽणच् ॥ १२४ ॥

ऐभ्योऽणच्प्रत्ययो भवति । अङ्गणमजिरम् ॥ तङ्गणं जनपदः ।
कङ्गणं प्रतिसरः । मङ्गणो मुनिः । कृपणः कीनाशः । वृषणः मुष्कः ॥

धृपेर्धिप च ॥ १२५ ॥

धृषेरणच्प्रत्ययो धिप चादेशो भवति । धिपणा बुद्धिः ॥

कृकणकुङ्कणतृवणोल्वणोरणवंक्षणविचक्षणादयः ॥ १२६ ॥

कृकणादयः शब्दा अणच्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । कृजः कुद्
च । कृकणः मुनिः । कुकेः कुं च । कुङ्कणो जनपदः । तृपेर्वश्च ।
तृवणो देशः । वलेर्वस्य उत् बुक् च । उरषणः स्फारः । अर्तेरुश्च ।
उरणो मेपः । वञ्चेः सुद् नकारलोपाभावश्च । वङ्गणः ऊरूमूलसन्धिः ।
विपूर्वाच्चक्षिडः ख्यात्रभावः । विचक्षणो विदग्धः । आदिग्रहणात् ज्योति-
रिङ्गणतुरणभुरणादयो भवन्ति ॥

कृपिविपिभ्यामाणक् ॥ १२७ ॥

आभ्यामाणक्प्रत्ययो भवति । कृपाणः खड्गः । विपाणः गृह्यं
दन्तमुसलं च ॥

पाषाणपर्याणकल्याणादयः ॥ १२८ ॥

पाषाणादयः शब्दा आणक्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । पिपेराञ्चोप-
धायाः । पाषाणः आवा । पराविणो लोपश्च । पर्याणमश्वादीनां पृष्ठच्छदः ।
कलेर्धुद् च । कल्याणं श्लोवसीयम् । आदिग्रहणाद् द्रेक्काणवोक्काण-
किङ्काणादयो भवन्ति ॥

गादाभ्यामेष्णक् ॥ १२९ ॥

आभ्यामेष्णक्प्रत्ययो भवति । रात्रिमेष्णः रङ्गोपजिवी । सुगेष्णा
किन्नरी । चारुदेष्णः सात्यभामेयः । सुदेष्णा विराटपत्नी ॥

हसित्रसीण्जूग्मृवादभ्यमित्पूधूर्विभ्यस्तन् ॥ १३० ॥

ऐभ्यस्तन्प्रत्ययो भवति । हस्तः पाणिः । वस्तः छागः । एतः
वर्णः । जर्तः राजा । गर्तः अवटः । मर्तः मनुष्यः । वातः वायुः ।
दन्तः दशनः । अन्तः अवसानं समीपं च । लोतः मेपः । पोतः नौः
पालश्च । धूर्तः कित्तयः ॥

तनिमूङ्गभूहिभ्यः कित् ॥ १३१ ॥

एभ्यस्तन्प्रत्ययः कित् भवति । ततं विस्तीर्णं चाघमेदश्च । मृतः
धान्यादिपुटः । मृतः ग्रहः । मृतं पृथिव्यादि । हितमुपकारि ॥

हुँर्छेमुट् च ॥ १३२ ॥

हुँर्छेस्तन्प्रत्ययो मुट् चास्यागमो भवति । मुहूर्चः कालविशेषः ॥

घृसिलूसूदूचितिभ्यः क्तः ॥ १३३ ॥

एभ्यः क्तप्रत्ययो भवति । घृतं सर्पिः । सितः वर्णः । लूता क्षुद्र-
जन्तुः । सूतः सारथिः । दूतः वयोहरः । चित्तं मनः ॥

तातव्रातालातमुतपुतपित्तनिमित्तमुस्तापुस्ततूस्तविस्त-
वितस्तादयः ॥ १३४ ॥

तातादयः शब्दाः क्तप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । तनिघञोरात्वं च ।
तातः पिता । व्रातः समूहः । लातेर्नञि । अलातमुल्मुकम् । सूदूपूङोर्ह-
स्वश्च । सुतः पुत्रः । पुतः रिफक् । पीडस्तुट् च ह्रस्वश्च । पित्तं मायुः ।
नौ मीडस्तद्वत् । निमित्तं हेतुः । मुपिपुपोः स च । मुस्ता कन्दवि-
शेषः । पुस्तं लेप्यम् । तुसेर्दीर्घश्च । तूस्तानि वृहदशाः । विगोः स
च । विस्तं मानम् । वौ तसेर्नञि । वितस्ता नाम नदी । आदिग्रहणात्
अयुतनियुतसुरतादयो भवन्ति ॥

भृहृशिवलियजादिभ्योऽतच् ॥ १३५ ॥

एभ्योऽतच्प्रत्ययो भवति । भरतो राजा । दर्शतः द्रष्टा । वलतः
कुम्भलः । यजतः यज्वा । आदिग्रहणात् कङ्कतविकङ्कतादयो भवन्ति ॥

पृपिरञ्जिसिक्किभ्यः कित् ॥ १३६ ॥

एभ्योऽतच्प्रत्ययः कित् भवति । पृपतः मृगः । रजतं मारम् ।
सिकताः वालुका ॥

१. 'धान्य' क ग. पाठः. २. 'पृपतिभ्यः' ग. पाठः. ३. 'हय', ४.
'सू', ५. 'सुप्रथतिभ्यो' ग. पाठः. ६. 'पि' क. ग. पाठः.

कृविलिभ्यामातच् ॥ १३७ ॥

आभ्यामातच्प्रत्ययो भवति । किरातः शवरः । विलातो चालः ॥

जृविशिवहिवसिभूजिरेवसाधिभांसिगाडिमण्डिनन्दि-
भ्योऽन्तच् ॥ १३८ ॥

ऐभ्योऽन्तच्प्रत्ययो भवति । जरन्तः महिषः । वेशन्तः पत्वलम् ।
वहन्तः रथः । वसन्तः ऋतुः । भवन्तः कालः । जयन्तः इन्द्रपुत्रः ।
रेवन्तः सूर्यपुत्रः । साधयन्तः भिक्षुः । भासयन्तः सूर्यः । गडयन्तः
मेघः । मण्डयन्तः प्रसाधकः । नन्दयन्तः सुखकृत् ॥

हिदुपोर्मुक्पूर्वकौ च ॥ १३९ ॥

आभ्यामन्तच्प्रत्ययो यथासङ्ख्यं चानयोर्मुक् पुक् चागमो भवति ।
हेमन्तः ऋतुः । दुस्पन्तः राजा ॥

रुहिजीविभ्यां पित् ॥ १४० ॥

आभ्यामन्तच्प्रत्ययः पिद् भवति । रोहन्तस्तरुः । रोहन्ती
ओषधिः । जीवन्तः ऋषिः । जीवन्ती शाकः ॥

पलिरुहिदयाहभ्य इतन् ॥ १४१ ॥

एभ्य इतन्प्रत्ययो भवति । पलितं श्वेतकेशः । रोहितः वर्णः । मत्स्यश्च ।
लत्नेन लोहितो वर्णः । लोहितमसृक् । श्वेतः शुक्लः । हरितः वर्णः ॥

नज्यापेः ॥ १४२ ॥

नज्युपपद आपेर्धातोर्रितच्प्रत्ययो भवति । नापितः कारुविशेषः ॥

उचिकुसिपिदिशिष्टपिभ्यः कित् ॥ १४३ ॥

एभ्य इतन्प्रत्ययः कित् भवति । उचितः अनुरूपः । कुसितः
मुनिः । पिशितं मांसम् । शनिं वारिषिन्दुः ॥

हज्ज इतञ् ॥ १४४ ॥

हृत् इतञ्प्रत्ययो भवति । हागितः पक्षी मुनिश्च ॥

अदि भुवो हुतञ् ॥ १४५ ॥

भवतेरद्युपपदे हुतञ्प्रत्ययो भवति । अद्भुतमाश्चर्यम् ॥

शकेरुन्तः ॥ १४६ ॥

शकेरुन्तप्रत्ययो भवति । शकुन्तः पक्षी ॥

कपेडित् ॥ १४७ ॥

कपेरुन्तप्रत्ययो डिद् भवति । कुन्तः आयुधम् ॥

कुलिमयिभ्यामृतक् ॥ १४८ ॥

आभ्यामृतक्प्रत्ययो भवति । कुन्दूतो जनपदः । मयूतं वसति ॥

कम्पेरोतो नलोपश्च ॥ १४९ ॥

कम्पेरोतप्रत्ययो नलोपश्च भवति । कपोतः पक्षी ॥

आडिः स्फायेडित् ॥ १५० ॥

स्फायेराड्युपपदे ओतप्रत्ययो डिद् भवति । आम्फोता नाम आधिः ॥

निरमिकुपिकाशिभ्यः ऋथन् ॥ १५१ ॥

एभ्य ऋथन्प्रत्ययो भवति । सुनिविः भतिमान् । रथः स्यन्दनः ।
कुष्ठं व्याधिः गन्धद्रव्यं च । काष्ठं दारु ॥

अवे भृजः ॥ १५२ ॥

विभर्तेरवे उपपदे ऋथन्प्रत्ययो भवति । अनभृजः यज्ञाव-
सानम् ॥

उपिकुपिकमिगार्तिभ्यश्चन् ॥ १५३ ॥

उष्यादिभ्यः ऋथन्प्रत्ययो भवति । ओष्ठः जघनः । कोष्ठं कुसूलः
उदरं च । कन्या आनरणं नगरं च । गाथा श्लोकः । अर्यः अमि-
धेयादिः ॥

सत्तेर्णित् ॥ १५४ ॥

सत्तेः थन्प्रत्ययो णिद् भवति । सार्थः समूहः ॥

पातृतुदिवचिरिचिसिचिविशिभ्यस्थक् ॥ १५५ ॥

पिबत्यादिभ्यः थक्प्रत्ययो भवति । पीथः पानम् । तीर्थं जला-
वतारः । तुत्थं द्रव्यविशेषः । उक्थं सामविशेषः । रिक्थं द्रव्यम् । सिक्थं
पुलाकः । विष्ठा पुरीषम् ॥

संनिर्न्युद्रोष्विणार्तिशीङ्गापाभ्यः ॥ १५६ ॥

समादिपूपपदेष्विणादिभ्यस्थक्प्रत्ययो भवति । समिथः सङ्गमः ।
निर्ऋथः निकायः । निशीथः अर्धरात्रः । उद्गीथः प्रथमोच्चारणम् । गो-
पीथः जलद्रोणी ॥

गूथयूथप्रोथपृष्ठादयः ॥ १५७ ॥

गूथादयः शब्दाः थक्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । गुयुवोर्दीर्घश्च ।
गूथं पुरीषम् । यूथं समूहः । प्रवतेर्गुणश्च । प्रोथः अश्वादिमुखाग्रभागः ।
स्पृष्टेः सलोपश्च । पृष्ठं शरीरावयवः । आदिग्रहणात् अघावगाथप्रगाथादयो
भवन्ति ॥

शीङ्शपिशमिगमिचन्दिचन्धिजीविप्राण्युपस्पृष्टवसिभ्यो-
ऽथः ॥ १५८ ॥

शीडादिभ्योऽथप्रत्ययो भवति । शयथः वराहः । शपथः प्रत्यय-
करणम् । शमथः समाधिः । गमथः पन्था । वन्दथः स्तोता । वन्धथः
कोकिलः । जीवथः वायुधार्मिकश्च । प्राणथः चलवान् । उपस्पृष्टाद्वसेः
आवमथः गृहम् । उपवसथः सुत्याहात् पूर्वमहः ॥

भृञश्चित् ॥ १५९ ॥

भृञोऽथप्रत्ययश्चिद् भवति । भरथः लोकपालः ॥

विदः कित् ॥ १६० ॥

विदोऽयप्रत्ययः किद् भवति । विदयः यज्ञः संग्रामश्च ॥

रुवो वा ॥ १६१ ॥

रुवोऽयप्रत्ययः किद्वा भवति । रुवयः शब्दकारः । रुवयः शिशुः ॥

जूवृभ्यामूथन् ॥ १६२ ॥

आभ्यामूथन्प्रत्ययो भवति । जरूथः कलुषम् । वरूथः सेनाङ्गम् ॥

शापेर्दन् ॥ १६३ ॥

शपेर्दन्प्रत्ययो भवति । शन्दः ध्वनिः ॥

आपो ह्रस्वश्च ॥ १६४ ॥

आपो दन्प्रत्ययो ह्रस्वश्च भवति । अन्दः वत्सैरः ॥

शुवः कित् ॥ १६५ ॥

शुवो दन्प्रत्ययः किद् भवति । शुदमपानम् ॥

वृत्सुकुभ्यो लुं च ॥ १६६ ॥

एभ्यो दन्प्रत्ययः किद् लुमागमश्च भवति । वृन्दं समूहः । तुन्दम् उदरम् । सुन्दः दानवः । कुन्दः पुष्पजातिः ॥

ककिमकिभ्यामन्दन् ॥ १६७ ॥

आभ्यामन्दन्प्रत्ययो भवति । ककन्दः राजा । येन निर्वृत्ता काकन्दी नगरी । मकन्दः, येन निर्वृत्ता माकन्दी नगरी ॥

अलिपुलिकलिभ्यः किन्दन् ॥ १६८ ॥

एभ्यः किन्दन्प्रत्ययो भवति । अलिन्दः प्रघाणः । पुलिन्दः शूराः । फलिन्दः पर्वतः ॥

मुचेर्ङ्कुन्दकुन्दौ ॥ १६९ ॥

मुचेर्ङ्कुन्दकुन्दौ प्रत्ययौ भवतः । मुकुन्दः विष्णुः । मुकुन्दः राजा वृक्षविशेषश्च ॥

यमेरुन्दन् ॥ १७० ॥

यमेरुन्दन्प्रत्ययो भवति । यमुन्दः क्षत्रियविशेषः ॥

ककेरुदण्णिञ्च वा ॥ १७१ ॥

ककेरुदन्प्रत्ययो णित्त्वं चास्य वा भवति । ककुदं स्कन्धः । काकुदं
तालु ॥

अर्चिबुदोर्बुक् च ॥ १७२ ॥

आभ्यामुदन्प्रत्ययो बुक् चागमो भवति । अर्बुदः पर्वतः । बुद्बुदः
अरुस्फोटः ॥

स्कन्धमिभ्यां धः ॥ १७३ ॥

आभ्यां धप्रत्ययो भवति । स्कन्धः बाहुमूर्धा (कारुद ?) विभागश्च ।
अन्धः दृष्टिविकलः ॥

कुडोऽन्धच् ॥ १७४ ॥

कवतेरन्धच्प्रत्ययो भवति । कवन्धः छिन्नमूर्धा देहः ॥

नौ स्यतेरधक् ॥ १७५ ॥

नावुपपदे स्यतेरधक्प्रत्ययो भवति । निपधो जनपदः ॥

मङ्गेर्नलोपश्च ॥ १७६ ॥

मङ्गेरधक्प्रत्ययो नलोपश्च भवति । मगधो जनपदः ॥

इपेरुधक् ॥ १७७ ॥

इपेरुधक्प्रत्ययो भवति । इपुधः याञ्जा ॥

धापृवस्यज्यतिसिविभ्यो नः ॥ १७८ ॥

एभ्यो नप्रत्ययो भवति । धानाः भक्ष्यविशेष । पर्णं पलाशं वाहनं
च । पसन. वाममूल्यम् । वेन. राजा । अलगः वाहुः । स्योन सुखम् ॥

उपिशुषिहृषीण्जिमीङ्बुधिभ्यः कित् ॥ १७९ ॥

एभ्यो नप्रत्ययः किद् भवति । उष्णं घर्मः । शुष्णः दानवः । कृष्णः
वर्णः विष्णुश्च । इनः स्वामी सूर्यश्च । जिनः अर्हः बुद्धश्च । मीनः मत्स्यः ।
मुग्धः मूढम् ॥

वृधेरं च ॥ १८० ॥

वृधेर्नप्रत्ययः धं चागमो भवति । व्रधः सूर्यः ॥

सुवो दीर्घश्च ॥ १८१ ॥

सुवतेर्नप्रत्ययो दीर्घश्च भवति । सूना वध्यस्थानम् ॥

कवृत्तस्यनिभ्यो नित् ॥ १८२ ॥

एभ्यो नप्रत्ययो निद् भवति । कर्णः श्रवणम् । वर्णः शुक्लादिः आ-
ह्वणादिः अकारादिश्च । तर्णः वत्सः । सेना चमूः । अन्नमन्वः ॥

रमेस्त च ॥ १८३ ॥

रमेर्नप्रत्ययस्तभ्रान्तादेशो भवति । रत्नं मुक्तादि ॥

रास्त्रासास्त्रासुम्नद्युम्ननिम्नशिञ्जकृत्स्नाक्ष्णश्छक्षणाभीक्ष्ण-
तीक्ष्णस्तेनफेनश्येनच्यौक्नौदयः ॥ १८४ ॥

रास्त्रादयः शब्दा नप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । रास्त्राभ्यां सुद् च ।
रास्त्रा ओषधिः । सास्त्रा गवां गलचर्म । सुद्युनिषु माडो डिच्च । सुम्नं
सुखम् । द्युम्नं द्रविणम् । निम्नं नतम् । शीञ्जः शुग्प्रस्वश्च । शिञ्जः श्रेफः ।
कृतेः सक् च । कृत्स्नं सकलम् । अश्येः सुद् च । अक्ष्णम् अखण्डम् । छिष्ये-
रशोपघायाः । छक्ष्णमककेशं सूक्ष्मं च । अभाविषेः क्विच्च । अभीक्ष्ण-
मजस्रम् । तिजेः सुद् दीर्घश्च । तीक्ष्णं शिताग्रं कटुकं च । स्त्र्यायतेः स्ति
च । स्तेनः चोरः । स्फ्रायेः फि च । फेनः ढिण्डीरः । श्यायेरि च । श्येनः
पक्षी । स्युरुः कुट्टं वृद्धिश्च । च्यौक्नी कास्यादिपात्री । धादिग्रहणार्त् नूत्न-
पुराणराण्डादयो भवन्ति ॥

१. 'ला', २. 'श्णं ख', ३. 'छि' ग. पाठः. ४. 'इल्लुकोपोष्वाद्'
क. पाठः.

श्रुयुरुवृज्यसिरसिरुचिरुहिभ्यो युच् ॥ १८५ ॥

एभ्यो युच्प्रत्ययो भवति । श्रवणं कर्णः । यवनाः जनपदः । रवणः
करभः । वरणः वृक्षः । जघनम् ऊर्णापटः । असनः वीजकः । रसना
जिह्वा । रोचना गोपित्तम् । रोहणः गिरिः ॥

अशो रश च ॥ १८६ ॥

अशोतेर्युच्प्रत्ययो रश चादेशो भवति । रशना मेखला ॥

उन्देर्नलोपश्च ॥ १८७ ॥

उन्देर्युच्प्रत्ययो नलोपश्च भवति । ओदनः भक्तम् ॥

रञ्जेर्युन् ॥ १८८ ॥

रञ्जेर्युन्प्रत्ययो नलोपश्च भवति । रजनी हरिद्रा । महारजनं कु-
सुम्भम् ॥

भुवः किद्वा ॥ १८९ ॥

भुवो युन्प्रत्ययः किद्वा भवति । भवनं गृहम् । भुवनं जगत् ॥

कृपवृजिनिघाञ्भ्यः क्युः ॥ १९० ॥

एभ्यः क्युप्रत्ययो भवति । किरणः रश्मिः । पूरणः समग्रयिता ।
वृजनः निवेक्ता । निघनम् अवसानम् ॥

हनो जघ च ॥ १९१ ॥

हन्तेः क्युप्रत्ययो जघ चादेशो भवति । जघनं श्रोणिः ॥

मन्मनगहनगृञ्जनादयः ॥ १९२ ॥

मन्मनादयः शब्दाः क्युप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । मनेर्मुद् च । म-
न्मनः याभिकलताविशेषः । गादो ह्रस्वश्च । गहनं कृच्छ्रावगाहनीयं कष्टं
च । गृजेर्नु च । गृहनमभक्ष्यद्रव्यविशेषः । आदिग्रहणात् काश्चनानन-
काननादयो भवन्ति ॥

हञ्जविभ्यामिनच् ॥ १९३ ॥

आभ्यामिनच्प्रत्ययो भवति । हरिणः मृगः । अविनं जलम् ॥

वृजिनाजिनकठिनादयः ॥ १९४ ॥

वृजिनादयः शब्दा इनच्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । वृजेरगुणत्वं च ।
वृजिनं पापम् । अजेर्वाभावाभावश्च । अजिनं चर्म । कण्ठेर्नलोपश्च । क-
ठिनमकोमलम् । आदिग्रहणाद् द्रुहिणादयो भवन्ति ॥

द्रुदक्षिभ्यामिनन् ॥ १९५ ॥

आभ्यामिनन्प्रत्ययो भवति । द्रविणं द्रव्यम् । दक्षिणः अनुकूलः ।
दक्षिणा दिक् ब्रह्मदेयं च ॥

विपिनेरिणतुहिनमहिनादयः ॥ १९६ ॥

विपिनादयः शब्दा इनन्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । वपेरिञोपधायाः ।
विपिनं वनम् । ईरेर्ह्रस्वश्च । इरिणमूपरम् । तुहेर्गुणाभावश्च । तुहिनं
हिमम् । महैर्मध्योदात्तत्वं च । महिनः माहात्म्यवान् । आदिग्रहणाद्
रोहिणादयो भवन्ति ॥

खलेरीनच् ॥ १९७ ॥

खलेरीनच्प्रत्ययो भवति । खलीनं कवियम् ॥

पठेर्णित् ॥ १९८ ॥

पठेरीनच्प्रत्ययो णिट् भवति । पाठीनो मत्स्यः ॥

अर्त्यजिकृवतृधृदारियमिभ्य उनन् ॥ १९९ ॥

एभ्य उनन्प्रत्ययो भवति । अरुणः सूर्यः सारथिः वर्णश्च । वयुनं
विज्ञानम् । करुणः रसः । करुणा दया । वरुणः प्रचेताः । तरुणो युवा ।
धरुणः धर्ता । दारुणः उग्रः । यमुना नदी ॥

लघेः श च ॥ २०० ॥

लघेरुनन्प्रत्ययः शकारश्चान्तादेशो भवति । लघुनं रसोनम् ॥

पिशिमिथिभ्यां कित् ॥ २०१ ॥

आभ्यामुनन्प्रत्ययः कित् भवति । पिशुनः खलः । मिथुनं द्रुन्दम् ॥

फलेर्गुक् च ॥ २०२ ॥

फलेरुनप्रत्ययो गुक् चागमो भवति । फल्गुनी नक्षत्रम् ॥

अर्जेस्तृणे चित् ॥ २०३ ॥

अर्जेरुनप्रत्ययस्तृणे चित्, अन्यत्र निद्र भवति । अर्जुनं तृणम् ।
अर्जुनः पार्यः । अर्जुनी गौः । अर्जुनो वर्णः ॥

शकेरुनः ॥ २०४ ॥

शकेरुनप्रत्ययो भवति । शकुनः पक्षी ॥

वीपतिभ्यां तनन् ॥ २०५ ॥

धाम्यां तनन्प्रत्ययो भवति । वेतनं भृतिः । पत्तनं नगरम् ॥

पृपूभ्यां कित् ॥ २०६ ॥

धाम्यां तनन्प्रत्ययः किद् भवति । पृतना सेना । पूतना राक्षसी ॥

अलितलिशीङ्पृपाभ्यः पः ॥ २०७ ॥

अल्यादिभ्यः पप्रत्ययो भवति । अल्पं स्तोकम् । तल्पं शयनम् ।
शेषः पुच्छः । पर्पः प्लवः । पापं कल्मषम् ॥

कृशकुसुस्तुयुरूणां पन्नू च ॥ २०८ ॥

कृप्रभृतिभ्यः पन्प्रत्ययः ऊकारश्चैषामन्तादेशो भवति । कूर्पं मू-
मध्यम् । शूर्पं परिपवनम् । कूपः प्रहिः । सूपः व्यञ्जनम् । स्तूपः निचयः ।
यूपः यज्ञाङ्गम् । रूपं चक्षुर्विषयः ॥

वाप्पशप्पनिवेष्यशिल्पक्षुपनीपचम्पाशम्पादयः ॥ २०९ ॥

वाप्पादयः शब्दाः पन्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । वातेः पुद् च ।
वाप्पः अश्रु । शदेः पद् च । शप्पं बालतृणम् । नौ विशेषश्च तद्वत् ।
निवेष्यः अपां गर्भः । शलेः शिल् च । शिल्पं विज्ञानम् । क्षुनियोगुणा-
भावश्च । क्षुपो गुच्छः । नीपः वृक्षविशेषः । चमिशमोर्निच । चम्पा नगरी ।
शम्पा विद्युत् काञ्ची च । आदिग्रहणात् पम्पावेपादयो भवन्ति ॥

उषिकुषिकुटिदलिकलिखाजिभ्यः कपन् ॥ २१० ॥

एभ्यः कपन्प्रत्ययो भवति । उषपः सूर्यः । कुषपो विन्ध्यः । कुटपः प्रस्यचतुर्भागः । दलपः विदलं प्रहरणं च । कलपः शाकपर्णम् । खजपः घृतमन्थः ॥

सत्तैरपः पुक् च ॥ २११ ॥

सत्तैरपप्रत्ययः पुक् चास्यागमो भवति । सर्पपः सिद्धार्थः ॥

विटपविष्टपोलपकुणपकुतपचातपशिशपादयः ॥ २१२ ॥

विटपादयः शब्दा अपप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । विटेर्गुणाभावश्च । विटपः शाखा । विशेषस्तुद् च । विष्टपं जगत् । वलेरुल च । उलपस्तृण- विशेषः । कुणेरगुणत्वम् । कुणपं मृतकम् । कौतेस्तुद् च । कुतपः छाग- लोमकम्बलः श्राद्धकालश्च । चायेस्तुद् च । चातपो मुनिः । शंसेशोऽत इश्च । शिशपा वृक्षविशेषः । आदिग्रहणात् खरपादयो भवन्ति ॥

विशेरिपक् ॥ २१३ ॥

विशेरिपक्प्रत्ययो भवति । विशिपं वेदम आसनं पद्मं च ॥

दलेरीपक् दिल च ॥ २१४ ॥

दलेरीपक्प्रत्ययो दिलादेशश्च भवति । दिलीपः राजा ॥

अडेरुपक् उच्चोपधायाः ॥ २१५ ॥

अडेरुपक्प्रत्यय उपधायाश्चोकारादेशो भवति । उडुपं ड्रवः ॥

अशेरुपक् पश्च ॥ २१६ ॥

अशेरुपक्प्रत्ययः पश्चान्तादेशो भवति । अपूपः पक्वाञ्ज-

विशेषः ॥

गुरैः फग् लश्च ॥ २१७ ॥

गुरैः फक्प्रत्ययो लश्चान्तादेशो भवति । गुल्फः जहाङ्गिसन्धिः ॥

निकुरिकुटिभ्यामुम्बक् ॥ २२५ ॥

आभ्यामुम्बक्प्रत्ययो भवति । निकुरुम्बं समूहः । कुटुम्बं दारादयः ॥

हृदलिभ्यां भः ॥ २२६ ॥

आभ्यां भप्रत्ययो भवति । दर्भः कुशः । दल्भः ऋषिः ॥

गिरो भन् ॥ २२७ ॥

गिरतेर्भन्प्रत्ययो भवति । गर्भः प्रसवः ॥

इणः कित् ॥ २२८ ॥

इणो भन्प्रत्ययः किद् भवति । इभः हस्ती ॥

कृशृवलिवल्लिरासिर्गर्दिभ्योऽभच् ॥ २२९ ॥

एभ्योऽभच्प्रत्ययो भवति । करभः उष्ट्रः । शरभः श्वापदविशेषः । पलभी वेश्माम्रमूमिका । वह्लभः अभीष्टः । रासभः खरः । गर्दमः स एव ॥

सनेर्डित् ॥ २३० ॥

सनेरभच्प्रत्ययो डिद् भवति । सभा परिपत् शला च ॥

ऋषिवृषिभ्यां कित् ॥ २३१ ॥

आभ्यामभच्प्रत्ययः किद् भवति । ऋषभः पुङ्खवः । वृषभः स एव ॥

कृजोऽम्भच् ॥ २३२ ॥

कृजोऽम्भच्प्रत्ययो भवति । कर्म्मा दधिसक्तवः ॥

सेरिभजू रुट् च ॥ २३३ ॥

सिनोतेरिभच्प्रत्ययः रुट् चास्यागमो भवति । सेरिभः महिषः ॥

टिकेष्टरतुट् च ॥ २३४ ॥

टिकेरिभच्प्रत्ययष्टकारोऽन्तादेशस्तुडागमश्च भवति । टिकेष्टमः पक्षी ॥

ककेरुमः ॥ २३५ ॥

ककेरुमप्रत्ययो भवति । ककुभोऽर्जुनः ॥

कुकेः कुक् च ॥ २३६ ॥

कुकेरुमप्रत्ययः कुरु चागमो भवति । कुक्कुमः पञ्चविशेषः ॥

दमेदो डु डुक् च ॥ २३७ ॥

दमेरुमप्रत्ययो दकारस्य डुकारदेशो डुक् चागमो भवति । हुण्डमः
निर्विपादिः ॥

क उम्भक् ॥ २३८ ॥

कायतेरुमक्प्रत्ययो भवति । कुम्भः षट् ॥

कतेरुघातः ॥ २३९ ॥

कतेरुमक्प्रत्ययः अकारस्य चोकारदेशो भवति । कुमुम्भं मदा-
त्रनम् ॥

अर्चीरिस्तुमुष्टुष्टुदियक्षिव्याभायापदिशूनीभ्यो गन्
॥ २४० ॥

एभ्यो मनप्रत्ययो भवति । अर्भः अक्षिरोगः । ईर्भः गान् । स्तोमः
समूहः । सोममन्त्रमा । होमः आहुतिः । पर्मः गार्हपत्यम् । धर्मं कन्याणम् ।
पन्ना म्यापि । म्यामः पञ्चोभुजापिः । भामः क्रोधः । यामः प्रदः ।
वर्षं वल्गम् । नमो नदः पादध । नेमः अर्पम् ॥

गमैरा न्य ॥ २४१ ॥

इष्मिन्धनम् । धूमः अग्निकेतुः । श्यामः वर्णः । द्विमं तुदिनम् । रुमा
लवणभूमिः ॥

तिजियुजिरुचां कु च ॥ २४४ ॥

तिजिप्रभृतिभ्यो मक्प्रत्ययोऽन्त्यस्य च कवर्गादेशो भवति । तिग्मं
तीक्ष्णम् । युग्मं युगलम् । रुग्मं सुवर्णम् ॥

अवेर्द्वैस्वश्च ॥ २४५ ॥

अवेर्मक्प्रत्ययः ऊठो द्वैस्वश्च भवति । उमा गौरी अवशा कीर्तिश्च ॥

भियः पुग् वा ॥ २४६ ॥

भियो मक्प्रत्ययः पुगागमश्च वा भवति । विभ्यत्यस्मादिति भीष्मः
भयानकः । भीमः स एव ॥

ग्रीष्मघर्मकूर्मसूर्मसुह्राजिह्वाजाल्मादयः ॥ २४७ ॥

ग्रीष्मादयः शब्दा मक्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । ग्रसेरीचातः पत्वं
च । ग्रीष्मः ऋतुः । घरतेर्गुणश्च । घर्मः निदापः । करोतेरुद् दीर्घश्च ।
फूर्मः कञ्छपः । सूर्निच्च । सूर्मा चुलिः लोहप्रतिमा च । सहेरत उच्च ।
सुह्रा जनपदः । जहातेर्जिह्व च । जिह्वः जडः । जलेर्णिच्च । जाल्मः असमीक्ष्य-
कारी । आदिग्रहणात् अह्नात्मसुक्ष्मादयो भवन्ति ॥

प्रथिचरिकलिकर्दिपृसृभ्योऽमच् ॥ २४८ ॥

एभ्योऽमच्प्रत्ययो भवति । प्रथमः अग्रिमः । चरमः परिचमः ।
कलमः शालिः । कर्दमः पङ्कः । परम उत्कृष्टः । सरमा देवशुनी ॥

अवेर्धश्च वा ॥ २४९ ॥

अवेरमच्प्रत्ययो धश्चान्तादेशो वा भवति । अपमः हीनः ।
भवमः स एव ॥

दाणो डिमच् ॥ २५० ॥

दाणो डिमच्प्रत्ययो भवति । दाडिमः दाडिमी वा वृक्षजातिः ॥

डिमेः कित् ॥ २५१ ॥

डिमेडिमचप्रत्ययः किद् भवति । डिण्डिमः नाद्यविशेषः ॥

कुथेरुमक् ॥ २५२ ॥

कुथेरुमकप्रत्ययो भवति । कुथुमं मृगाजिनम् ॥

कसेरुच्चातः ॥ २५३ ॥

कसेरुमकप्रत्ययः अकारस्य चोकारादेशो भवति । कुसुमं पुष्पम् ॥

कुदकुकोर्नु च ॥ २५४ ॥

आभ्यामुमकप्रत्ययो नुं चागमो भवति । कुन्दुमः निचयः । कुङ्कुमः
घुसृणः ॥

गुधेरूमः ॥ २५५ ॥

गुधेरूमप्रत्ययो भवति । गोधूमो धान्यविशेषः ॥

इति ध्रुवनाथनारायणभट्टसमुद्भूतायां सरस्वतीकण्ठाभरणस्य
द्वितीयाध्यायस्य द्वितीयोऽध्यायः ॥

अथ तृतीयः पादः ।

माच्छासाशलिकलिपलिससिर्हकनिमनिबन्धिभ्यो

यः ॥ १ ॥

माप्रभृतिभ्यो यप्रत्ययो भवति । माया छन्न । छाया तमः कान्तिश्च ।
सायं दिनावसानम् । शल्यमन्तर्गतं लोहादि । कल्यः नीरोगः । पल्यः क-
टकुसूलः समर्थश्च । सस्यं क्षेत्रस्थो गोधूमादिः । सव्यः वामः दक्षिणश्च ।
कन्या कुमारी । मन्या धमनिः । वन्ध्या अप्रसृतिः ॥

सञ्जेर्धश्च ॥ २ ॥

सञ्जेर्यप्रत्ययो धश्चान्तादेशो भवति । सन्ध्या उपाः ॥

पा० ३.] हृदयहारिण्याख्यया वृत्त्या समेतम् ।

जनिपुणिकृतिभ्यः क्यप् ॥ ३ ॥

एभ्यः क्यप्प्रत्ययो भवति । जन्यं सङ्गामः । जाया पत्नी । पुण्यं सत्कर्म । कृन्ततीति कृत्या दुर्गा ॥

मध्यविन्ध्यशिक्यान्यपर्जन्यवदान्याहर्ष्यधिष्ण्य-
वस्त्यागस्त्यपुलस्त्यापत्यसत्यकुड्यकुल्याहल्यादयः ॥ ४ ॥

मध्यादयः शब्दाः क्यप्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । मर्वेर्धश्च । मध्यं गर्भः । विधेर्नु च । विन्ध्यो गिरिः । श्येतेरिः कुट् च । शिक्यं लम्ब-
मानैः पिचव्याघाधारः । अनेर्निञ्च । अन्यः सर्वनाम । पृजेरनद् च ।
पर्जन्यः मेघः । वदेरानुद् च । वदान्यः त्यागी । नञि हन्तेर्लोपश्चोप-
धायाः । अज्या गौः । हञो मुद् च । हर्ष्यं सौधम् । धृपेर्नुक् धिप
च । धिष्ण्यं भवनम् । वसेरादिवत्त्वं तुद् च । वस्त्यं गृहम् । स्तम्भे-
रगपुलयोर्डिञ्च । अगस्त्यः मुनिः । पुलस्त्यः स एव । नञि पतेः करणे ।
अपत्यं पुत्रादि । अस्तेः सत् च । सत्यम् अमृपा । कुलेः कित् डश्च
या । कुड्यं भित्तिः । कुल्या सारणी । हलेर्नञि । अहल्या गौतमपत्नी ।
आदिग्रहणाद् नह्य(ल ? लि)ह्यदुह्यसह्यादयो भवन्ति ॥

तनिमलिवलिभ्योऽयन् ॥ ५ ॥

एभ्योऽयन्प्रत्ययो भवति । तनयः पुत्रः । मलयः पर्वतः ।
वलयः कटकः ॥

हञो दुक् किञ्च ॥ ६ ॥

हस्तेरयन्प्रत्ययः किद् दुक् चागमो भवति । हृदयं मनः ॥

किसलयगयगवयमुकयकेकयादयः ॥ ७ ॥

किसलयादयः शब्दा अयन्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । कसेरलुक्
इत्वं चोपधायाः । किसलयं प्रवालम् । गमोर्डिञ्च । गयः प्राणः । गया
तीर्थम् । गुवोऽन्तोदात्तत्वं च । गवयः गवाकृतिः पशुविशेषः । मुचेः
कुत्वं गुणाभावश्च । मुकयः मृगजातिः । कितः क च । केकयः क्षत्रियः ।
आदिग्रहणात् कणयादयो भवन्ति ॥

कपिकुलिलुलिकलिभ्य आयक् ॥ ८ ॥

एभ्यः आयक्प्रत्ययो भवति । कपायः कल्कादिः । कुलायो
नीडः । लुलायो महिषः । कलायस्त्रिपुटः ॥

श्रुदक्षिस्पृहिभ्य आय्यः ॥ ९ ॥

एभ्यः आय्यप्रत्ययो भवति । श्रवाय्यः श्रोता । दक्षाय्यः दक्षिता ।
स्पृहयाय्यः स्पृहयालुः ॥

दधि सुजो डित् ॥ १० ॥

दध्न्युपपदे सुनोतेराय्यप्रत्ययो डिट् भवति । दधिसांयम् ॥

कौतेरियः ॥ ११ ॥

कौतेरियप्रत्ययो भवति । कवियं खलीनम् ॥

कृञः कित् ॥ १२ ॥

करोतेरियप्रत्ययः कित् भवति । क्रियः मेघः ॥

मृजेर्जालीयर् ॥ १३ ॥

मृजेर्जालीयर्प्रत्ययो भवति । मार्जालीयः क्षिण्योऽग्निः । 'मृजे-
र्द्धिः' । ञकार उत्तरार्थः ॥

वैतस्तुट् च ॥ १४ ॥

वैतेर्जालीयर्प्रत्ययस्तुट् चागमो भवति । वैतालीयं छन्दोजातिः ॥

मदेः स्यन् ॥ १५ ॥

मदेः स्यन्प्रत्ययो भवति । मत्स्यो मीनः ॥

रुचिभुजिम्यामिक् च ॥ १६ ॥

भाम्यां स्यन्प्रत्यय इक् चागमो भवति । रुचिष्यो वल्लभः । भु-
जिष्यः दासः । इको विधानसामर्थ्याद् गुणो न भवति ॥

वचेरध्यक् तश्च ॥ १७ ॥

वचेरध्यक्प्रत्ययस्तश्चान्तादेशो भवति । उतथ्यः मुनिः ॥

वृडः एन्यः ॥ १८ ॥

वृषो घातोरेन्यप्रत्ययो भवति । वरेण्यः श्रेयान् ॥

अत्तैरन्यन् ॥ १९ ॥

अत्तैरन्यन्प्रत्ययो भवति । अरण्यं वनम् ॥

हृज इच्च ॥ २० ॥

हृजोऽन्यन्प्रत्यय इकारश्चान्तादेशो भवति । हिरण्यं सुवर्णादिद्रव्यम् ॥

स्फायितञ्चिवञ्चिशकिरिपिक्षिपिक्षुदिसृपिवृपिवन्द्यु-
न्दिश्चितिवृत्यजिनीपदिमदिमुदिरुदिछिदिभेन्दिमन्दिचन्दिद-
सिदहिहसिघसिदभिवसिशुचिशुभिभ्यो रक् ॥ २१ ॥

एभ्यो रक्प्रत्ययो भवति । स्फारम् उल्वणम् । तक्मुदश्चित् । वक्
कुटिलम् । शक्ः इन्द्रः । रिप्रः कुत्सितः । क्षिप्रं शीघ्रम् । क्षुद्रमर्णयः ।
सप्रा नदी । वृप्रं भेषान्तर्घर्मः । वन्द्रं समूहः । उद्रः समुद्रः । श्वित्रं
कुष्ठविन्दुः । वृत्रः असुरः । अंज्रमजिरम् । नीरं जलम् । पद्रं ग्रामः ।
मद्रः क्षत्रियः वपनं च । मुद्रा चिह्नकरणम् । रुद्रः शम्भुः । छिद्रं
विवरम् । मन्द्रं कल्याणम् । मन्द्रं गम्भीरम् । चन्द्रः शशी सुवर्णं च । दस्रौ
धश्चिनौ । दहः अग्निः । हस्तः हर्षुलः । घस्तः दिवसः । दप्रः अल्पः ।
उस्रः रश्मिः । शुक्रः ग्रहः मासः शुक्लश्च । शुभ्रः अवदातः ॥
चकिरभ्योरुच्चोपधायाः ॥ २२ ॥

आभ्यां रक्प्रत्यय उपधायाश्चोकारादेशो भवति । शुक्रं रसविशेषः ।
क्यः सुन्दरः ॥

वौ कसेः ॥ २३ ॥

कसेर्वावुपपदे रक्प्रत्यय उपधायाश्चोत्वं भवति । विकुसलश्चन्द्रमाः ॥

१० 'ण्यः', २, १, ६. 'त्' क पाठ । ५. 'भिरिग', १. 'उमुत्रः
चलनिधि', २. 'वीर' विक्रन्तः । नी' क. पाठ.

शदेरू च ॥ २४ ॥

शदे रक्प्रत्यय उपधाया ऊ च भवति । शूद्रः चतुर्थो वर्णः ॥
स्थश्च ॥ २५ ॥

तिष्ठते रक्प्रत्यय ऊ चान्तादेशो भवति । स्थूरा कुष्ठिका ॥
तम्यम्यर्दिजीनां दीर्घश्च ॥ २६ ॥

तम्यादिभ्यो रक्प्रत्ययो दीर्घश्चैपां भवति । ताम्रः वर्णः शुक्लं च ।
आम्रः वृक्षः । आर्द्र सरसम् । जीरम् अजाजी । लत्वेन जीलः चर्मपुटः ॥
दुरीणो लोपश्च ॥ २७ ॥

इणो दुर्युपदे रक्प्रत्ययो लोपश्चास्य भवति । दूरं विप्रकृष्टम् ॥
कृतेः कूछौ च ॥ २८ ॥

कृते रक्प्रत्ययः कूछौ चादेशौ भवतः । कूरं निष्ठुरम् । कृच्छ्रं कष्टम् ॥
वृधिरुधिवपीन्दिवज्यगिभीण्भ्यो रन् ॥ २९ ॥

एभ्यो रन्प्रत्ययो भवति । वर्धं चर्म । रोध्रः वृक्षविशेषः । वप्रः
केदारः तटश्च । इन्द्रः देवराजः । वज्रं कुलिशम् । अग्रं प्रारभागः । भेरः
भीरुः । एरा एरका ॥

अन्धरन्धसिलिन्ध्रोडूपुण्ड्रतीन्नीम्रशीम्रोम्रगौरैराभद्र-
सान्द्रगुन्द्रादयः ॥ ३० ॥

अन्ध्रादयः शब्दा रन्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । अहेर्नु धश्च ।
अन्ध्रः क्षत्रजातिः । रधेर्नु च । रन्ध्रं छिद्रम् । इन्धेः सिलिद् च । सिलि
न्ध्रमुद्भिद्विशेषः । उपेर्नुडश्च । उड्रः क्षत्रजातिः । पुणेर्नुक् च । पुण्ड्रः
क्षत्रजातिः तिष्ठकश्च । ति(ते ? जे)र्धो दीर्घश्च । तीन्ः तीक्ष्णः । नियः
पुक् च । नीम्रः गृहच्छदिरूपान्तः । श्यैडः प्रसारणं घक् च । शीम्र-
स्त्वरित । उपेर्गः किञ्च । उम्रः राँद्र रुद्रश्च । गुवो वृद्धिश्च गौरः अव-
दातः । इणः किञ्च । इरा मदनीयः पानविशेषः । भन्देर्नलोपश्च । भद्रं

१. 'रः । भरि भारः । इरः पराश' क. पाठ. २. 'न्धो', ३. 'निर्ध' ।
धोर्', ४. 'पुण्ड्रं च' ग. पाठः

कल्याणम् । सदेर्नु वृद्धिश्च । सान्द्रं घनम् । गुदेर्नु च । गुन्द्रा जलतृणवि-
शेषः । आदिग्रहणात् श्वभ्रादयो भवन्ति ॥

सुसुधागृधिभ्यः क्रन् ॥ ३१ ॥

एभ्यः कन्प्रत्ययो भवति । सुरा देवाः । सुरा मदिरा । सुरः सूर्यः ।
पीरः अनाकुलः । गृध्रः कङ्कः ॥

शुसिचिभ्यां दीर्घश्च ॥ ३२ ॥

एभ्यः कन्प्रत्ययो दीर्घश्चैषां भवति । शूरः विक्रान्तः । सीरं
हलम् । चीर जीर्णवासः । मीरा सीमान्तः ॥

वाविन्धेः ॥ ३३ ॥

इन्धेर्वावुपपदे कन्प्रत्ययो भवति । वीध्र निर्मलम् ॥

ऋच्छेररः ॥ ३४ ॥

ऋच्छेरप्रत्ययो भवति । ऋच्छरस्वरावान् ॥

कृम्वृजझट्टवृभृमृभ्यः सधात्वादिष्टि ॥ ३५ ॥

कृप्रभृतिभ्यः अरप्रत्ययः धात्वादिभूतैः कादिभिः सह टिद् भवति ।
एतेन कृप्रादिभ्यः करङ्गरटादयः प्रत्यया भवन्तीत्युक्तं भवति । कर्करः
क्षुद्राशमा । कर्करी वर्धनिका । गर्गरः राजपिं । गर्गरी महाकुम्भः । घर्घरः
सघोषाव्यक्तवारु । घर्घरी किङ्किणिका । जर्जरः अट्ट । जर्जरी स्त्री ।
सर्जरः वाद्यविशेषः । शर्शरी शल्लरिका । दर्दरः वाद्यविशेषः । दर्दरी सस्य-
लुण्ठिः । चर्चरः म्लेच्छजातिः । चर्चरी कैश्यविशेषः । मर्मरः छद्मवान् ।
मर्मरी स्त्री । मर्मरः शुष्कपत्रकरः । तद्धर्मिन्योऽपि क्षुदसहिष्णुः मर्मरः ।
अस्माच्च घहुलाधिकारात् मर्मरायां दूर्वायामित्यादौ टित्वेऽपि ङीष् न
भवति ॥

मुदेर्नुक् च ॥ ३६ ॥

मुदेरप्रत्ययः स च टित् गुक् चागमो भवति । मुद्ररः प्रहरणवि-
शेषः । मुद्ररी स्त्री ॥

गूर्जुक् च ॥ ३७ ॥

गूरैरप्रत्ययष्टि शुक चास्यागमो भवति । गूर्जरः सौराष्ट्रादिः । गूर्जरी स्त्री ॥

सुन्दिकन्दिमन्दिमन्थिमस्त्रिपञ्चिभ्रमिचमि-
चटिवठिमठिदेविवासिकास्यत्तिकुटिकैविशचिदुँकदिवदिभ्यो
नित् ॥ ३८ ॥

सुन्धादिभ्यः भरप्रत्ययो नित् भवति । सुन्दरः मनोज्ञः । कन्दरः ।
गिरिगर्तः । मन्दरः शैलः । मन्थरः मन्दः खर्वश्च । मञ्जरी आम्रा-
दिशिखा । गौरादित्वात् ङीप् । पञ्जरः शुकाद्यवरोधसन्न । पिञ्जरः पिशङ्गः ।
भ्रमरः पद्मपदः । चमरः आरण्यपशुः । चटरः मधुकैन्धरा । वठरः मूर्खः ।
मठरः मुनिः । देवरः पत्यनुजः । वासरः दिवसः । कासरो महिषः । अ-
ररं कवाटम् । बहुलवचनाद् गुणः । कोटरः छिद्रम् । कवरो वर्णः । कवरी
वेणिः । श्वरः पुलिन्दः । दवरः गुणः । कदरो वृक्षविशेषः । चदरी वृक्षः ॥

जठरपिठरकुररक्रकरमकरशिखरशेखरोदरडहरकु-
हरकूर्परकर्परशफरडमरडामरपामरसगरतगरतोमराजगरादयः
॥ ३९ ॥

जठरादयः शब्दा भरप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । जनेष्ठ च । जठरं कोष्ठः
पिठिकुरोरगुणत्वं च । पिठरं भाण्डम् । कुररः पक्षिविशेषः । क्रमेः कश्च ।
मकरः कौरतित्तिरिः । मङ्गेर्नलोपश्च । मकरः ग्राहः । शाखेरिदेतौ
चोपधायाः । शिखरमग्रभागः । शेखरम् आपीडम् । उन्देर्नलोपश्च । उदरं
जठरम् । देहेरादेडश्च । डहरं हृत्कण्ठम् । कुहेरगुणत्वं च । कुहरं सम्मी-
रगर्तः । कृपेरुपधाया एच वा । कूर्परः कफोणिः । कर्परः मगालम् । शपः
फ च । शफरः क्षुद्रमत्स्यः । दमेर्णिद्वा आदेशश्च डः । डमरः भयानकः ।
डामरः स एष । पातेर्मुद् च । पामरः ग्रामीणः । सहेर्गश्च । सगरः राजा ।

१. 'रः रा', २. 'कुमुड' क. पाठः. ३. 'दमिकदि' स पाठः. ४. 'कर-
प्टरा' ग पाठः. ५. 'री' क. पाठ. ६. 'व' ग. पाठः.

पा० १.] हृदयहारिण्याह्वयया पृत्त्या समेतम् ।

तङ्गेर्नेलोपश्च । तगरः वृक्षविशेषः । तुपो मुट् च । तोमरः आयुधम् । अजे-
रगद् च । अजगरः शयुः । आदिग्रहणात् कडङ्गराडङ्गरसङ्गरादयो भवन्ति ॥

अग्यङ्गिमन्दिमदिकडिकासिभ्य आरन् ॥ ४० ॥

एभ्य आरन्प्रत्ययो भवति । अगारं वेदम् । अङ्गारः अग्न्युच्छिष्टम् ।

मन्दारः वृक्षविशेषः । मदारः वराहः । कडारः पिङ्गलः । कासारः पल्लवम् ॥

कञ्जिमृजिभ्यां चित् ॥ ४१ ॥

आभ्यामारन्प्रत्ययश्चिद् भवति । कञ्जारः कुसुलः । मार्जारो

पिडालः ॥

कृज्रो मुट् च ॥ ४२ ॥

करोतेरारन्प्रत्ययश्चित् मुट् चास्यागमो भवति । कर्मारो लोहकारः ॥

तुपिकुठिभ्यां किञ्च ॥ ४३ ॥

आभ्यामारन्प्रत्ययश्चित् किञ्च भवति । तुपारः हिमम् । कुठारः

परशुः ॥

कमेरत उच्च ॥ ४४ ॥

कमेरारन्प्रत्ययश्चित् कित् अकारस्य चोकारादेशो भवति । कु-
मारः पौगण्डः ॥

शृङ्गारभृङ्गारकल्हारकान्तारकेदारकोविदारकर्बुदार-
काञ्चनारादयः ॥ ४५ ॥

शृङ्गारादयः शब्दा आरन्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । श्रिजः प्रसारणं
गुक् लुं च । शृङ्गारो रसविशेषः । भृजोऽगुणत्वं गुक् लुं च । भृङ्गारः
करकः । कलेर्हट् च । कल्हारः उपलविशेषः । कमेस्तद् दीर्घश्च ।
कान्तारमरण्यम् । कदेरेञोपधायाः । केदारः वप्रः । कनेः कोविदक-
र्बुदकाञ्चनाश्च । कोविदारः वृक्षविशेषः । कर्बुदारः तद्भेदः । काञ्चनारः
तद्भेदश्च । आदिग्रहणात् दीनारमसारादयो भवन्ति ॥

इपिरुचिरुधितिभिमिहिमदिमन्दिचन्दिखदित्राधिभ्यः

किरच् ॥ ४६ ॥

एभ्यः किरच्प्रत्ययो भवति । इपिरः क्षिप्रः सेव्यश्च । रुचिरो म-
नोज्ञः । रुधिरं लोहितम् । तिमिरमन्धकारः । मिहिरः सूर्यः । मदिरा
सुरा । मन्दिरं वेश्म । चन्दिरं चन्द्रिका । खदिरः वृक्षविशेषः । धधिरः
श्रोत्रविकलः ॥

स्थिरस्किराजिरशिशिरशिथिरस्थविरकविराशिरशिवि-
रसरिरादयः ॥ ४७ ॥

स्थिरादयः शब्दाः किरच्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । स्थो निच्च ।
स्थिरः अचलः । स्तायो ङित् । स्फिरः स्फारः । अजेर्वाभावामावः । अ-
जिरमङ्गणम् । शशेरिच्चातः । शिशिरं शीतलम् । श्लथेः श्लथ च । शिथिरं
श्लथम् । लत्वेन शिथिलम् । स्थो बुक् ह्रस्वश्च । स्थविरो वृद्धः । कौते-
रुणश्च । कविरः अक्षिकोणः । अशेरिच्च । आशिरः सूर्यः । शीडो बुभ्र-
स्वश्च । शिथिरं सैन्यानिवेशः । सत्तेरुणः । सरिरं जलम् । लत्वेन सलिलम् ।
आदिग्रहणात् छिदिरभदिरादयो भवन्ति ॥

कृशशौडिमञ्जिकुटिपटिपूङ्गुभ्य ईरच् ॥ ४८ ॥

एभ्य ईरच्प्रत्ययो भवति । करीरः वृक्षः । शरीरं वसुः । शौडीरः
गर्भवान् । मञ्जीरः नूपुरः । कोटीरः गुकुटः । बहुलवचनाद् गुणः ।
पटीरः कार्मुकम् । पवीरः बीजावपनम् ॥

वशिषसिकुरिकुलिभ्यः कित् ॥ ४९ ॥

एभ्य ईरच्प्रत्ययः कित् भवति । उशीरं वीरणमूलम् । धैसीरं दु-
ग्धम् । कुरीरं मैथुनम् । कुलीरः कर्कटः ॥

डिण्डीरवानीराभीरगभीरगम्भीरकुम्भीरकश्मीरकीर-
जम्बीरकिर्भीरादयः ॥ ५० ॥

डिण्डीरादयः शब्दा ईरच्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । डीडो डित्
 द्वित्वमभ्यासस्य नुं च । डिण्डीर. फेनः । वनेर्वृद्धिश्च । वानीरो वेतसः ।
 आपो मथ । आभीरः शूद्रजातिः । गमेर्भोर्नु च वा । गभीरः अक्षोभ्यः ।
 गर्भीरः स एव । स्कुभेः सलोपश्च । कुम्भीरः जलचरः । कशेरुक् च । कदमीराः
 जनपदः । कायः कित् । कीरः शुकः । जनेर्वुक् च । जम्बीरः वृक्षविशेषः ।
 किरः किर्मुक् च । किमीरः कर्बुरः । आदिग्रहणात् तूणीरनासीरकरवी-
 रादयो भवन्ति ॥

कर्विमन्दिवाशिमसिचतिचङ्क्याङ्गिम्य उरच् ॥ ५१ ॥

एभ्य उरच्प्रत्ययो भवति । कर्बुरः श्वलः । मन्दुरा अश्वशाला ।
 वाशुरो वायसः । मसुरा पण्यस्त्री । चङ्कुरो विदग्धः । चङ्कुरैः शठः ।
 अङ्कुरः प्ररोहः ॥

मुर्मुर्मुकुरदर्दुरचिकुरकुक्कुरकुक्कुरकुक्कुन्दुरोन्दुरनूपुर-

विधुरमद्गुरवागुरादयः ॥ ५२ ॥

मुर्मुरादयः शब्दा उरच्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । मुर्मुक् च ।
 मुर्मुर्ः कुकूलम् । मुपैः कः कित् । मुकुर आदर्शः मुकुलं च । द्ढो
 डक् च दर्दुरो मण्डूकः । चकेरिचोपधायः । चिकुरः अलकः । कुकेः
 कुक् च । कुक्कुरः श्वा । केचित् कुक्कुर इति पठन्ति । तत्र किर उत्वं
 कुक् च । कुकेर्गुणाभावश्च । कुकुरो यादवः । कौ कन्देरुच्चातः ।
 कुकुन्दुरौ नितम्पकूपकौ । उन्देर्निच्च । उन्दुरः मूषिकः । नुवः पुक्
 दीर्घश्च । नूपुरः तुलाकोटिः । व्यथेः प्रसारणं च । विधुरः राक्षसः । मदि-
 वालोर्गुक् च । मद्गुरो मत्स्यविशेषः । वागुरा मृगानायः । आदिग्रहणात्
 विधुरनिधुरमधुरादयो भवन्ति ॥

असेरुरन् ॥ ५३ ॥

असेरुरन्प्रत्ययो भवति । असुरः दैत्यः ॥

शावशेरासौ ॥ ५४ ॥

१. 'का', २ 'रः रद । अ'. ३. 'मृरुः उनु', ४. 'चे.' ग. पाठः.

अश्रोतेः शाबुपपदे आप्तौ गम्यमानायामुरन्प्रत्ययो भवति । स्वशुरः
जायापत्योः पिता ॥

मसेरूरन् ॥ ५५ ॥

मसेरूरन्प्रत्ययो भवति । मसरः घान्यविशेषः ॥

कृजश्चुक् च ॥ ५६ ॥

करोतेरूरन्प्रत्ययश्चुगागमश्च भवति । कर्चूरः पडी ॥

खर्जिखडि कृपिवल्लिमयिमण्डिभ्यः ऊरः ॥ ५७ ॥

खर्ज्यादिभ्य ऊरप्रत्ययो भवति । खर्जूरः वृक्षविशेषः । खडूरः खु-

रलीस्यानम् । कर्पूरः गन्धद्रव्यम् । वल्लूरो मांसपेशी । मयूरः शिखी ।
मघां रौति मयूर इति अग्रतः पृषोदरादिषु वक्ष्यमाणसंज्ञाशब्दानाम् अने-
कधा व्युत्पत्तिं लक्षयति । मण्डूरः कल्कविशेषः ॥

तलिमलिशलिभ्यो णित् ॥ ५८ ॥

एभ्य ऊरप्रत्ययो णिट् भवति । तालूरो जलावर्तः । मालूरो वित्त्वः ।

शालूरो दर्दुरः ॥

विडूरसिन्दूरपत्तूरधुस्तूरधुत्तूरादयः ॥ ५९ ॥

एते शब्दा ऊरप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । विडेर्गुणाभावश्च विडूरः

पर्वतविशेषः । स्यन्देः सम्प्रसारणं च । सिन्दूरं चीनपिष्टः । पतेस्तुक् च ।
पत्तूरं गन्धद्रव्यम् । ध्रुवः स्तुक्तुकौ च । धुस्तूरः उन्मत्तः । धुत्तूरः स
एव । आदिग्रहणात् कस्तूरहैरहूरादयो भवन्ति ॥

पतिकठिकुठिकु(म्बि)गडिगुडिदांशिभ्य एरक् ॥ ६० ॥

एभ्य एरक्प्रत्ययो भवति । पतेरः पक्षी । कठेरः दुःखितः । कुठेरः

भर्जकः । (कुम्बेर्नलोपश्च ।) कुवेरो धनदः । गडेरः मेघः । गुडेरः राजा ।
दशेरः जनपदः ॥

शतेरमूलेरमुदेरादयः ॥ ६१ ॥

पा० ३.] हृदयहारिण्याख्यया वृत्त्या समेतम् । ८७

शेतेरादयः शब्दा एरक्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । शेदेस्त च । शेतेरः
रागः । मूलिमुदोर्निच्च । मूलेरं पण्यम् । मुदेरः मूर्खः । आदिमह-
णाद् गुंवेरनाठिकेरशृङ्गवेरादयो भवन्ति ॥

कठिचकिभ्यामोरः ॥ ६२ ॥

आभ्यामोरप्रत्ययो भवति । कठोरः कठिनः । चकोरः पक्षि-
विशेषः ॥

कशेरत इच्च ॥ ६३ ॥

कशेरोरः प्रत्ययः अकारस्य चेकारादेशो भवति । किशोरः पाठ ॥

शत्रुकिभ्यः करन् ॥ ६४ ॥

एभ्यः करन्प्रत्ययो भवति । शर्करा (उपलखण्डः) । बर्करः छाग-
शिशुः । केकरो वक्रदृष्टिः ॥

सूपुपिभ्यां कित् ॥ ६५ ॥

आभ्यां करन्प्रत्ययः कित् भवति । सूकरो वराहः । पुष्करम्
अन्तरिक्षादि ॥

अनिकाभ्यां तरन् ॥ ६६ ॥

आभ्यां तरन्प्रत्ययो भवति । अन्तर मर्वनाम च । कातगे
भीरुः ॥

इण्पूभ्यां कित् ॥ ६७ ॥

आभ्यां तरन्प्रत्ययः कित् भवति । इतरः निर्दिष्टप्रतियोगी । पूतरो
जलजन्तुः ॥

क्यजिमामद्यशूभ्यः सरन् ॥ ६८ ॥

किप्रभृतिभ्यः सरन्प्रत्ययो भवति । केसरः चकुरः । केसरं पद्या-
घवयवाः सिंहादिसटा च । वैसरः अश्वतरः । मासर आचामः । मत्सरः
मोषविशेषः । अक्षरं वर्णम् ॥

वसेश्च ॥ ६९ ॥

वसेश्च सरन्प्रत्ययो भवति । वत्सरो हायनः ॥

सपूर्वाच्चित् ॥ ७० ॥

सपूर्वाद् वसेः सरन्प्रत्ययदिचद् भवति । संवत्सरः । परिवत्सरः ।
इदावत्सरः । इद्वत्सरः ॥

ऋपितनिकृधूकिभ्यः कित् ॥ ७१ ॥

एभ्यः सरन्प्रत्ययः किद् भवति । ऋक्षरः कण्टकः । तसरः कौशे-
यसूत्रम् । कृसरः हविर्विशेषः । धूसरो धान्यविशेषः वर्णश्च । किसरः
मन्धद्रव्यम् ॥

कूर्शृगृचतिकटिभ्यः प्वरच् ॥ ७२ ॥

एभ्यः प्वरच्प्रत्ययो भवति । कर्वरो व्याघ्रः । कर्वरी स्त्री । शर्वरः
सायाह्नः । शर्वरी रात्रिः । गर्वरोऽहङ्कारः । गर्वरी सन्ध्या । चत्वरं चतुष्पयम् ।
चत्वरी वेदिः । कड्वरो व्यालाश्वः । कड्वरी दधिविकारः ॥

छित्वरछत्वरधीवरपीवरचीवरगह्वरोपह्वरसंयद्धरनि-
पद्धरोदुम्बरकूबरतूवरादयः ॥ ७३ ॥

एते शब्दाः प्वरच्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । छिदेस्तः किच्च ।
छित्वरो धूर्तः । छदेर्गिलुक् तश्च । छत्वरं छदिः । ध्यायो धी च ।
धीवरः कैवर्त्तः । प्यायः पी च । पीवरः मांसलः । चिजो दीर्घश्च ।
चीवरं व्रतिवासः । गुहरेच्चोपधायाः । गहरं गहनम् । उपे हो वादिलोपश्च ।
उपहरं समीपम् । समि यमो दश्च । संयद्धरः संयमी । नौ सदेर्निच्च ।
निपद्धरमासनम् । निपद्धरी प्रपा । उन्देः किदुर्मेद् च । उदुम्बरो वृक्ष-
विशेषः । कुतुवोर्दीर्घश्च । कूवरो रथावयवः । तूवरः मन्दश्मश्रुः अजन-
(नीच ? नश्च) । आदिग्रहणादाडम्बरशम्भराभ्ररादयो भवन्ति ॥

कलेरेवरः ॥ ७४ ॥

कलेरेष्वरप्रत्ययो भवति । कलेवरं शरीरम् ॥

घृन् ॥ ७५ ॥

सर्वधातुभ्यः घृन्प्रत्ययो भवति । छदयतीति छत्रं छत्री वा घर्म-
वारणम् । पातीति पात्रम् उर्जितगुणाधारो ब्राह्मणादिः । स्नात्रं स्नानम् ।
राजत इति राष्ट्रं देशः ॥

अस्त्रिजगमिनमिनशिहनिविश्यतां वृद्धिश्च ॥ ७६ ॥

एभ्यः घृन्प्रत्ययो भवति । वृद्धिश्च । आप्रम् अम्बरीषः । गान्त्रं
मेनः । नान्त्रं शिरः । नाष्ट्रो यातुधानः । हान्त्रं रक्षः । वैष्ट्रः विष्णुः । आप्रम्
आकाशः ॥

दिवेदौ च ॥ ७७ ॥

दिवेः घृन्प्रत्ययो दौ चादेशो भवति । दौत्रं त्रिदिवं विमानं च ॥

उषिखनिसूमूभ्यः कित् ॥ ७८ ॥

एभ्यः घृन्प्रत्ययः कित् भवति । उष्ट्रः करभः । खात्रं ग्रामाधार-
भूत् । सूत्रं तन्तुः । मूत्रं प्रस्रावः ॥

स्त्यायो डित् ॥ ७९ ॥

स्त्यायतेः घृन्प्रत्ययो डित् भवति । स्त्री योषित् ॥

हुयामाश्रुलुपिवसिभसिभ्यस्त्रन् ॥ ८० ॥

एभ्यस्त्रन्प्रत्ययो भवति । होत्रं होमः । यात्रा प्रस्थानं यापनम्
उरसवश्च । मात्रा स्तोकः गणना च । श्रोत्रं श्रवणम् । लोपत्रम् अपहृत-
द्रव्यम् । यज्ञं पासः । भस्त्रा चर्ममयमावपनम् ॥

गमेरा च ॥ ८१ ॥

गमेस्त्रन्प्रत्यय आकारश्चान्तादेशो भवति । गात्रं शरीरम् ॥

अभिचिमिदिशंसिभ्यः कित् ॥ ८२ ॥

एभ्यश्चनप्रत्ययः किद् भवति । आन्नं पुरीतन् । चित्रमाश्वर्यं लेख्य-
वर्णश्च । मित्रं सुहृत् । अमित्रं शत्रुः । मित्रः सूर्यः । शत्रुं स्तोत्रम् ॥

पूङ्गे ह्रस्वश्च ॥ ८३ ॥

पूङ्गस्त्रनप्रत्यय कित् ह्रस्वश्च भवति । पुनातीति पुनः सन्तुः । पुत्राप्नो
नरकात् प्रायत इति व्युत्पत्तिस्तु संज्ञाशब्दानामनेकवात्वाख्यानं लक्षयति ॥

गुवृवीपचिवचियमिमनितनिसदिक्षदिक्षिभ्यो नित्
॥ ८४ ॥

एभ्यस्त्रनप्रत्ययो निद् भवति । गोत्रमन्ववायः । वर्तं चर्म । वेत्र
वीरुद्विशेषः । पक्त्रः अग्निः । वक्त्रमास्यम् । यन्त्रमरघट्टादिः । मन्त्रः
इषेत्वादिः । तन्त्र प्रसारितास्तन्त्रवः समूहश्च । सत्रं छद्म यागविशेषश्च ।
क्षत्र जातिः । क्षेत्र भूम्यादिः ॥

अमियजिवधिपतिकलिनक्षिभ्योऽत्रन् ॥ ८५ ॥

एभ्योऽत्रनप्रत्ययो भवति । अमत्र भाजनम् । यजत्र यज्वा ।
यधत्रम् आयुधम् । पत्र पक्षः । कलत्र दाराः जघन च । नक्षत्र तारा ।
नदीसूत्रे नक्षत्र इति वक्ष्यमाणसंज्ञाशब्दानाम् अनेकवा व्युत्पत्तिं लक्ष-
यति ॥

वृजश्चित् ॥ ८६ ॥

वृजोऽत्रनप्रत्ययश्चिद् भवति । वरत्रा रज्जुः ॥

अशिवहिकटिम्य इत्रः ॥ ८७ ॥

एभ्य इत्रप्रत्ययो भवति । अशित्रमन्नपानम् । वहित्रं वाहनम् ।
फटित्र लेख्यकर्म ॥

त्रादिभ्य उत्रः ॥ ८८ ॥

त्रादिभ्य उत्रप्रत्ययो भवति । तरुं पुत्रः । करुत्रम् अमित्रेतरम् ॥

स्याशक्यमिभ्यो लः ॥ ८९ ॥

पा० १.] हृदयहारिण्यायया वृत्त्या समेताम् ।

११

एभ्यो लप्रत्ययो भवति । स्याल पत्नीभ्राता । श्लो मनोश्च दर्शनः ।
बन्ध रसः ॥

शीलः कृन् ॥ ९० ॥

शीलः कृन्प्रत्ययो भवति । शील स्वभावः ॥

मिह्याच्छभद्रमौविदल्लादयः ॥ ९१ ॥

मिह्यादयः शब्दाः कृन्प्रत्ययान्ता निगन्त्यन्ते । मिलेशिच । मिलः
अन्त्यजातिः । श्चच्छे भलेश्च । अन्धमल्लः पक्षः । सुत्रि विदेरुक् मौ च
मुत्र । सौविदल्लः कन्तुकी ॥

मद्भिर्मृदिमण्डिकुण्डिकन्दिभ्योऽलच् ॥ ९० ॥

एभ्यः थलच्प्रत्ययो भवति । मल्ल भद्रम् । मर्दलो पुरत्र ।
मण्डलं देशः राष्ट्र च । कुण्डलं र्णाभरणम् । कन्दल प्रोद् ॥

लङ्गेर्दीर्घश्च ॥ ९२ ॥

लङ्गेरलच्प्रत्ययो दीर्घश्च भवति । लङ्गल हठम् ॥

ऋजनोर्गुक् च ॥ ९४ ॥

वाम्यामलच्प्रत्ययो गुह चाग्नो भवति । बर्गल पत्न्या । जहलं
निर्वल्लो देशः ॥

कुक्कभियमिशमिशकिशत्रितृपितृपिशलिक्कलिपलिभ्यो-

कुगुध्राञ्चिचञ्चिचवहिदिहितृसृतुसिकुसिभ्योऽलः ॥ ९७ ॥

एभ्योऽलप्रत्ययो भवति । कषलः प्रासः । गवलो महिषः । धवलः
श्वेतः । अश्वलो वस्त्रान्तः । चञ्चलः अस्थिरः । पहलः धनः । देहली द्वाराधः-
पट्टः । तरलः अधीरः हारमध्यमाणिक्य । सरलः अकुटिलः वृक्षविशेषश्च ।
तोसलाः फोसला जनपदः ॥

मुरलोरलमुसलकुशलकोमलकोहलविरलकेरल-
कुन्तलकपिञ्जलकज्जलेज्जलच्छगलभगलाहलकाहलनाह-
लानलयुगलपिप्पलादयः ॥ ९८ ॥

एते शब्दा अलप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । मुर्व्युर्व्योर्वलोपः किञ्च ।
मुरला जनपदः । उरलः उत्कटः । मुसेः किञ्च । मुसलं प्रहरणम् । कुगेः
किञ्च । कुशलो दक्षः । कुशं लातीति व्युत्पत्तिः सज्ञाशब्दानामनेकधात्वा-
स्यानं न्यापयति । कमेरत उच । कोमलम् अजरठम् । कुहेर्निच । कोहलः
भरतसुनुः । वीरेर्ह्रस्वश्च । विरलः असंहतः । किरः केर च । केरला जन-
पदः । कनेरत उत् तुद् च । कुन्तला जनपदः । कम्पेरिस्त्रक् नलोपश्च ।
कपित्थलः गौरास्तित्तिरिः । कर्षापोर्जक् जश्च । कज्जलं मपी । इज्जलो वृक्ष-
विशेषः । छाभोर्गुप्रस्वश्च । छगलः छागः मुनिश्च । भगलः मुनिः ।
आटि ह्नो डिच । आहलं विषाणं नखश्च । कणेर्दो वृद्धिश्च । काहलः
वाद्यविशेषः तुगुलः व्याकुलश्च । नहेर्घृद्धिश्च । नाहलो ग्लेच्छः । अनेर्निच ।
अनलः अग्निः । युजेर्गश्च । युगलं युगम् । पिवः पुंपश्च । पिप्पलः
अश्वत्थः । आदिग्रहणाद् मुद्गलपुद्गलादयो भवन्ति ॥

ऋकृमृवृचपिभ्य आलच् ॥ ९९ ॥

एभ्य आलच्प्रत्ययो भवति । अरालं वक्त्रम् । कराटमुचम् ।
मरालो हंसः महांसश्च । यरालः वदान्यः । चपालः यूपफटकः ॥

तमिचिडिमृणिकुणिकुलिल्लिपश्चिपीह्रभ्यः कालन् ॥ १०० ॥

एभ्यः कालन्प्रत्ययो भवति । तमालः वृक्षविशेषः । चिडालो मार्जारः ।
मृनाल विनम्रः । कुनालं र्याहृद्धिश्च । कुन्तालः रुम्भकारः । पलाटमजु-
र्मीणादि । पन्नाला जनपदः । पिपाठरघरः ॥

पा० १.]

हृदयहारिण्याख्यमा पृथ्वा समेतम् ।

कम्पेर्नलोपश्च ॥ १०१ ॥

कम्पेः कालन्प्रत्ययो नलोपश्च भवति । कपालं षटाद्यवयव ॥

भञ्जेर्गश्च ॥ १०२ ॥

भञ्जेः कालन्प्रत्ययो गश्चान्तादेशो भवति । भगालं षट्कार्परः ॥

सर्त्तेर्गुक् च ॥ १०३ ॥

सर्त्तेः कालन्प्रत्ययो गुक् चागमो भवति । सुगालः गोमायुः ॥

स्थालचात्वालकीलालकङ्कालहिन्तालवेतालजम्बाला-

दयः ॥ १०४ ॥

स्थालादयः शब्दाः कालन्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । स्थालिच । स्थालं भजनम् । चतेर्बुक् वृद्धिश्च । चात्वालः यज्ञगर्तः । कलेः ई चातः । कीलालं मयम् अमृक् च । ककेर्बुक् च । कङ्कालः कलेवरम् । हिसेल्ल च । हिन्तालः वृक्षविशेषः । वियस्तुक् गुणश्च । वेतालः रजनिषर-विशेषः । जमेर्बुक् च । जम्बालः कर्दमः शैवलं च । आदिग्रहणात् षक्वालकरवालालवालदयो भवन्ति ।

पतिचण्डिभ्यामालञ् ॥ १०५ ॥

आभ्यामालञ्प्रत्ययो भवति । पातालं रसातलम् । चण्डालो

वनङ्गमः ॥

कुटिमहिमिध्यनिभ्यः किलच् ॥ १०६ ॥

एभ्यः किलच्प्रत्ययो भवति । कुटिलं वक्रम् । महिला स्त्री । मिथिला नगरी । अनिलो वायुः ॥

भडिलभण्डिलशण्डिलस्थण्डिलकोकिलकपिलविच-

किलादयः ॥ १०७ ॥

भडिलादयः शब्दाः किलच्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । भण्डेर्नलोपश्च वा । भडिलः ऋषिः । भण्डिलः ऋषिः । शमेर्डक् च । शण्डिलः ऋषिः । स्थलेर्बुक् डश्च । स्थण्डिल इति शयनवेदिका । कुकेर्गुणश्च । कोकिलः परमृतः ।

क्रमेः पक्षे । कपिलो मुनिर्वर्णश्च । विचेरकट् च । विचकिलः मल्लिकावि-
शेषः । आदिग्रहणात् चण्डिलगोभिलनिकुम्भिलादयो भवन्ति ॥

हृपिवृतिचटितण्डिशकिशङ्कयुत्कण्ठिभ्य उलच् ॥ १०८ ॥

एभ्य उलच्प्रत्ययो भवति । हर्षुलः हर्षवान् । वर्तुलः वृत्तः । चटुलः
चघलः । तण्डुलः निस्तुपो ग्रीष्मादिः । शकुलो मत्स्यः । शङ्कुला क्रीडन-
कशङ्कुः । उत्कण्ठुलः उत्कण्ठावान् ॥

निचुलवञ्जुलवकुलतुमुलपृथुलस्थुलविशंस्थुलादयः

॥ १०९ ॥

एते शब्दा उलच्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । निजेश्चः किञ्च । निचुलो
वञ्जुलः । वजेर्नु च । वञ्जुलः निचुलः । वचेः क च । वकुलः केसरः ।
तमेरुचातः । तुमुलो भयङ्करः । प्रथेः प्रसारणं च । पृथुलो विस्तीर्णः । स्थः
किञ्च । स्थुलः पटकृतीविशेषः । वौ शंसेस्वरू च । विशंस्थुलः व्यग्रः ।
आदिग्रहणात् लकुलवल्गुलादयो भवन्ति ॥

पिञ्ज ऊलच् ॥ ११० ॥

पिञ्ज ऊलच्प्रत्ययो भवति । पिञ्जूलो हस्तिबन्धनपाशः ॥

कुसूलकुक्कूलदुकूलताम्बूलबन्धूललाङ्गूलशार्दूलादयः

॥ १११ ॥

कुसूलादयः शब्दा ऊलच्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । कसेरत उच्च ।
कुसूलः कोष्ठम् । कुदुवोः कुक् किञ्च । कुक्कूलं कारीपोऽग्निः । दुकूलं क्षौमं
वासः । तमेरुक् दीर्घश्च । ताम्बूलं पूगपर्णचूर्णसंयोगः । बन्धे ? धे)र्नु च ।
बन्धूलो वृक्षविशेषः । लङ्गेदीर्घश्च । लाङ्गूलं बालधिः । शृणातेर्दुक् वृद्धिश्च ।
शार्दूलो व्याघ्रः । आदिग्रहणान्मातूलवञ्चूलकवूलादयो भवन्ति ॥

महेरैलच् ॥ ११२ ॥

महेरैलच्प्रत्ययो भवति । महैला स्त्री ॥

कटिपटिभ्यामोलः ॥ ११३ ॥

आभ्यामोलः प्रत्ययो भवति । कटोल ओपधिः । पटोलः ओपधिः ॥

कपोलकल्लोलकङ्कोलमङ्गोलादयः ॥ ११४ ॥

एते शब्दा ओलप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । कम्पेर्नलोपश्च । कपोलः
बदनैकदेशः । कलेर्लक् च । कल्लोलः ऊर्मिः । कचिमचोः क कट् च । कङ्गोली
लताभेदः । मङ्गोलः सुधामेदः । आदिग्रहणाद् गौण्डोलादयो भवन्ति ॥

वलेः कलच् ॥ ११५ ॥

वलेः कलच्प्रत्ययो भवति । वल्कलं तफल्क ॥

मिजः खलच् एच्च ॥ ११६ ॥

मिजः खलच्प्रत्ययश्चकारात् कलच्च एकारश्चान्तादेशो भवति ।
मेखला गिरिनितम्बः रगना च । मेकलः नर्मदाप्रभवोऽद्रिः । मिज एव-
वचनमात्वबाधनार्थम् ॥

श्रो नुं ह्रस्वश्च ॥ ११७ ॥

शृणातेः खलच्प्रत्ययो नुं ह्रस्वश्च भवति । शृङ्खला लोहरज्जुः ।
शृङ्खलः शृङ्खलं वा ॥

शभिकमिभ्यां वलच् ॥ ११८ ॥

आभ्यां वलच्प्रत्ययो भवति । शम्बलं पायेयम् । कम्बलः प्रावारः ॥

डुकुटिकशिशालिभ्यः कमलच् ॥ ११९ ॥

एभ्यः कमलच्प्रत्ययो भवति । डुमलं जलम् । कुट्मलं मुकुलम् ।
कश्मलो मलिनः । शाल्मलो वृक्षविशेषः ॥

एतेः शलक् ॥ १२० ॥

एतेः शलक्प्रत्ययो भवति । ईशलो गोमान् ॥

शीङो वलज्वालनौ ॥ १२१ ॥

शीङो वलज्वालनौ प्रत्ययौ भवतः । शैमलमवका । शेवालं तदेव ॥

तुल्वलेल्वलपल्वलादयः ॥ १२२ ॥

१ 'त' अ. पाठः २ 'को', ३ 'व' ४, ५ 'पते सकृद्' ६
'पश्लो', ७, ८ 'मौ', ९ 'शै' ग पाठ

एते शब्दा बलप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । तुलीलिपलीनां णिलुक् च । तुल्वलः ऋषिः । यस्य तौल्वलिः पुत्रः । इल्वलः असुरः । योऽगस्त्य-जग्धः । इल्वलास्तिस्रो मृगशिरश्शिरस्ताराः । पल्वलं जलाशयः । आदि-ग्रहणाद् शाल्वलादयो भवन्ति ॥

शसृह्रसिभ्यो वः ॥ १२३ ॥

एभ्यो वप्रत्ययो भवति । शर्वः शिवः । सर्वः स एव । सर्वनाम च कृत्स्नार्थे । ह्रस्वो लघुः ॥

उर्द्धेश्च ॥ १२४ ॥

'उर्द्ध मान' इत्यस्माद् धातोर्वप्रत्ययो धकारश्चान्तादेशो भवति । ऊर्ध्व ऊर्ध्ववर्ष्मा । ऊर्ध्वः उपरि । ऊर्ध्वं पुरस्तात् ॥

गन्धेररक् च ॥ १२५ ॥

गन्धेर्वप्रत्ययः भरक् चागमो भवति । गन्धर्वो देवविशेषः ॥

इण्शीश्याशालापदिभ्यो नित् ॥ १२६ ॥

एभ्यो वप्रत्ययो निद् भवति । एवः केवलः । शैवः सुखकृत् । श्यावो वर्णः । शायः अर्मकः । लावः पक्षी । पद्मः वायुः ॥

इप्वनिघृप्वरिप्वलिप्वादयः ॥ १२७ ॥

एते शब्दा वप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । इपिघृपिरीपीणां किच्च । इप्व आचार्यः । निघृप्वः निकर्षः । रिप्वः हिंस्रः । लपेरिच्चोपधायाः । लिप्वो लम्पटः । आदिग्रहणाद् वृप्वादयो भवन्ति ॥

अश्लुप्तुपिलटिखटिकाणिकिणिविशिविलिनलिशलि-
स्त्रलिभ्यः क्वन् ॥ १२८ ॥

एभ्यः कन्प्रत्ययो भवति । अश्वस्तुरगः । श्लुवः हवनमाण्डम् । मुष्वा निघृत्तिः जलचरश्च । लट्वा धुद्रचटका । खट्वा शय्या । कण्यो मुनिः पापं च । किण्वं सुरार्पणम् । विश्वं जगत् सर्वनाम च । पित्वः मालूरः । नत्वो गूमानविशेषः । श्रत्वाः क्षत्रियाः । खत्वा रतिः । खत्वं निम्नम् ॥

शीङ्गपोर्ह्रस्वश्च ॥ १२९ ॥

आम्यां कन्प्रत्ययो ह्रस्वश्च भवति । शिवः शम्भुः । शिवा हरी-
तकी । अप्पो देवायुधः ॥

यसेर्ह च ॥ १३० ॥

यसेः कन्प्रत्ययो. ह्रश्चान्तादेशो भवति । यहा बुद्धिः ॥

लिहेर्जिह च ॥ १३१ ॥

लिहेः क्वन्प्रत्ययो जिह चादेशो भवति । जिह्वा रसना ॥

नञि भुवो डित् ॥ १३२ ॥

मवतेर्नव्युपपदे क्वन्प्रत्ययो डिट् भवति । अभ्यम् अद्भुतम् ॥

कुटिकितिपणिपेलृपल्लिवल्लिनालिभ्योऽवक् ॥ १३३ ॥

एभ्योऽवक्प्रत्ययो भवति । कुर्त्तवः मानम् । कितवो धूर्तः । पणवो
वाघम् । पेलवस्तनुः । पल्लवः किसलयम् । वल्लवो गोपः । मालेना
जनपदः ॥

कैरवभैरवकारण्डवादीनवादयः ॥ १३४ ॥

कैरवादयः शब्दा अवक्प्रत्ययान्ता निरात्यन्ते । कृमृजोः कैरभैरी
श्च । कैरवं कुमुदम् । भैरवं भर्गः । भयानकं च । कृजोऽण्डक् वृद्धिश्च ।
कारण्डवो जलपक्षी । आडि दीडो नुक् च । आदीनवो दोषः । आदिप्रद-
णात् कोद्रवकोटववडवादयो भवन्ति ॥

शृणातेरावः ॥ १३५ ॥

शृणातेरावप्रत्ययो भवति । शृणो वर्षमानकः ॥

प्रथेः पिवन् पृथ च ॥ १३६ ॥

प्रथेः पिवन्प्रत्ययः पृथ चादेशो भवति । पृथिनी नः ॥

अमेरीवः ॥ १३७ ॥

अमेरीवप्रत्ययो भवति । अर्मावा सुसुक्षा ॥

ग्रसेर्डित् ॥ १३८ ॥

ग्रसेरीवप्रत्ययो डिद् भवति । ग्रीवा कन्धरा ॥

कुदापाभ्यः शः ॥ १३९ ॥

एभ्यः शप्रत्ययो भवति । कोशः सारः कुट्टमलं च । दाशः कैवर्तः ।
पाशः बन्धनः ॥

वृभृवम्यामिकुम्यः शक् ॥ १४० ॥

एभ्यः शक्प्रत्ययो भवति । वृशं शृङ्गवेरम् । भृशमत्यर्थम् । वंशो
वेणुः अन्ववायश्च । वंशो भागः । कुशो दर्भः ॥

कलेरशच् ॥ १४१ ॥

कलेरशच्प्रत्ययो भवति । कलशः कुम्भः ॥

इणस्तुट् च ॥ १४२ ॥

इणः अशच्प्रत्ययस्तुट् चागमो भवति । एतशोऽश्वः मुनिश्च ॥

पलेराशच् ॥ १४३ ॥

पलेराशच्प्रत्ययो भवति । पलाशः मद्दवृक्षः ॥

कनेरी चातः ॥ १४४ ॥

कनेराशच्प्रत्ययः अकारस्य च ईकारो भवति । कीनाशो यमः,
कृपणश्च ॥

कणिकुलिर्पलिबडिम्यः किशच् ॥ १४५ ॥

एभ्यः किशच्प्रत्ययो भवति । कणिशं सस्यमञ्जरी । कुलिशं वज्रम् ।
पलिश यत्र स्थित्वा मृगा व्यापाद्यन्ते । बडिशं मत्स्यग्रहणम् ॥

तिनिशेतिशबालिशदयः ॥ १४६ ॥

एते शब्दाः किशच्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । तनोतेरिचातः । तिनिशः
वृक्षः । एतेस्तुक् । इतिशो मुनिः । बलेर्वृद्धिश्च । बालिशो मूर्खः ॥

अर्त्तेः पिशन् ॥ १४७ ॥

अर्त्तेः पिशन्प्रत्ययो भवति । अर्पिशम् अग्रमांसम् ॥

अङ्किमस्जिन्यामुशच् ॥ १४८ ॥

धाम्यामुशच्प्रत्ययो भवति । अङ्कुशः सृणिः । म(शुं ? शु)शो
नकुलः ॥

युमाभ्यां षः ॥ १४९ ॥

धाम्यां षप्रत्ययो भवति । योषा स्त्री । माषो धान्यविशेषः हेम-
परिमाणं ष ॥

स्नुमूभ्यां कित् ॥ १५० ॥

धाम्यां षप्रत्ययः कित् भवति । स्तुषा पुत्रवधूः । मूषा हेमावपनादिः ॥

कलेर्मपक् ॥ १५१ ॥

कलेर्मपक्प्रत्ययो भवति । कल्मषं पापम् ॥

कुलेश्च मापक् ॥ १५२ ॥

कुलेश्चकारात् कलेश्च मापक्प्रत्ययो भवति । कुल्माषः अर्धस्विन्न-
मापादिः । कल्माषो वर्णः ॥

जलेराषः ॥ १५३ ॥

जलेराषप्रत्ययो भवति । जलापं जलम् ॥

अविमह्योष्टिपच् ॥ १५४ ॥

धाम्यां टिपच्प्रत्ययो भवति । अविषः समुद्रः । अविषी गङ्गा ।
महिषः सैरिभः । महिषी राजपत्नी ॥

रुहेर्वृद्धिश्च ॥ १५५ ॥

रुहेष्टिपच्प्रत्ययो वृद्धिश्च भवति । रौहिष तृणजातिः । रौहिषी दूर्वा ॥

तवेर्णिद्वा ॥ १५६ ॥

तवेष्टिपच्प्रत्ययो णिद्वा भवति । तविषं चलम् । ताविषं तदेव ॥

नञि व्यथेः ॥ १५७ ॥

नञ्युपपदे व्यथेष्टिपञ्प्रत्ययो भवति । अव्यथिपः सूर्यः । अव्यथिपी पृथिवी ॥

कलेर्बुगिच्चोपधायाः ॥ १५८ ॥

कलेष्टिपञ्प्रत्ययो बुगागम उपधायाश्चेकारो भवति । किल्बिपं पापम् ॥

कृतृभ्यामीषन् ॥ १५९ ॥

आभ्यामीषन्प्रत्ययो भवति । करीषः शुष्कगोमयरजः । तरीषः प्लवः ॥

ऋजिशूपभ्यः कित् ॥ १६० ॥

ऋज्यादिभ्य ईपन्प्रत्ययः कित् भवति । ऋजीषः अवस्करः । शिरीषः वृक्षः । पुरीपं शकृत् ॥

उपेर्नक् च ॥ १६१ ॥

उपेरीपन्प्रत्ययो नक् चागमो भवति । उष्णीपं मुकुटः शिरोवेष्टनं च ॥

अमेर्वरक् च ॥ १६२ ॥

अमेरीपन्प्रत्ययो वरक् चागमो भवति । अम्बरीपं त्राष्ट्रम् ॥

ऋपृक्लृपिहविनहिकलिभ्य उपन् ॥ १६३ ॥

एभ्य उपन्प्रत्ययो भवति । अरुपः व्रणः । परुपः कलुषः । कल्पुषः क्रियानुगुणः । हवुषा ओपधिः । नहुषो राजा । कलुषः अस्वच्छः ॥

पुरः किञ्च ॥ १६४ ॥

पिपतेरुपन्प्रत्ययः किञ्च भवति । पुरुषः मनुष्यः ॥

जूपकमञ्जिपीयिहन्यङ्गिण्डिभ्य ऊपन् ॥ १६५ ॥

एभ्य ऊपन्प्रत्ययो भवति । जरूपः आदित्यः । परूपः वृक्षविशेषः । करूपः । मञ्जूपा काष्ठं कोष्ठं च । पीयूषममृतम् । हनूपो राक्षसः । भ्रूगूपो पाणः । गण्डूपो द्रवकषलः ॥

यूपशूषार्कलूपकारूषकोरदूपाटरूपशैलूपादयः ॥ १६६ ॥

यूपादयः शब्दा उपन्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । युशुवोर्दिच्च । यूपः
पेयविशेषः । शूषः शेषः घलम् । अर्केर्लुट् च । अर्कलूपः ऋषिः । कृजो
वृद्धिश्च । कारूपा जनपदः । कुरेरदुक् च । कोरदूपः कोद्रवः । आटेररद
च । आटरूपः वाशा । श्लेरैच्चातः । शैलूपः नटः । आदिग्रहणाद्
दूषप्रत्यूषाभ्यूपादयो भवन्ति ॥

कश्यशिपचिमुचियजिहनिकमिवदिवामान्माभ्यः सः

॥ १६७ ॥

एभ्यः सप्रत्ययो भवति । कक्षः गहनं शरीरावयवश्च । अक्षो
विभीतकादिः इन्द्रियं च । पक्षः अर्धमासः । प(क्षः ? क्षी) विहङ्गः गौश्च ।
भोक्षः अपवर्गः । यक्षः गुह्यकः । हंसो मरालः सूर्यश्च । कंसः द्विरण्यं
मानम् असुरश्च । वत्सः तर्णको मुनिः जनपदश्च । वासा आटरूपकः ।
मांसं पिशितम् । मासश्चैत्रादिः ॥

प्लुपेरच्चोपघायाः ॥ १६८ ॥

प्लुपेः सप्रत्ययः उपघायाद्चाकारो भवति । प्लक्षो वृक्षविशेषः ॥

ऋषिरिचिकृतित्रश्चिशृगृधिभ्यः कित् ॥ १६९ ॥

एभ्यः सप्रत्ययः कित् भवति । ऋक्षं नक्षत्रम् । कर्षिरिकादित्वा-
ल्लत्वेन लिक्षा । कृत्सः मुनिः । वृक्षः पादपः । शीर्षं शिरः । गृत्सः
शृध्नुः ॥

अमेर्नित् ॥ १७० ॥

अमेः सप्रत्ययो नित् भवति । अंस. बाहुमूर्धा ॥

उन्देर्नलोपश्च ॥ १७१ ॥

'उन्दी क्लेदन' इत्यस्माद् घातो. सप्रत्ययो नित् नकारलोपश्चास्य
भवति । उत्सः जलग् ॥

पन्यल्यविरधिरभिचमिचट्यतितमियुभ्योऽसच् ॥ १७२ ॥

एभ्योऽसच्प्रत्ययो भवति । पनसो वृक्षविशेषः । अलसोऽनुपमः ।
अवसं पाथेयम् । रघसोऽन्धजातिः । रमस उर्ध्वः । वमसः सोम-
पात्रम् । चटसः चर्मपुटः । अतसी धान्यविशेषः । तमसा नाम नदी ।
यवसः अश्वादिघासः ॥

वेतसतामरससारसादयः ॥ १७३ ॥

एते शब्दा असच्प्रत्ययान्ता निपातन्ते । वियस्तुद् च । वेतसो
वानीरः । तमेररद् वृद्धिश्च । तामरसं पत्रम् । सत्तेर्णिच् । सारसः पक्षि-
विशेषः । आदिग्रहणात् उरसपुल्कसादयो भवन्ति ॥

पीडो नसक् ॥ १७४ ॥

पीडो नसक्प्रत्ययो भवति । पीनसः श्लेष्मव्याधिः ॥

कृपियुवलिभ्य आसः ॥ १७५ ॥

एभ्य आसप्रत्ययो भवति । कल्पासः पित्तप्रकृतिः । यवासः
दुरालमा । वलासः श्लेष्मा ॥

किलेः कित् ॥ १७६ ॥

किलेरासप्रत्ययः किद् भवति । किलासं सिध्मम् । किलासि पाक-
खर्परम् ॥

कुरः पासः ॥ १७७ ॥

'कुर शब्द' इत्यस्माद् धातोः पासप्रत्ययो भवति । कूर्पासः कञ्चुकः ॥

पट्टिविभ्यां टिसजूडिसचौ ॥ १७८ ॥

आभ्यां टिसजूडिसचौ प्रत्ययौ भवतः । पट्टिसमायुधविशेषः । विसं
मृणालम् ॥

तालैरीसच् ॥ १७९ ॥

तालैरीसच्प्रत्ययो भवति । तालोसं गन्धद्रव्यम् ॥

त्रपेरुसञ्च ॥ १८० ॥

त्रपेरुसञ्चप्रत्ययो भवति । त्रपुसी कर्कटिका । विधानसामर्थ्यात्
पत्वं न भवति ॥

अलेरम्बुसः ॥ १८१ ॥

अलेरम्बुसप्रत्ययो भवति । अलम्बुसो यातुधानः । अठम्बुपा नाम
भोषधिः ॥

लूञो हः ॥ १८२ ॥

लूञो हप्रत्ययो भवति । लोहं सुवर्णादि ॥

हिंसेः कित् सिं च ॥ १८३ ॥

हिंसेहप्रत्ययः कित् सिं चास्यादेशो भवति । सिंहः मृगराजः ॥

कलेरहः ॥ १८४ ॥

कलेरहप्रत्ययो भवति । कलहो युद्धम् ॥

अनेरोकहः ॥ १८५ ॥

अनेरोकहप्रत्ययो भवति । अनोकहो वृष्टः ॥

कटेराहः ॥ १८६ ॥

कटेराहप्रत्ययो भवति । कटाहो लोहादिपानम् ॥

निरीण ऊहक् ॥ १८७ ॥

इषो निर्युपपदे ऊहक्प्रत्ययो भवति । निर्यहः सौषादिकाद्यनिर्गमः ॥

दस्त्यूहः ॥ १८८ ॥

दस्त्यूहप्रत्ययो भवति । दाल्यूहः पक्षिविशेषः ॥

बलेरक्षन् ॥ १८९ ॥

बलेरक्षन्प्रत्ययो भवति । बलक्षः शुक्रः ॥

लाक्षाद्राक्षामिक्षादयः ॥ १९० ॥

लाक्षादयः शब्दा अक्षन्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । लसेरा च । लाक्षा
अतु । रसेर्दुट् च । द्राक्षा मृद्धीका । आडि मृजेष्टिलोपः प्रत्ययादेस्त्रि ।
आमिक्षा हविर्विशेषः । आदिग्रहणात् चोक्षपीयुक्षादयो भवन्ति ॥

इति धीदण्डनाथनारायणभट्टसमुद्धतायां सरस्वतीकण्ठाभरणस्य
श्लो हृदयहारिण्यां द्वितीयस्याध्यायस्य तृतीय पाठः ॥

अथ चतुर्थः पादः ।

उणादयो भूतेऽपि ॥ १ ॥

उणादयः प्रत्ययाः क्रियायां वर्तमानेऽनुक्रान्तास्तेषां केचित् भूते-
ऽपि भवन्ति ॥

सर्वधातुभ्यो मनिन् ॥ २ ॥

भासितं^१ तत् मस्म । अद्म्यः सरन्ति स्म अप्सरसः । एवमन्येऽपि
प्रयोगतोऽवगन्तव्याः ॥

भविष्यति गम्यादयः ॥ ३ ॥

गम्यादयः शब्दा भविष्यति काले साधवो भवन्ति । अनेन
प्रत्ययस्य भविष्यत्कालता विधीयते । ग्रामं गमी ग्रामं गामी भावी ।
प्रस्थायी । प्रयायी । प्रतियायी । प्रबोधी । प्रतिषोधी ॥

यावत्पुरानिपातयोर्लट् ॥ ४ ॥

यावत् पुरा इत्येतयोर्निपातयोरुपपदयोः भविष्यत्कालविशिष्टेऽर्थे
घर्तमानाद् धातोर्लट्प्रत्ययो भवति । यावद् भुङ्क्ते । पुरा व्रजति । भवि-
ष्यदनघतनेऽपि पूर्वविप्रतिषेधात्तदेव । यावत् श्रो भुङ्क्ते । पुरा श्रो
व्रजति । निपातयोरिति किम् । यावद् दास्यति तावद् भोक्ष्यते । पुरा
हेतुमूतया व्रविष्यति ॥

अद्यतनमविष्यत्कालवेदितस्य (लः ? लटः) शतृशानचावादेशो लट इव भवतः । पक्ष्यन्तं पश्य । पक्ष्यमाणं पश्य । हे पक्ष्यन् । हे पक्ष्यमाण । एषं लक्षणादिष्वपि । अस्येति किम् । स्मरसि देवदत्त । कश्मीरिषु वत्स्यामः, तत्रौदत्तं भोक्ष्यामहे ॥

क्रियायां च क्रियार्थायाम् ॥ १७ ॥

क्रियार्थायां च क्रियायाम् उपपदे मविष्यत्कालविशिष्टेऽर्थे वर्तमानाद् धातोर्लटप्रत्ययो भवति । शतृशानचौ चास्य लट इव भवतः । पक्ष्यामीति व्रजति । पक्ष्यन् व्रजति । भोक्ष्य इति व्रजति । भोक्ष्यमाणो व्रजति । पक्ष्यमाणेन ण्वुळा समावेशो यथा स्यादिति वचनम् ॥

ण्वुल् च ॥ १८ ॥

क्रियायां क्रियार्थायामुपपदे मविष्यत्कालविशिष्टेऽर्थे वर्तमानाद् धातोर्ण्वुल् च प्रत्ययो भवति । पाचको व्रजति । गोजको व्रजति । क्रियाधामिति किम् । भिक्षिष्य इत्यस्य जटा(म्) । क्रियार्थायामिति किम् । घावतस्ते पतिष्यति वासः । अत्र हि घावनक्रियोपपदं, न त्वसां पतनार्थमुपाचेति न भवति । 'कर्तरि ण्वुल्लुत्तृचौ' इति सामान्येन सिद्धे क्रियार्था-पपदेन घाघो मा भूदिति वचनम् । ननु वासरूपविधिना ण्वुळपि मविष्यति । एषं तर्हि वासरूपविधिना तृजादयो मा भूवन्निति पुनर्ण्वुल् विधीयते । तेन पक्ता व्रजति विक्षिपो व्रजति इत्यादिर्न भवति ॥

कर्मणि चाण् ॥ १९ ॥

क्रियायां क्रियार्थायां कर्मणि चोपपदे मविष्यत्कालविशिष्टेऽर्थे वर्तमानाद् धातोर्ण्वुल् प्रत्ययो भवति । काण्डठावो व्रजति । घान्यमायो व्रजति । पुनर्विधानात् कारीनपि घाघते । गोदायो व्रजति । बहुलाधिकारात् ण्वुळपि । कटंकारको व्रजति ॥

तुमुन् भावे ॥ २० ॥

क्रियायां क्रियार्थायामुपपदसूत्रायां मविष्यत्कालविशिष्टेऽर्थे वर्तमानाद् धातोर्भावे तुमुन्प्रत्ययो भवति । भावो धात्वर्थः । पक्तुं व्रजति ॥

भाववचनाश्च ॥ २१ ॥

ऊर्ध्वं मुहूर्ताद् भवे भविष्यत्कालविशिष्टे लोड्यलक्षणेऽर्थे वर्तमानाद् धातोर्लुङ्प्रत्ययो भवति लृट् च वा । ऊर्ध्वं मुहूर्ताद्दिपाध्यायश्चेदागच्छेत् आगच्छति आगमिष्यति आगन्ता वा अथ त्वं छन्दो व्याकरणं निरुक्तं भीमांसां चार्धेष्व इति ॥

माङ्ङि लुङ् ॥ १० ॥

माङ्ङ्युपपदे भविष्यत्कालविशिष्टेऽर्थे वर्तमानाद् धातोर्लुङ्प्रत्ययो भवति । मा कार्षीत् । उकारः किम् । मा भवतु तस्य पापम् ॥

स्मपरे लङ् च ॥ ११ ॥

स्मोत्तरे माङ्ङ्युपपदे भविष्यत्कालविशिष्टेऽर्थे वर्तमानाद् धातोर्लुङ्प्रत्ययो भवति चकाराल्लुङ् च । मा स्म करोत् । मा स्म कार्षीत् ॥

अनद्यतने लृट् ॥ १२ ॥

अनद्यतनभविष्यत्कालविशिष्टेऽर्थे वर्तमानाद् धातोर्लृट्प्रत्ययो भवति । कर्त्ता ॥

परिदेवने च ॥ १३ ॥

परिदेवनमनुशोचनम् । तस्मिन् गम्यमाने भविष्यत्कालविशिष्टेऽर्थे वर्तमानाद् धातोर्लृट्प्रत्ययो भवति । अद्यतनार्थे आत्मः । इयं नु कदा गन्ता या एवं पादौ निदधाति । अय नु कदाध्येता य एवमनमियुक्तः ॥

नं व्यामिश्रे ॥ १४ ॥

अद्यतनानद्यतनव्यामिश्रे भविष्यत्कालविशिष्टेऽर्थे वर्तमानाद् धातोर्लृट्प्रत्ययो न भवति । अद्य श्रो वा गमिष्यति ॥

लृट् ॥ १५ ॥

भविष्यत्कालविशिष्टेऽर्थे वर्तमानाद् धातोर्लृट्प्रत्ययो भवति । गमिष्यति । भोक्ष्यते ॥

शतृशानचौ चास्य लङ्ङुत् ॥ १६ ॥

अथतनमविध्यरकाञ्जोदितस्य (लः? नटः) शृगानमानादेगो लट्
इष भरतः । पश्यन्नं पश्य । पश्यमाणं पश्य । हे पश्यन् । हे पश्य-
मान । एवं लङ्गादिभ्यनि । अस्मेति किम् । स्मामि देवदत्त ! कर्णीष्टे
वत्स्यामः, तत्रैदनं भोक्ष्यामहे ॥

क्रियायां च क्रियार्थायाम् ॥ १७ ॥

क्रियार्थायां च क्रियापाद् उपपदे मविध्यन्काठविशिष्टेऽयं वर्तमानाद्
धातोर्लृट्प्रत्ययो भवति । शृगानची चास्य लट् इष भरतः । पञ्चामीनि
व्रजति । पश्यन् व्रजति । भोक्ष्य इति व्रजति । भोक्ष्यमाणो व्रजति ।
पश्यमाणेन णुला समादेशो यथा स्यादिति वचनम् ॥

ण्वुल् च ॥ १८ ॥

क्रियायां क्रियार्थायामुपपदे मविध्यन्काठविशिष्टेऽयं वर्तमानाद्
धातोर्ण्वुल् च प्रत्ययो भवति । पावको व्रजति । मौत्रको व्रजति । क्रि-
यायामिति किम् । मिक्षिष्य इत्यस्य जय(म्?) । क्रियार्थायामिति किम् ।
पावतस्ते पतिष्यति वास । अत्र हि पावनरित्योरपदं, न तस्मात् पवनार्थ-
मुपात्तेति न व्रजति । 'कर्तरि ण्वुन्वृत्तौ' इति सामान्येन सिद्धे क्रियायो-
पपदेन पापो मा मूर्धिति वचनम् । ननु वासरूपपरिधिना ण्वुन्वृत्ति मवि-
ष्यति । एवं तर्हि वासरूपपरिधिना वृत्रादस्यो मा मूर्धिति ण्वुन्वृत्ति वि-
धीयते । तेन परका व्रजति विश्वितो व्रजति इत्यादिर्न भवति ॥

कर्मणि ष्याण् ॥ १९ ॥

भाववचना घञ्क्तिनादयः । ते क्रियायां क्रियार्थायामुपपदे भवि-
ष्यत्कालविशिष्टेऽर्थे वर्तमानाद् धातोर्भावे भवन्ति । यदि भाववचनाः,
किमर्थं भावे विधीयन्ते । क्रियायोरुपपदेन तुमुना मा चाधिपतेति । पाकाय
व्रजति । पचनाय व्रजति । पाचनार्थे व्रजति । वचनग्रहणाद् यो यथा
विहितः सः तथा भवति ॥

घञ् ॥ २२ ॥

क्रियायां क्रियार्थायामिति निवृत्तम् । सर्वेभ्यो धातुभ्यो भावे घञ्-
प्रत्ययो भवति । पाकः । त्यागः । चकारो (घि)त्वार्यः । जकारो वृद्धिस्व-
रार्थः ॥

पदरुजिविशिभ्यः कर्तरि ॥ २३ ॥

पदादिभ्यो धातुभ्यः कर्तरि घञ्प्रत्ययो भवति । पद्यत इति पादः ।
रोगः । वेशः ॥

स्पृशेरुपतापे ॥ २४ ॥

स्पृशेर्धातोरुपतापे कर्तरि घञ्प्रत्ययो भवति । स्पृशो व्याधिः । उप-
ताप इति किम् । स्पृशो देवदत्तः ॥

दृजूभ्यां णिलुक् च ॥ २५ ॥

आभ्यां ष्यन्ताभ्यां कर्तरि घञ्प्रत्ययो णिलुक् च भवति । दार-
यन्तीति दाराः । जरयतीति (जरा ? जारः) ॥

सत्तेः स्थिरव्याधिवलमत्स्येषु ॥ २६ ॥

सत्तेर्धातोः स्थिरादिषु कर्तृषु घञ्प्रत्ययो भवति । सारः स्थिरोऽर्थः ।
अतिसारो व्याधिः । सारो षलम् । विसारो मत्स्यः ॥

अकर्त्तरि कारके च संज्ञायाम् ॥ २७ ॥

संज्ञाया विषये धातो कर्तृवर्जिते कारके घञ्प्रत्ययो भवति ।
म्रियत इति कारः । प्रास्यत इति प्रासः । दशन्ति तस्मै दाशः । आह-
(र)न्ति तस्मादित्याहारः । करणाधिकरणयोर्ल्युटं तदपवादं च हलन्तेभ्यो
घञ् वक्ष्यति । अकर्त्तरीति किम् । म्रियतीति म्रियः । संज्ञायामिति

किम् । कर्तव्यः कटः । बहुलाधिकारादसंज्ञायामपि (का? घञा)दयो म-
वन्ति । (को दायो भवता) दत्तः । (को) लामो भवन्तो लन्वः इति । चक्र
उत्तरत्र भावानुकर्षणार्थः ॥

सङ्ख्यातात् परिमाणाख्यायाम् ॥ २८ ॥

सङ्ख्यायाः परिमितेऽर्थे वर्तमानाद् धातोः परिमाणाख्यायां भावे अक-
र्तरि च कारके घञ्प्रत्ययो भवति । एकस्तण्डुलनिश्चायः । द्वौ शूर्पनिष्पावौ ।
बहुलाधिकारा(वचना?)दपरिमाणाख्यायामपि । द्वौ कारौ । परिमाणा-
ख्यायामिति किम् । एको निश्चायः । अजपोरेवायमपवादः । क्तिमादिभिस्तु
भाष्यते । एका तिलोच्छ्रितः । द्वे सती ॥

इडश्च ॥ २९ ॥

इडो भावे अकर्तरि च कारके घञ्प्रत्ययो भवति । अध्वयनम-
ध्यायः । अधीयत इत्यध्यायः ॥

अपादाने षिद्धा ॥ ३० ॥

इडो घञ्प्रत्ययोऽपादाने षिद्धा भवति । उपेत्याधीयतेऽस्मा-
दिति उपाध्यायः । षिद्धिधानसामर्थ्यात् स्त्रियां क्तिन् बाधते । उपा-
ध्यायी उपाध्याया ॥

शृणातेर्वायुवर्णनिवृत्तावरणेषु ॥ ३१ ॥

शृ इत्यस्माद् धातोर्वाय्वादिष्वर्थेषु घञ्प्रत्ययो भवति । शरो वायुः ।
शरो वर्णः । शाराः घृतोपकरणं, नियमनं घृता इति निवृत्ता उप्यन्ते ।
निश्चार आवरणम् । एतेष्विति किम् । शरः ॥

युजेः कालहलाङ्गयुग्मेषु कित् ॥ ३२ ॥

युजेर्धातोः काले हलाङ्गे युग्मे चाभिधेये घञ्प्रत्ययः कित् म-
वति । युगं कृतत्रेतादि । युगं (हलाङ्गम्) । उपलक्षणं चैतत् । तेन रथा-
वज्ञेऽपि भवति । युगं युग्मम् ॥

उपसर्गे रुवः ॥ ३३ ॥

रैतेर्धातोरूपसर्ग उपपदे भावे अकर्तरि (च) कारके घञ्प्रत्ययो भवति । अपोऽपवादः । संरावः । उपसर्ग इति किम् । खः ॥

वौ क्षुश्रुवः ॥ ३४ ॥

वावुपपदे क्षु श्रु इत्येताभ्यां भावे अकर्तरि च कारके घञ्प्रत्ययो भवति । अपोऽपवादः । विक्षावः । विश्रावः ॥

समि युदुहुवः ॥ ३५ ॥

सम्युपपदे युदुहुभ्यो भावे अकर्तरि च कारके घञ्प्रत्ययो भवति । अपोऽपवादः । संयावः । सन्दावः । सन्द्रावः । समीति किम् । विद्रवा ॥

अनुपसर्गाद्वा ॥ ३६ ॥

अनुपसर्गेभ्यो सुप्रभृतिभ्यो वा घञ्प्रत्ययो भवति । यवः यावः । दवः दावः । द्रवः द्रावः ॥

व्यनुप्रेषु च भुवः ॥ ३७ ॥

व्यनुप्रेषूपपदेषु (भुवः) भावे अकर्तरि च कारके वा घञ्प्रत्ययो भवति । विभावः विभवः । अनुभावः अनुभवः । प्रभावः प्रभवः । प्ते-
ध्विति किम् । सम्भवः ॥

उदि च नियः ॥ ३८ ॥

नियोऽनुपसर्गाद् उदि चोपपदे भावे अकर्तरि च कारके घञ्प्रत्ययो वा भवति । नायः नयः । उच्चायः (उत्तयः) ॥

अवे ॥ ३९ ॥

अवे उपपदे नयतेः भावे अकर्तरि च कारके घञ्प्रत्ययो भवति । अचोऽपवादः । अननायः ॥

परौ घृते ॥ ४० ॥

नयतेः परावुपपदे घृतविषये (प्रतियार्थे?) भावे अकर्तरि च कारके घञ्प्रत्ययो भवति । अचोऽपवादः । परिणयेन शा(री ? दा)न् इति । घृत इति किम् । परिणयः ॥

प्रे ह्रस्तुभ्याम् ॥ ४१ ॥

ह्रस्तुभ्यां प्र उपपदे भावे अकर्तरि च कारके घञ्प्रत्ययो भवति ।
अपोऽपवादः । प्रद्रावः । प्रस्तावः । प्र इति किम् । (द्रवः ।) स्तवः ॥

स्रुवोऽनुपसर्गाच्च ॥ ४२ ॥

स्रवतेरनुपसर्गात् प्रे चोपपदे भावे अकर्तरि च कारके घञ्प्रत्ययो
भवति । अपोऽपवादः । स्रावः । प्रस्तावः ॥

श्रियः ॥ ४३ ॥

श्रयतेरनुपसर्गात् भावे अकर्तरि च कारके घञ्प्रत्ययो भवति ।
अचोऽपवादः । श्रायः । अनुपसर्गादिति किम् । प्रश्रयः ॥

उदि वा ॥ ४४ ॥

श्रयतेर्धातोरुद्युपपदे भावे अकर्तरि च कारके घञ्प्रत्ययो वा
भवति । उन्झायः उन्झयः ॥

निरभ्योः पूलूभ्याम् ॥ ४५ ॥

पूलूभ्यां यथासंख्यं निरभ्योरुपपदयोर्भावे अकर्तरि च कारके घञ्
प्रत्ययो भवति । अपोऽपवादः । निष्पावः । अभिठावः ॥

उन्न्योर्ग्रः ॥ ४६ ॥

गिरतेर्गृणातेर्वा उन्न्योरुपपदयोर्भावे अकर्तरि च कारके घञ्प्रत्ययो
भवति । अपोऽपवादः । उद्गारः । निगारः ॥

किरो धान्ये ॥ ४७ ॥

कृषातोर्धान्यविषयेऽर्थे वर्तमानाद्दुन्न्योरुपपदयोर्भावे अकर्तरि च
कारके घञ्प्रत्ययो भवति । अपोऽपवादः । उल्कारो व्रीहीणाम् । (निकारो
व्रीहीणाम् ।) धान्य इति किम् । पुष्पोत्करः शरनिकरः ॥

नौ वृजः ॥ ४८ ॥

वृणोतेर्धातोर्धान्यविषयेऽर्थे वर्तमानाद् नाद्युपपदे भावे अकर्तरि च
कारके घञ्प्रत्ययो भवति । अपोऽपवादः । नीधारा नाम व्रीहयः । धान्य
इति किम् । निर्वता कन्या ॥

यज्ञे समि^१ स्तुवः^१ ॥ ४९ ॥

स्तौतेः सम्युपपदे यज्ञविषये घञ्प्रत्ययो भवति । समेत्य स्तुव-
न्वस्मिन्निति संस्तावो यज्ञभूम्येकदेशः । यज्ञ इति किम् । संस्तवश्छा-
त्रयोः ॥

प्रे स्त्रोऽन्यत्र ॥ ५० ॥

स्तृणातेः प्र उपपदे यज्ञादन्यत्र प्रयोजने भावे अकर्तरि च कारके
घञ्प्रत्ययो भवति । अपोऽपवादः । प्रस्तारः । यज्ञादन्यत्रेति किम् । प्रस्तरं
प्रहरति ॥

प्रथने वावशब्दे ॥ ५१ ॥

स्तृणातेर्वावुपपदे अशब्दविषये प्रथने अभिषेये घञ्प्रत्ययो भवति ।
विस्तारः पटस्य । प्रथन इति किम् । (तृण)विस्तरः । अशब्द इति किम् ।
वाक्यविस्तरः ॥

छन्दोनाम्नि च ॥ ५२ ॥

स्तृणात्त्रेदछन्दोनामविषये च घञ्प्रत्ययो भवति । विष्टारपङ्क्तिः ।
सविस्तारपङ्क्तिः । आस्तारपङ्क्तिः ॥

अवे च ॥ ५३ ॥

स्तृणातेरवे चोपपदे भावे अकर्तरि च कारके घञ्प्रत्ययो भवति ।
अवस्तारः ॥

त्रो वा ॥ ५४ ॥

तरतेरवे उपपदे भावे अकर्तरि च कारके घञ्प्रत्ययो वा भवति ।
अवतारः अवतरः । कथं नद्युत्तारः । बहुलाधिकारात् ॥

इणो नावभ्रेषे ॥ ५५ ॥

एतेर्धातोर्नावुपपदे अभ्रेषविषये भावे अकर्तरि च कारके घञ्प्रत्ययो
भवति । अचोऽपवादः । स्थितेरचलनमभ्रेषः । शास्त्रलोकप्रसिद्ध्यादिना
नियतमयन न्यायः । अभ्रेष इति किम् । न्ययं गता वपाः ॥

परायनुपात्यये ॥ ५६ ॥

इणो घातोः परानुपपदे अनुपात्ययेऽर्थे षञ्प्रत्ययो भवति । अनु-
पात्ययोऽवसरप्राप्तस्यानतिपातः क्रमः, परिपाटिरिति यावत् । पर्यायः ।
अनुपात्यय इति किम् । काठस्य पर्यायः । अन्यथामवनमित्यर्थः ॥

व्युपयोः शीङ्ः ॥ ५७ ॥

शेतेर्धातोर्व्युपयोरुपपदयोरनुपात्यये विपये मावेऽकर्त्तरि च कारके
षञ्प्रत्ययो भवति । अचोऽपवादः । तव राजविशायः । मम राजोपशायः,
राजोपस्थानविशेषः । पर्याय इति किम् । विशयः उपशयः ॥

प्रत्यासत्तौ चेरस्तेये ॥ ५८ ॥

चिनोतेः प्रत्यासत्तिविपयेऽर्थे वर्तमानादर्चायविपये च मावेऽकर्त्तरि
च कारके षञ्प्रत्ययो भवति । पुष्पप्रचायः । फलापचायः । प्रत्यासत्ता-
विति किम् । वृक्षस्याग्ने पुष्पप्रचयः । अस्तेय इति किम् । हस्तेन पुण्य-
प्रचयं करोति चोरः ॥

शरीरनिवासयोः कश्चादेः ॥ ५९ ॥

चिनोतेः शरीरनिवासयोर्षञ्प्रत्ययस्तत्सन्नियोगेन चादेः कक्षागदेशो
भवति । कायः शरीरम् । निकायः निवासः ॥

चित्तौ च ॥ ६० ॥

चित्तौ च विपये चिनोतेर्षञ्प्रत्ययः कथादेगदेशो भवति । आकाय-
ममिं चिन्वीत ॥

राशौ वा ॥ ६१ ॥

राशिस्तवसस्तस्मिन्नर्थे चिनोतेर्षञ्प्रत्ययो भवति । ककारभा-
देरादेशो वा भवति । कायः काष्ठनिचयः ॥

सद्धे चानौचराभये ॥ ६२ ॥

सङ्घः प्राणिनां समुदायः । तस्मिन्नौत्तरार्धवर्जितेऽभिधेये घञ्-
प्रत्ययः ककारश्चादेरादेशो भवति । ब्राह्मणनिकायः । अनौत्तरार्धवर्ण इति
किम् । सूकरनिचयः ॥

उदि युपूद्भुवः ॥ ६३ ॥

यु पू द्भु इत्येतेभ्यो धातुभ्यः उद्युपपदे घञ्प्रत्ययो भवति । अपो-
ऽपवादः । उधावः । उत्पावः । उद्द्रावः ॥

ग्रहश्च ॥ ६४ ॥

उद्युपपदे ग्रहश्च भावेऽकर्तरि च कारके घञ्प्रत्ययो भवति । अपो-
ऽपवादः । उद्ग्राहः ॥

न्यवयोरक्रोशे ॥ ६५ ॥

न्यवयोरुपपदयोरक्रोशे गम्यमाने ग्रहेर्भावेऽकर्तरि च कारके घञ्-
प्रत्ययो भवति । निग्राहस्ते वृपलः^(१) । अवग्राहस्ते वृपलः^(२) । आक्रोश
इति किम् । निग्रहश्चोरस्य । अवग्रह' पदस्य ॥

समि मुष्टौ ॥ ६६ ॥

ग्रहे सम्युपपदे मुष्टिविषये(भ?)धात्वर्थे भावेऽकर्तरि च कारके घञ्-
प्रत्ययो भवति । सङ्ग्राहो मलस्य । दृढमुष्टित्वमुच्यते । मुष्टाविति किम् ।
सङ्ग्राहो धान्यस्य ॥

परौ यज्ञे ॥ ६७ ॥

परानुपपदे यज्ञविषये भावे अकर्तरि च कारके घञ्प्रत्ययो भवति ।
पूर्वपरिग्राहः यज्ञः । यज्ञ इति किम् । परिग्रहो देवदत्तस्य ॥

प्रे लिप्सायाम् ॥ ६८ ॥

ग्रहेर्धातोः प्र उपपदे लिप्सायां भावेऽकर्तरि च कारके घञ्प्रत्ययो
भवति । पात्रप्रग्राहेण चरति भिक्षुः । लिप्सायामिति किम् । पात्रप्रग्रहः ॥

वा वणिजाम् ॥ ६९ ॥

ग्रहे. प्र उपपदे वणिकसम्बन्धिन्यभिधेये भावेऽकर्तरि च कारके
घञ्प्रत्ययो वा भवति । तुलाप्रग्राहेण चरति, तुलाप्रग्रहेण चरति ॥

रश्मौ च ॥ ७० ॥

ग्रहः प्रे उपपदे रश्मावभिधेये घञ्प्रत्ययो वा भवति । प्रग्रहः
प्रग्रहः ॥

अवे वर्षप्रतिबन्धे ॥ ७१ ॥

ग्रहेरवे उपपदे वर्षसम्बन्धिनि प्रतिबन्धेऽभिधेये घञ्प्रत्ययो वा
भवति । अवग्रहो वर्षस्य । अवग्रहो वर्षस्य । वर्षप्रतिबन्ध इति किम् ।
अवग्रहः पदस्य ॥

आङि रुप्लुम्याम् ॥ ७२ ॥

रुप्लुम्यामाङ्युपपदे भावेऽकर्तरि च कारके घञ्प्रत्ययो वा भवति ।
आरावः आरवः । आण्णवः आण्वः ॥

परौ सुबोऽवज्ञाने ॥ ७३ ॥

पराबुपपदे भवतेर्धातोरेवज्ञानेऽर्थे घञ्प्रत्ययो वा भवति । अवज्ञान-
मसत्कारपूर्वकोऽवक्षेपः । परिभावः परिभवः ॥

वृणोतेराच्छादने ॥ ७४ ॥

वृणोतेराच्छादनेऽर्थे वर्तमानाद् भावेऽकर्तरि च कारके घञ्प्रत्ययो
वा भवति । प्रविष्यत इति प्रावारः प्रावरः आच्छादनविशेषोऽभिधीयते ।
आच्छादन इति किम् । प्रवरो गौः ॥

क्रियाभ्यावृत्तिसमयसमूहेषु च ॥ ७५ ॥

क्रियाभ्यावृत्त्यादिषु चार्थेषु वृणोतेर्घञ्प्रत्ययो भवति । पत्र वारान्
मुहूर्ते । तथाच वारः । ममाद्य वारः । वारः समूहः । कथं परिवारः ।
ण्यन्तात् पचाद्यच् ॥

स्थास्नापाव्यधिहनियुधादिभ्यः कः ॥ ७६ ॥

स्थादिभ्यो भावेऽकर्तरि च कारके कप्रत्ययो भवति । प्रनिष्ठने-
ऽस्मिन्निति प्रस्थः । प्रस्तात्यास्मिन्निति प्रस्नः । प्रविष्यन्त्यस्यामिति प्रपाः ।

आधिध्यन्त्यनेनेति आविधम् । विद्वन्त्यतेऽस्मिन्निति विध्नः । आयुध्यतेऽने-
नेत्यायुधम् । (आदिग्रहणात्) आध्यायन्ति तमित्या(ध्य१ ह्य) इत्यादयो
भवन्ति । पृषोदरादित्वाद्दुत्तरपदादेष्टुत्वंम् ॥

एरच् ॥ ७७ ॥

इवर्णान्ताद् धातोर्भावेऽकर्तरि च कारके अच्प्रत्ययो भवति । घञो-
ऽपवादः । चयः । जयः । नयः । ऋयः ॥

नपुंसके भीवृष्यादिभ्यः ॥ ७८ ॥

भी वृषा इत्यादिभ्यो भावे अकर्तरि च कारके नपुंसके अच्प्रत्ययो
भवति । क्त्युटोरपवादः । भयम् । वर्षम् । धनम् । वनम् । खलम् ।
पदमिति ॥

ऋद्वोरप् ॥ ७९ ॥

ऋकारान्तेभ्य उवर्णान्तेभ्यश्च धातुभ्यो भावेऽकर्तरि च कारके
अप्प्रत्ययो भवति । घञोऽपवादः । करः । गरः । यवः । स्तवः । पकारः
स्वरार्थः । तकारोऽसन्देहार्थः ॥

वृद्धवशिनिश्चिरणिगमिग्रहः ॥ ८० ॥

वृजादिभ्यो भावेऽकर्तरि च कारकेऽप्प्रत्ययो भवति । घञोऽप-
वादः । वरः । आदरः । वशः । निश्चयः । रणः । गमः । ग्रहः ॥

अक्षेपु ग्लहः ॥ ८१ ॥

ग्रहेर्धातोरक्षविषये भावेऽकर्तरि च कारके अप्प्रत्ययो रस्य च ल्त्वं
निरास्यते । गृह्यत इति ग्लहः ॥

अदेरुपसर्गे ॥ ८२ ॥

अदेर्धातोरुपसर्ग उपपदे भावेऽकर्तरि च कारके अप्प्रत्ययो भवति ।
घञोऽपवादः । प्रघसः विघसः । उपसर्ग इति किम् । घासः ॥

नौ ण च ॥ ८३ ॥

नानुपपदेऽदेर्धातो भावेऽर्तरि च कारके णप्रत्ययो भवति । चका-
रादप् च । न्यादो निघसः ॥

व्यधिजपिभ्यामनुपसर्गे ॥ ८४ ॥

व्यधिजपिभ्यामनुपसर्गाभ्यां भावेऽकर्तरि च कारकेऽप्रत्ययो भवति । व्यधः । जपः । अनुपसर्ग इति किम् । आख्याया उपजाया ॥

*यमः समुपनिविषु च ॥ ८५ ॥

एषूपपदेपु च भावेऽकर्तरि च कारके अप्रत्ययो वा भवति । यमः यामः । संयमः संयामं । उपयमः उपयामः । नियमः नियामः । वियमः वियामः । एतेष्विति किम् । प्रयामः आयामः ॥

नौ गदनदपठस्वनिभ्यः ॥ ८६ ॥

नानुपपदे गदादिभ्यो भावेऽकर्तरि च कारके अप्रत्ययो वा भवति । निगदः निगादः । निनदः निनादः । निपठः निपाठः । निस्वनः निस्वानः । नाविति किम् । प्रगादः ॥

क्वणोऽनुपसर्गाच्च ॥ ८७ ॥

क्वणेरनुपसर्गान्नौ चोपपदे भावेऽकर्तरि च कारके अप्रत्ययो वा भवति । क्वणः क्वाण । निक्वणः निक्वाणः । अनुपसर्गादिति किम्....॥

उपसर्गे च वीणायाः ॥ ८८ ॥

क्वणेषुर्धातोर्वीणायाः सम्बन्धिन्यर्थे वर्तमानादनुपसर्गात्त्रानुपसर्गे चोपपदे भावेऽकर्तरि च कारके अप्रत्ययो वा भवति । क्वणो वीणायाः, क्वाणो वीणायाः । एवं निक्वणः प्रक्वाणः । वीणायाः इति किम् । प्रतिक्वाणो वर्तते ॥

नित्यं पणः परिमाणे ॥ ८९ ॥

पणेषुर्धातोः परिमाणेऽर्थे नित्यमप्रत्ययो भवति षञोऽपवादः । मूलकपणः । कर्पटकपणः । परिमाण इति किम् । पाणः ॥

मदोऽनुपसर्गात् ॥ ९० ॥

माघतरनुपसर्गाद् भावेऽकर्तरि च कारके अप्रत्ययो भवति । (ष)ञोऽपवादः । मदः । अनुपसर्गादिति किम् । उन्नादः ॥

* इत पूर्व क्रियाधिद् प्रत्ययानो मानुषाया सम्बन्धते । स च "स्वनइसोर्तो" इत्येवजातीयः स्यात् ।

प्रसमोर्हर्षे ॥ ९१ ॥

सदेर्धातोः प्रसमोरूपपदयोर्हर्षेऽर्थे अप्प्रत्ययो भवति । प्रमदः कन्यानाम् । सम्मदः कोकिलानाम् । हर्ष इति किम् । प्रमादः । सम्मादः ॥

समुदोरजः पशुषु ॥ ९२ ॥

अजेर्धातोः समुदोरूपपदयोः पशुविषये भावेऽकर्तरि च कारके अप्प्रत्ययो भवति । षञोऽपवादः । समजः पशूनां, समूह इत्यर्थः । उदजः पशूनां, प्रेरणमित्यर्थः । पशुष्विति किम् । समाजो ब्राह्मणानाम् । उदाजः शकुनीनाम् ॥

- प्रजने सत्तेः ॥ ९३ ॥

प्रजनां गर्भग्रहणं, तद्विषये वर्तमानात् सत्तेः अप्प्रत्ययो भवति । षञोऽपवादः । गवामुपसरः । प्रजन इति किम् । उपसारः ॥

न्यभ्युपधिषु ह्यः सम्प्रसारणं च ॥ ९४ ॥

नि अभि उप वि इत्येवंपूपपदेषु ह्ययतेर्भावे अकर्तरि च कारकेऽप्प्रत्ययो भवति सम्प्रसारणं च । निहवः ; अभिहवः । उपहवः । विहवः । एतेष्विति किम् । संह्रायः ॥

आडि युद्धे ॥ ९५ ॥

ह्ययतेराड्युपपदे युद्धेऽभिधेये अप्प्रत्ययः सम्प्रसारणं च भवति । आह्वयन्तेऽस्मिन् परस्परमाहवः । युद्ध इति किम् । आह्रायः ॥

निपाने वृद्धिश्च ॥ ९६ ॥

ह्ययतेराड्युपपदे निपानार्थेऽप्प्रत्ययः सम्प्रसारणं वृद्धिश्च भवति । आह्रायः निपानम् उदकाधारः । निपान इति किम् । आह्रायः ॥

नाम्न्ययञ्च ॥ ९७ ॥

ह्ययतेराड्युपपदे नाम्न्यभिधेये अप्प्रत्ययः सम्प्रसारणमयच्चागमो भवति । आह्रायः नाम् ॥

समि च द्यूते ॥ ९८ ॥

ह्यतेराङ्गि समि चोपपदे द्यूतेऽभिधेयेऽप्रत्ययः सम्प्रसारणमय-
धागमो भवति । समाह्वयः प्राणिद्यूतम्* । भावे अनुपसर्गस्येति किम् ।
सङ्घातः । अकारकरणमुदात्तार्थम् (?) ॥

मूर्त्तिनिकरमेधेषु घनः ॥ ९९ ॥

हन्तेर्मूर्त्त्यादिष्वर्थेषु अप्रत्ययो घनादेशश्च निपात्यते । मूर्त्तिः का-
ठिन्यम् । दधिघनः । अन्नघनः । घनाः केशाः । घनो मेघः । कथं घनं
दधि । त(त्क ? इ)र्मयोगात् ॥

अन्तर्घनोऽन्तर्घणश्च देशे ॥ १०० ॥

अन्तरूपपदे देशेऽभिधेयेऽप्रत्ययो णत्वं च पक्षे निपात्यते । अन्त-
र्घणो नाम घाह्वीकेषु देशः । तमन्येऽन्तर्घन इत्याचक्षते ॥

प्रघणः प्रघाणश्चागारिकदेशे ॥ १०१ ॥

प्रपूर्वाद्धन्तेरगारिकदेशेऽभिधेयेऽप्रत्ययो हस्य च णत्वं दीर्घश्च वा
निपात्यते । प्रघणः द्वारालिन्दः । प्रघाणः स एव ॥

अपघनोद्धघनावङ्गात्याधानयोः ॥ १०२ ॥

हन्तेरपपूर्वस्योत्पूर्वस्य च यथासहचम अङ्गे अत्याधाने चामिधेये
अप्रत्ययो घनादेशश्च निपात्यते । अपघनः अङ्गम् । उद्धघनः अन्याधानं,
यस्मिन्नारोप्य फाष्ठानि तक्ष्यन्ते ॥

त्रिघनायोधनौ करणे ॥ १०३ ॥

हन्तेर्विपूर्वस्यायःपूर्वस्य च करणे कारके अप्रत्ययो घनादेशश्च
निपात्यते । विहन्यते अनेन त्रिघनः । अयो हन्यतेऽनेनेत्ययोपनः ॥

(दुघन)दुघणौ ॥ १०४ ॥

हन्तेर्दुपूर्वस्य करणे कारके अप्रत्ययो हन्य णत्वं णत्याभावश्च पक्षे
निपात्यते । दुर्हन्यतेऽनेनेति दुघनः । दुघणः स एव ॥

* इति उच्यते 'अभिधेय' इति । एतत्तु वा 'अनुपसर्ग' इति च
उक्तं स्यात् ।

स्तम्बे क च ॥ १०५ ॥

हन्तेः स्तम्ब उपपदे करणे कारके कप्रत्यय पक्षे घनादेशश्च भवति ।
स्तम्बघ्न स्तम्बघनः । 'स्थास्नापाव्यधिहनियुधादिभ्यः क' इति सिद्धे करणे
ल्युटा बाधो मा भूदिति वचनम् ॥

उपघ्न आश्रये ॥ १०६ ॥

उपपूर्वाद्धन्तेराश्रयेऽभिधेये कप्रत्ययो निपात्यते । उपघ्नः आश्रयः ।
आश्रयशब्दः सामीप्यमपि लक्षयति । ग्रामोपघ्नः । अत्र (तु ? तूप) पूर्वस्य
तस्याधिकरणे ल्युटा बाधो मा भूदिति पुनर्वचनम् ॥

परौ डित् ॥ १०७ ॥

हन्तेः परावुपपदे करणेऽप्रत्ययो डित् घनादेशश्च भवति । परिम-
न्त्यनेनेति परिघ. ॥

समुदोर्गणप्रशंसयोः ॥ १०८ ॥

हन्ते समुदोरुपपदयोर्यथासङ्घञ्च गणे प्रशसायां चाभिधेये अप्रत्ययो
डित् घनादेशश्च भवति । सङ्घः गणः । उद्घः प्रशस्त. । गणप्रशसयोरिति
किम् । सङ्घातः ॥

नौ निमित्ते ॥ १०९ ॥

हन्तेर्नावुपपदे निमित्तेऽर्थेऽप्रत्ययो डित् घनादेशश्च भवति ।
निघाः शलयः । आरोहतः परिणाहतश्च मिता इत्यर्थः ॥

ड्वितः क्त्रिः ॥ ११० ॥

ड्वितौ धातोर्भावे क्त्रि-प्रत्ययो भवति । क्त्रिमम् । अस्मात् तेन
निर्वृत्तमित्यर्थे नित्यमपि वक्ष्यति । तेन केवलप्रयोगो न भवति । ककारः
क्त्रिकार्यार्थः ॥

द्वितोऽधुच् ॥ १११ ॥

द्वितो भावेऽधुच्प्रत्ययो भवति । वेपथुः ॥

यजियतिप्रच्छिरक्षिभ्यो नः ॥ ११२ ॥

यजादिभ्यो घातुभ्यो भावे नप्रत्ययो भवति । यञ्जः । यत्नः ।
प्रश्नः । रक्षणः ॥

विच्छेर्नङ् ॥ ११३ ॥

विच्छेर्भावे नङ्प्रत्ययो भवति । विश्वः । उकारो गुणप्रतिषे-
धार्थः ॥

स्वपो नन् ॥ ११४ ॥

स्वपेर्भावे नन्प्रत्ययो भवति । स्वप्नः । नकारः स्वरार्थः ॥

आङि दः किः ॥ ११५ ॥

दारूपाद् घातोराङ्ग्युपपदे भावेऽकर्त्तरि च कारके किप्रत्ययो भ-
वति । आदिः । किल्करणमातोऽलोपार्थम् ॥

उपसर्गे घः ॥ ११६ ॥

घारूपाद् घातोरुपसर्ग उपपदे भावे अकर्त्तरि च कारके किप्रत्ययो
भवति । ग्रधिः । अन्तर्धिः ॥

कर्मण्यधिकरणे ॥ ११७ ॥

घारूपाद् घातोः कर्मण्युपपदे अधिकरणे कारके किप्रत्ययो भवति ।
शुधिः ॥

अभिविधाविनुण् ॥ ११८ ॥

अभिविधिरभिव्याप्तिस्तस्यां गम्यमानायां घातोर्भाव इनुण्प्रत्ययो
भवति । समन्ताद्भावः (सान्द्रा ? सारा) विणम् । सा(ङ्कु ? ङ्कू) टिणम् ।
बहुलाधिकाराद् गुजपि भवति । संरवणम् । सङ्कूटनम् ॥

स्त्रियां क्तिन् ॥ ११९ ॥

स्त्री प्रत्ययार्थे विशेषणम् । स्त्रीलिङ्गे भावे अकर्त्तरि च कारके क्तिन्-
प्रत्ययो भवति । यजत्रपामपवादः । कृतिः हृतिः । ककारः किल्कार्यार्थः ॥

श्रुस्रुपदिसदिविदिक्षमिलभ्यर्दिशंसिपचिकण्डूयिव्यव-
क्रुशीपियजिमन्यासि(श्रा ? शा)सिभ्यः ॥ १२० ॥

श्रुणोत्यादिभ्यः स्त्रीलिङ्गे भावे अकर्तरि च कारके क्तिन्प्रत्ययो भवति । वक्ष्यमाणैः क्तिवादिभिरपवादैः सह समावेशार्थं वचनम् । श्रुतिः प्रतिश्रुत् । स्मृतिः प्रतिस्मृत् । एवं सम्पत्तिः आपत्तिः । (आसत्तिः) । सं- (व ? वि)त्तिः । क्षान्तिः । लब्धिः । अर्त्तिः । (प्रशस्तिः) । पक्तिः । कण्डूतिः । व्यवक्रुष्टिः । इष्टिः । मतिः । उपास्तिः । अनुशिष्टिः आशीः ॥

आडि सुजः ॥ १२१ ॥

सुनोतेराह्युपपदे भावेऽकर्तरि च कारके स्त्रियां क्तिन्प्रत्ययो भवति । क्यपोऽपवादः । आसुतिः । आडीति किम् । सुत्या ॥

समीणः ॥ १२२ ॥

एतेः सम्युपपदे भावे स्त्रियां क्तिन्प्रत्ययो भवति । समितिः । समीति किम् । इत्या ॥

ऊतियूतिजूतिसातिहेतिज्ञसिकीर्त्तयश्च ॥ १२३ ॥

ऊत्यादयः स्त्रियां भावादावर्थे क्तिन्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । ऊतिः । युजुवोर्दधिश्च । यूतिः । जूतिः । सनोतेः स्यतेर्वा सातिः । इन्तेष्टरेत्वेन हिनोतेर्वा गुणेन हेतिः । ज्ञापयतेर्ज्ञप्तिः । कीर्त्तयतेः कीर्त्तिः । आद्या(?)ण्य-
न्तलक्षणो यु(जु ? ज्) भवति । 'ऊत्यानिना' इत्यन्तोदात्तत्वं लक्ष्यते ॥

भावे स्थापागापचिभ्यः ॥ १२४ ॥

स्थापागापचिभ्यो धातुभ्यः स्त्रीलिङ्गे भावे क्तिन्प्रत्ययो भवति । अवस्थितिः । सम्पीतिः । सङ्गीतिः । पक्तिः । भावग्रहणम(र्थान्त)रनिरा-
सार्थम् । बहुलाधिकाराद् व्यवस्था संस्थेत्याद्यपि ॥

व्रजियज्यास्यदीण्भ्यः क्यप् ॥ १२५ ॥

व्रज्यादिभ्यः स्त्रियां भावादावर्थे क्यप्प्रत्ययो भवति । व्रज्या । इज्या । आस्या । अद्या । इत्या । पकार उत्तरत्र पुगर्थः ॥

पुङ्शीङ्मनिविदिचरिभ्यः संज्ञायाम् ॥ १२६ ॥

सुनोत्यादिभ्यः स्त्रियां भावादावर्थे संज्ञायां क्यप्प्रत्ययो भवति ।
सुत्या । (शयं?) शेरतेऽस्यामनयेति (वा) शय्या । एवं मन्या । विद्या ।
चर्या । संज्ञायामिति किम् । संमतिः संवित्तिः ॥

अजेः समि ॥ १२७ ॥

अजेः सम्युपपदे स्त्रियां भावादावर्थे संज्ञायां क्यप्प्रत्ययो भवति ।
समज्या । संज्ञायामिति किम् । संवीतिः ॥

सदिपतिभ्यां नौ ॥ १२८ ॥

सदि प(दि? ति) इत्येताभ्यां नाबुपपदे स्त्रियां भावादावर्थे संज्ञायां
क्यप्प्रत्ययो भवति । निपद्या । निपत्या । संज्ञायामिति किम् । निपत्तिः ॥

भृजो वा ॥ १२९ ॥

भृजः स्त्रियां भावादावर्थे संज्ञायां वा क्यप्प्रत्ययो भवति । भृत्या
भृतिः । बहुलाधिकारात् भाव एव क्यप् । तेन कर्मणि भार्येत्येव भवति ॥

कृजः श च ॥ १३० ॥

करोतेर्भावादावर्थे स्त्रियां शप्रत्ययः क्यप् च वा भवति । क्रिया
कृत्या कृतिः ॥

इच्छामृगये च ॥ १३१ ॥

इच्छामृगयाशब्दौ स्त्रियां भावे शप्रत्ययान्तौ निपात्येते । इषेर्मृगयतेश्च
इच्छा मृगया ॥

परौ सृचरिभ्यां यः ॥ १३२ ॥

सृ चरि इत्येताभ्यां पराबुपपदे स्त्रियां भावे यप्रत्ययो भवति । परि-
सर्था । परिचर्या ॥

अटाट्याद्वा ॥ १३३ ॥

अटतेर्यञ्जन्तात् भावे स्त्रियां यप्रत्ययो वा भवति । अटाट्या धटाटा ॥

जागुः ॥ १३४ ॥

जागर्तेर्भावे यप्रत्ययो भवति । जागर्या ॥

अ प्रत्ययाच्च ॥ १३५ ॥

सनाद्यन्तात् जागर्त्तेश्च अप्रत्ययो भवति । चिकीर्षा । पुत्रीया ।
जागरा ॥

गुरोर्हलः ॥ १३६ ॥

गुरोर्हलन्तात् धातोर्भावे अप्रत्ययो भवति । ईद्वा । रक्षा । कुण्डा ॥

न राध्यञ्ज्यापिदीपिचायिस्रंसिध्वंस्यादेर्निष्ठाया-
मनिटः ॥ १३७ ॥

राध्यादयो य उपात्ता अनुपात्ताश्च निष्ठायामनिटो धातवस्तेभ्यो
'गुरोर्हल' इति प्राप्तः अप्रत्ययो न भवति । राद्धिः । आक्तिः । आसिः ।
दीप्तिः । अपचितिः । स्रस्तिः । ध्वस्ति । अनुपात्तेभ्यः खल्वपि । स्फूर्त्तिः ।
मूर्त्तिः । निष्ठायामनिट इति किम् । शिक्षा । भिक्षा ॥

पितोऽङ् ॥ १३८ ॥

पितो धातोः स्त्रियां भावेऽङ्प्रत्ययो भवति । त्रपा । (भक्षा ? क्षमा) ।
(अ ? ज)रा । षटा । उकारो ङित्कार्यार्थः ॥

ऋपेः सम्प्रसारणं च ॥ १३९ ॥

ऋपेरङ्प्रत्ययः सम्प्रसारणं च भवति । कृपा । षटादित्वात् पूर्वैर्णैव
सिद्धे सम्प्रसारणार्थं षचनम् ॥

याचितृपिभ्यां नुट् च ॥ १४० ॥

धाम्या स्त्रियां भावे अङ्प्रत्ययो नुट् चागमो भवति । याञ्जा ।
तृष्णा ॥

भिदिच्छिदित्रिदिदयिरुजिमृजिक्षिपिचुरिष्टृच्छिभ्यो-
ऽसंज्ञायाम् ॥ १४१ ॥

भिदादिभ्यः स्त्रियामसंज्ञायां भावादावर्थे अङ्प्रत्ययो भवति । भिदा
च्छिदा । विदा । दया । रुजा । मृजा । क्षिपा । चुरा । षृष्ठा । असंज्ञा
मिति किम् । भितिः । विच्छितिः ॥

गुहितुलिवसिवपिक्षपिक्षिम्यः संज्ञायाम् ॥ १४२ ॥

गुहादिभ्यः स्त्रियां भावादावर्धे संज्ञायामङ्प्रत्ययो भवति । गुहा
गिरिकन्दरा । तुला उपमानम् । वसा स्नेहः । वषा भेदोभिधेयः । क्षपा
रात्रिः । क्षिया आचारभेदः ॥

रिखिलिखिशुभिसिधिमिधिगुधिभ्यो गुणश्च ॥ १४३ ॥

रिखादिभ्यो धातुभ्यः स्त्रियां भावादावर्धे संज्ञायामङ्प्रत्ययो
गुणश्च भवति । रिखिलिखिः समानार्थः सौत्रो धातुः । रेखा रात्रिः । लेखा
सैव । शोभा कान्तिः । सेधा सत्त्वम् । मेघा बुद्धिः । गोधा गोघ्राणा ॥

ऋकृहृधृतृभ्यो वृद्धिश्च ॥ १४४ ॥

एभ्यः स्त्रियां भावादावर्धेऽङ्प्रत्ययो वृद्धिश्चैषां भवति । धारा
शक्ती । कारा गुप्तिः । हारा मानम् । धारा प्रपातः । तारा ज्योतिः ॥

भूयिभीषिचिन्तिपूजिकधिकम्पिचर्चिस्पृहितोलिदोलि-
भ्यश्च ॥ १४५ ॥

भूषादिभ्यो ष्यन्तेभ्यः स्त्रियां भावादावर्धे अङ्प्रत्ययो भवति ।
युचोऽपवादः । भूषा । भीषा । चिन्ता । पूजा । कथा । कम्पा । चर्चा ।
स्पृहा । तोला । दोला । चकाराद् यथादर्शनमन्येभ्योऽपि ॥

आतश्चोपसर्गे ॥ १४६ ॥

धाकारान्तेभ्यो धातुभ्यः उपसर्गे उपपदे स्त्रियां भावादावर्धे अङ्प्र-
त्ययो भवति । उपदा । उपधा । श्रद्धा । अन्तर्धा ॥

भातेश्च ॥ १४७ ॥

भातेश्च स्त्रियां भावादावर्धे अङ्प्रत्ययो भवति । अनुपसर्गार्थमा-
रम्भः । भा प्रमा विभा प्रतिभा । कथं भं नक्षत्रम् । भा अस्यास्तीत्यर्थ-
भादित्वादच् ॥

प्यासश्रन्धघट्टवन्दविदिभ्यो युच् ॥ १४८ ॥

प्यन्तेभ्यः श्रन्धादिभ्यश्च स्त्रियां भावादायें युच्प्रत्ययो भवति ।
अप्रत्ययस्यापवादः । कारणा । हारणा । उपासना । श्रन्धना । घटना ।
चन्दना । वेदना ॥

इपेरनिच्छायाम् ॥ १४९ ॥

इपेरनिच्छायां वर्तमानात् स्त्रियां भावादायें युच्प्रत्ययो भवति ।
अन्येषणा । अनिच्छायामिति किम् । इष्टिः । कयं प्राणेषणा । वित्तेषणा
परलोकैषणेति । षड्गुलाधिकारात् ॥

अधिपर्योर्वा ॥ १५० ॥

इपेरनिच्छायां वर्तमानात् अधिपर्योरुपपदयोः स्त्रियां भावादायें
युच्प्रत्ययो वा भवति । अप्येषणा अधीष्टिः । पर्येषणा परीष्टिः ॥

समादिषु पदिसदिविदिशासिश्रुत्नुनहिवृषिप्रुषिवृति-
यतीण्भृप्रभृतिभ्यः क्विप् ॥ १५१ ॥

पदिप्रभृतिभ्यो धातुभ्यः समादिषूपपदेषु स्त्रियां भावादायें क्विप्
प्रत्ययो भवति । सम्पत् विपत् । संसत् परिपत् । सवित् निवित् । (प्र)प्रा-
शीः । प्रतिश्रुत् । परिश्रुत् । उपानद् । प्रावृद् । विभृद् । निवृत् । उपावृत् ।
संयत् । समित् । उपभृत् । प्रभृतिग्रहणात् समिष्यतेऽनयेति समि-
दादयः ॥

क्रुधियुधिक्षुधितृपित्विपरुजिरुचिशुचिमुदिमृदिगृ-
त्रादिभ्यश्च ॥ १५२ ॥

क्रुधादिभ्यश्च स्त्रियां भावादायें क्विप्प्रत्ययो भवति । क्रुत् । सुत् ।
क्षुत् । तृद् । त्विद् । रुक् । रुक् । शुक् । सुत् । मृत् । गीः । त्राः ।
आदिग्रहणाद् यथादर्शनमन्येभ्योऽपि ॥

ह्रींभीलूभूकण्डूयिकृञ्भिदिच्छिदिनुदिदृशिनशियुजि-
ज्वरत्वरवस्त्रिबुमवनुशदादिभ्यो वा ॥ १५३ ॥

जिहेत्यादिभ्यः स्त्रियां भावादावर्थे क्प्रत्ययो वा भवति । दीः
हीतिः । भीः भीतिः । लूः लूतिः । भूः भूतिः । क(ण्डूयः ? ण्डूः) कण्डूया ।
कृत् कृतिः । भित् भित्तिः । छित् छित्तिः । नुत् नुतिः । इक् इष्टिः । (नट्
नष्टिः ।) युक् युक्तिः । जूः जूर्तिः । तूः तूर्तिः । ऊः ऊर्तिः । घूः घूर्तिः ।
मूः मूर्तिः । नुत् नुतिः । शत् शक्तिः ? तिः) ॥

क्रियाव्यतिहारेऽनीहीक्ष्यादिभ्यो णच् ॥ १५४ ॥

क्रियाव्यतिहारविषयेभ्यो धातुभ्यः ईहीक्ष्यादिवर्जितेभ्यः स्त्रियां
भावे णच्प्रत्ययो भवति । क्तिन्नादीनामपवादः । व्यावहासी । व्यावक्रोशी ।
व्यात्सुक्षी । व्यावचोरी । अनीहीक्ष्यादिभ्य इति किम् । व्यतीहा(रः ?)
व्यतीक्षा । आदिग्रहणात् व्यतिपृच्छा । व्यवहृतिः । अस्मात् 'ण-
ञिनुष्मामि'ति स्वार्थिकमत्रं वक्ष्यति । तेन केवलस्य प्रयोगो न भवति ॥

आक्रोशे नञ्यनिः ॥ १५५ ॥

धातोर्नञ्युपपदे आक्रोशे गम्यमाने स्त्रियां भावे अनिःप्रत्ययो
भवति । अजननिस्ते वृषल ! भूयात् । अजीवनिस्ते जात्म ! मूयात् ।
आक्रोश इति किम् । अकृतिस्तस्य पदस्य । नजीति किम् । मृतिस्ते वृषल !
मूयात् ॥

ग्लाम्लाज्याहाभ्यः ॥ १५६ ॥

ग्लादिभ्यः स्त्रियां भावे अनिप्रत्ययो भवति । ग्लानिः । म्लानिः ।
ज्वानिः । हानिः ॥

ण्वुल् ॥ १५७ ॥

धातोः स्त्रियां भावे (अनि ? ण्वुल्) प्रत्ययो भवति । धासिका ।
शायिका । जीविका । कारिका ॥

संज्ञायाम् ॥ १५८ ॥

संज्ञायां विषये धातोः स्त्रियां भावे ण्वुल्प्रत्ययो भवति । उदालपुष्प-
भञ्जिका । (चा ? व)रणपुष्पचायिका ॥

रोगाख्यायां च ॥ १५९ ॥

रोगाख्यायां च स्त्रियां भावे ण्वुल्प्रत्ययो भवति । प्रवाहिका । प्रच्छदिका । विचर्चिका ॥

पुंस्यन्यत्रापि ॥ १६० ॥

पुल्लिङ्गे भावे रोगाख्यायामन्यत्रापि ण्वुल्प्रत्ययो भवति । अरोचकः । अनाशकः । कृत् (१) कण्ठकः । उत्कर्णकः ॥

प्रश्नाख्यानयोरिञ्च वा ॥ १६१ ॥

प्रश्नाख्यानयोर्गम्यमानयोः स्त्रियां भावे इञ्प्रत्ययो ण्वुल् च वा भवति । कां त्वं कारिमकार्पीः, कां कारिकां, कां कृत्यां, कां कृतिम् । सर्वा कारिमकार्षं सर्वा कारिकां सर्वा कृत्यां सर्वा कृतिम् ॥

पर्यायार्हणोत्पत्तिषु ण्वुच् ॥ १६२ ॥

पर्याय अर्ह ऋण उत्पत्ति इत्येतेष्वर्थेषु स्त्रियां भावे ण्वुच्प्रत्ययो भवति । भवतः शायिका । अर्हति भवानिक्षुभक्षिकाम् । इक्षुभक्षिकां मे धारयसि । इक्षुभक्षिका उदपादि । चेत्येव । चिकीर्षोत्पद्यते । प्रत्ययान्तरकरणं स्वरार्थम् ॥

नपुंसके भावे क्तः ॥ १६३ ॥

नपुंसके लिङ्गे भावेऽर्थे धातोः क्तप्रत्ययो भवति । हसितं छात्रस्य । नृचं मयूरस्य ॥

त्युट् च ॥ १६४ ॥

धातोः नपुंसके भावे त्युट् च भवति । वचनम् । गमनम् । टकार उत्तरत्र ईवर्धः ॥

कर्मणि च येन संस्पर्शात् कर्तुः शरीरसुखम् ॥ १६५ ॥

येन कर्मणा संस्पृश्यमानस्य कर्तुः शरीरसुखम् उत्पद्यते तस्मिन् कर्मण्युपपदे धातेर्नपुंसके भावे त्युट्प्रत्ययो भवति । पयःपानम् । धान्दनभोजनम् । पूर्वेण गिद्धे नित्यसमासाथं वचनम् । कर्मणीति किम् ।

तूलिकाया उत्थानम् । संस्पर्शादिति किम् । अग्निकुण्डस्योपासनम् ।
कर्तुरिति किम् । गुरोः स्नापनम् । स्नापयतेर्न गुरुः कर्त्ता, किं तर्हि, कर्म ।
शरीरग्रहणं किम् । पुत्रस्य परिष्वजनम् । पुत्रसंस्पर्शाच्च शरीरसुखं, किं
तर्हि, मानसी प्रीतिः । सुखमिति किम् । कण्ठकानां मर्दनम् । सर्वत्रासमासः
प्रत्युदाहार्यः । अथवान्यथा व्याख्यायते — येन कर्मणा संस्पृश्यमानस्य
कर्तुः शरीरसुखमुत्पद्यते तास्मिन् कर्मण्यभिधेये धातोर्ल्युट्प्रत्ययो भवति ।
राज्ञा भुज्यन्ते राजभोजनाः शालयः । राजाच्छादनाः प्रावाराः । राज-
परिधानानि वासांसि ॥

करणाधिकरणयोश्च ॥ १६६ ॥

करणाधिकरणयोरर्थयोर्धातोर्ल्युट्प्रत्ययो भवति । एषणी । लेखनी ।
गोदोहनी । अप्रान (?) प्रस्थानमिति ॥

ष्ठिवुसिवोर्दीर्घश्च वा ॥ १६७ ॥

ष्ठिवुसिवोर्भावादावर्थे ल्युट्प्रत्ययो दीर्घश्चानयोर्वा भवति । धीवनं
धेवनम् । सीवनं सेवनम् ॥

कृजः कर्त्तरि ॥ १६८ ॥

कृजः कर्त्तरि ल्युट् । गुणे कृते दीर्घश्चास्य भवति । करोतीति कारणम् ॥

ब्रक्षिशादिह्लादिरभ्यादिभ्यश्च ॥ १६९ ॥

(प्रच्छा ? व्रश्चया)दिभ्यश्च कर्त्तरि ल्युट्प्रत्ययो भवति । इध्म-
(प्रश्चः ? व्रश्चनः) । पलाशशतनः । ह्लादनी । रमणी । आदिग्रहणात्
कमनीनन्दनीत्यादयो भवन्ति ॥

मुञ्ज्याच्छाद्यवैस्त्रावावसिञ्च्यादिभ्यः कमीणे ॥ १७० ॥

मुञ्ज्यादिभ्यः कर्मणि ल्युट्प्रत्ययो भवति । भोजनम् । आच्छादनम् ।
अवस्त्रावणम् । अवसेचनम् । आदिग्रहणादशनं वसनमामरणमित्यादयः ॥

स्कान्दिपतिश्च्योतिस्त्रवत्यादिभ्योऽपादाने ॥ १७१ ॥

स्कन्धादिभ्योऽपादाने ल्युट्प्रत्ययो भवति । प्रस्कन्दतेऽस्मादिति
प्रस्कन्दनः । प्रपतनः । प्रश्च्योतनः । प्रघ्नवणः । आदिग्रहणानिरणस्तम्भो
द्धरणादयः ॥

दात्रः सम्प्रदाने च ॥ १७२ ॥

ददातेरपादाने सम्प्रदाने च ल्युट्प्रत्ययो भवति । षपादानम् ।
सम्प्रदानम् ॥

पुंसि संज्ञायां घः ॥ १७३ ॥

पुंसि भावादावर्षे संज्ञायां घप्रत्ययो भवति । प्रच्छदः । उरच्छदः ।
दन्तच्छदः । करः । धाकरः । घहुलवचनाद् घञादयोऽपि । कारकः ।
नपुंसकेऽपि । छदनम् । घकारः 'सादेर्घेऽङ्घाद्युपसर्गस्ये'ति विशेष-
णार्थः ॥

गोचरसश्वरवह्व्रजव्यजक्रमापणनिगमत्रकभगाकर्ष-
निकषाभ ॥ १७४ ॥

गोचरादयः शब्दाः पुंसि भावादावर्षे घप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते ।
गावश्वरन्त्यस्मिन्निति गोचरः । मश्वरन्त्यनेनेति मश्वरः । एवं यद्दः । व्रजः ।
व्यज्रः । निपातनाद् वीमात्राभावः । क्रमः । श्वरे विशेषः । आयुष्य पण-
न्तेऽस्मिन्नित्यापणः । निगच्छन्ति तस्मिन्निति निगमः । गच्छीति घकः ।
मन्यतेऽनेनेति भगः । श्वाश्वन्त्यस्मिन्नित्याकर्षः । निकषः ॥

अशतेरुधुपपदे अनुदके विषये ल्युडपवादो घञ् निपात्यते । तैलोद-
(कं? झः) । अनुदक इति किम् । उदकोदयनः । 'दलो घञि'ति सिद्धे
उदकप्रतिषेधार्थं वचनम् । स्वरूपाविशेषाच्च घोऽपि न भवति ॥

जालमानायः ॥ १७८ ॥

आङ्पूर्वाज्ञयतेः करणे घञ् निपात्यते जालं चेत् । आनायो
मत्स्यानाम् । आनायो मृगाणाम् ॥

खनो घ च ॥ १७९ ॥

खनेः करणाधिकरणयोः पुंसि संज्ञायां घप्रत्ययो घञ् च भवति ।
धास्त्रनः आस्त्रानः ॥

डडरेकेकवकाश्च ॥ १८० ॥

खनेः करणाधिकरणयोः पुंसि संज्ञायां ड डर इक इकचक इत्येते
प्रत्यया भवन्ति । आस्रः । आस्त्रः । आस्त्रनिकः । आस्त्रनिकचकः ॥

इकिश्रुतिपः स्वरूपे ॥ १८१ ॥

धातोः स्वरूपेऽभिधेये इ कि श्रुतिप् इत्येतेः प्रत्यया भवन्ति ।
इ(गमिः) । युधिः । पचतिः ॥

अर्थे च ॥ १८२ ॥

धातोरर्थे चाभिधेये इकिश्रुतिपः प्रत्यया भवन्ति । जनिर्वर्तते ।
भुजिरा(नु? र)भ्यते । भवतिः सम्पद्यते ॥

भावकर्मणोर्दुरीपत्सु(पु) कृच्छ्राकृच्छ्रायेषु खल् ॥ १८३ ॥

कृच्छ्राकृच्छ्रायेषु दुरीप(त्स्? ल्युप्)पपदेऽपि भावकर्मणोर्धातोः खल्-
प्रत्ययो भवति । कृत्यादीनामपवादः । दुष्करं भवता । दुष्करः कटो भवता ।
(ईपत्करं भवता । ईपत्करः कटो भवता । सुकरं भवता ।) सुकरः कटो
भवता । दुरीप(त्स्? ल्युप्)ति किम् । कृच्छ्रासाध्यम् । कृच्छ्राकृच्छ्रायै-
ष्विति किम् । ईपत्कार्यः । बहुलाधिकारादीप तिम्यपि भवति । खकार
उत्तरत्र गुमर्थः ॥

भूकृच्छ्रायां कर्तृकर्मणोश्च च्यर्थे ॥ १८४ ॥

भवतेः करोतेश्च यथासह्यं कर्तृकर्मणोश्च्यर्थयोः (रीपदा ? दुःस) दि-
 पूपपदेषु च भावकर्मणोरर्थयोः सत्प्रत्ययो भवति । अनाद्येन भवता दुःस-
 माद्येन भूयते दुराद्यंभवम् । (ईपदाद्यंभवम् ।) स्वाद्यंभवम् । अनाद्यो
 भवान् दुःसमाद्यः क्रियते दुराद्यंकरं भवान् । ईपदाद्यकरः । स्वाद्यं-
 करः । च्यर्थ इति किम् । सुष्ठु आद्येन भूयते भवता । ईपदाद्य एव
 किं विक्रियते भवान् ॥

आतो युच् ॥ १८५ ॥

आकारान्ताद् धातोः ह्रस्वात्कार्थेषु दुरादिपूपपदेषु भावकर्मणो-
 रर्थयोः युच् भवति । दुरुत्थानं भवता । ईपदुत्थानम् । सूरथानम् । दुप्यानः
 सोमो भवता । ईपथानः । सुपानः ॥

शासियुधिदृशिधृपिमृपिभ्यश्च ॥ १८६ ॥

शास्यादिभ्यश्च दुरादिपूपपदेषु भावकर्मणोर्धुन्प्रत्ययो भवति । दु-
 श्शामनः । दुर्योधनः । दुर्दर्शनः । दुर्धर्षणः । दुर्गर्षण* । सुशासनः ।
 सुयोधनः । सुदर्शनः । सुधर्षणः । सुगर्षणः ॥

वर्तमानसामीप्ये वर्तमानवद् वा ॥ १८७ ॥

वर्तमानसामीप्ये भूते भविष्यति चार्थे वर्तमानाद् धातोः वर्तमानवत्
 प्रत्ययो वा भवति । 'वर्तमाने लडि'त्यत आरभ्य 'उणादयो भूतेऽपी'ति यावद्
 ये प्रत्ययास्ते भूतभविष्यतोर्वातिदिश्यन्ते । कदा देवदत्त ! आगतोऽसि । अय-
 मागच्छामि । आगच्छन्तमेव मां विद्धि । अयमागमम् । एषोऽस्म्यागतः ।
 कदा देवदत्त ! गमिष्यसि । एष गच्छामि । गच्छन्तमेव मां विद्धि । ग-
 न्तास्मि । वरकरणस्य सादृश्यात्स्वात् येनैव विशेषेण प्रकृत्युपपदोपाध्यादिना
 वर्तमाने(प्रत्यया)विहितास्तेनैव भूतभविष्यतोरपि भवन्ति । कदा भवान् सोमं
 (पी ? पवि)तवान् । एषोऽस्मि पवमानः । कदा भवान् यक्ष्यते । एषोऽस्मि
 यजमान । कदा भवान् कन्यामलङ्कृतवान् अलङ्करिष्यति वा । एषोऽस्म्य-
 लङ्करिष्णुरिति । सामीप्य इति किम् । परुद्गच्छत् वर्षेणागमिष्यति ॥

आशंसायां भूतवच्च ॥ १८८ ॥

आशंसायां गम्यमानायां भविष्यत्कालविषयाद् धातोः भूत(वद्) वर्त-
 मानवच्च प्रत्यया भवन्ति । उपाध्यायश्चेदागमत् एते व्याकरणमध्यगीष्महि ।

उपाध्यायश्लेदागतः एतैर्व्याकरणमर्धातम् । उपाध्यायश्लेदागच्छति एते
व्याकरणमधीमहे । उपाध्यायश्लेदागमिष्यति एते व्याकरणमध्येष्यामहे ।
सामान्यातिदेशं विशेषानतिदेशात् लृङ्लिटौ न भवतः । आशंसायामिति
किम् । उपाध्याय आगमिष्यति, व्याकरणमध्येष्यामहे ॥

क्षिप्रवचने लृट् ॥ १८९ ॥

क्षिप्रवचन उपपदे आशंसायां गम्यमानायां धातोर्लृट्प्रत्ययो भवति ।
भूतवच्येत्यस्यापवादः । उपाध्यायश्लेत् क्षिप्रमागमिष्यति एते क्षिप्रं व्याकरण-
मध्येष्यामहे । वचनप्रहणं पर्यायार्थम् । शीघ्रमाशु त्वरितमिति । नेति
वक्तव्ये लृङ्वचनं लुङ्विषये विधानार्थम् । उपाध्यायश्लेत् श्वः शीघ्रमाग-
मिष्यति एते शीघ्रं व्याकरणमध्येष्यामहे ॥

आशंसावचने लिङ् ॥ १९० ॥

आशंसावचन उपपद आशंसायां गम्यमानायां भविष्यति काले धातो-
र्लिङ्प्रत्ययो भवति । भूतवच्येत्यस्यापवादः । उपाध्यायश्लेदागच्छेत् आशंसे
युक्तोऽधीयीत । यत्र क्षिप्रवचनमाशंसावचनं चोपपदं भवतस्तत्रापि पर-
त्वात् लिङ्भवति । उपाध्यायश्लेत् क्षिप्रमागच्छेत् आशंसे क्षिप्रं व्याक-
रणमधीयीत ॥

निष्पन्नवच्च सम्भावनायाम् ॥ १९१ ॥

अनिष्पन्ने निष्पन्नवच्च हेतोः शक्तिभ्रदानं सम्भावना । तस्यां
निष्पन्नवत् प्रत्यया भवन्ति ॥

समये चेत् प्रयत्नोऽभूद्भूद्भूद्भूद् विभक्तयः ।

इषे चेद् वासवोऽर्षीद् उदपत्स्यन्त शठयः ॥

विद्यमानकर्तृकेभ्योऽस्त्यर्थेभ्यो भवन्त्यर्थे सर्वा

विभक्तयः ॥ १९२ ॥

विद्यमानकर्तृकेभ्योऽस्त्यर्थेभ्यो धातुभ्यः लृङ्गं सर्वे लृङ्गा म-
वन्ति । मार्गे कूपोऽभूत् । कूप आसीत् । कूपो भूत् । कूपो भविष्यति ।
कूपो भविता । कूपोऽस्तीति ॥

नानघतनवत् क्रियाप्रबन्धसामीप्ययोः ॥ १९३ ॥

प्रबन्धः सातत्येनानुष्ठानम् । कालानां सामीप्यं तुल्यजातीयेनाव्यवधानम् । तयोर्गम्यमानयोरनघतनवत् प्रत्ययविधिर्न भवति । लङ्लुटौ प्रतिषिध्येते । यावज्जीवं भृशमन्नमदात् । यावज्जीवं भृशमन्नं दास्यति । यावज्जीवं युक्तोऽध्यापिपत् । यावज्जीवमध्यापयिष्यति । येयं पौर्णमास्यतिक्रान्ता एतस्सामुपाध्यायोऽग्नीनाधित, सोमेनायष्ट । येयमागामिन्यमावासा अस्सामुपाध्यायोऽग्नीनाधास्यते, सोमेन यक्ष्यते ॥

भविष्यति मर्यादावचने देशस्य विभागेऽवरस्मिन्

[॥ १९४ ॥

भविष्यति काले मर्यादावचने सत्यवरस्मिन् देशविभागे अनघतनवत् प्रत्ययविधिर्न भवति । योऽयमध्वा गन्तव्य आपाटलिपुत्रात् तस्य यदवरं कौशाम्ब्यास्तत्र द्विरोदनं भोक्ष्यामहे । द्विः सक्तून् पास्यामः । भविष्यतीति किम् । योऽयमध्वा गतः आपाटलिपुत्रात् तस्य यदवरं कौशाम्ब्यास्तत्र युक्ता अर्घ्यमहि । द्विः सक्तूनपिवाम । मर्यादावचन इति किम् । योऽयमध्वा निरवधिको गन्तव्यस्तस्य यदवरं कौशाम्ब्यास्तत्र द्विरोदनं भोक्तास्महे । द्विः सक्तून् पातास्मः । अवरस्मिन्निति किम् । योऽयमध्वा गन्तव्य आपाटलिपुत्रात् तस्य यत् परं कौशाम्ब्यास्तत्र द्विरोदनं भोक्तास्महे । द्विः सक्तून् पातास्मः ॥

कालस्य चानहोरात्राणाम् ॥ १९५ ॥

भविष्यति काले मर्यादावचने कालस्यावरस्मिन् विभागे अनघतनवत् प्रत्ययविधिर्न भवति न चेदहोरात्राणां सम्बन्धी विभागः । स चाहोरात्रैः कालस्य, कालेनाहोरात्राणाम्, अहोरात्रैरहोरात्राणां च भवति । योऽयमागामी संवत्सरस्तस्य यदवरमाग्रहायण्यास्तत्र युक्ता अभ्येष्यामहे । द्विरोदनं भोक्ष्यामहे । भविष्यतीत्येष । योऽयं संवत्सरोऽतीतस्तस्य यदवरमाग्रहायण्यास्तत्र युक्ता अर्घ्यमहि । द्विरोदनमभुञ्जमहि । मर्यादावचन इत्येव । योऽयम आगामी निरवाधिकः कालस्तस्य यदवरमाग्रहायण्यास्तत्र युक्ता अभ्येष्यामहे । द्विरोदनं भोक्तास्महे । अवरस्मिन्नित्येव । परस्मिन् विभागां

वक्ष्यति । अनहोरात्राणामिति किम् । योज्य मास आगामी तस्य योऽवर-
पञ्चदशरात्रः, योऽय त्रिंशद्रात्र आगामी तस्य योऽवरः (अर्धमास, योऽय
त्रिंशद्रात्र आगामी तस्य योऽवरः) पञ्चदशरात्रस्तत्र युक्ता अध्यतास्मद् ।
हिः सक्तून् पातास्मः ॥

परस्मिन् वा ॥ १९६ ॥

भविष्यति काले कालस्य मर्यादावचने सति परस्मिन् अनहोरात्र
सम्बन्धिनि (वि)भागे वा अनद्यतनवत् प्रत्ययविधिर्न भवति । योऽय
मागामी सवत्सरस्तस्य यत् परमाग्रहायण्यास्तत्र युक्ता अध्येष्यामहे ।
अध्येतास्महे । सक्तून् पास्याम पातास्मः । अनहोरात्राणामिति किम् ।
योऽय मास आगामी तस्य य परः पञ्चदशरात्रस्तत्र युक्ता अध्येतास्महे ।
सक्तून् पातास्मः । भविष्यतीति किम् । योऽय सवत्सरोऽतीतस्तस्य
यत् परमाग्रहायण्यास्तत्र युक्ता अध्येमहि । तत्रौदनमभुञ्जमहि । मर्यादा
वचन इति किम् । योऽयमागामी निरवधिका काष्ठस्तस्य यत् परमाग्रहा
यण्यास्तत्रौदन भोक्तास्महे । सक्तून् पातास्मः ॥

लिङ्निमित्ते लृङ् क्रियातिपत्तौ ॥ १९७ ॥

लिङ्निमित्तं 'हेतुफलयोर्लिङ्'त्येवमादि । कुतश्चिद् वैगुण्यात्
क्रियाया अनभिनिर्वृत्तिः क्रियातिपत्तिः । लिङ्निमित्ते क्रियातिपत्तौ मत्या
भविष्यति काले धातोर्लृङ्प्रत्ययो भवति । दक्षिणेन चेदयास्यत् न शक्य
पर्याभविष्यत् । यदि कमलकमाह्वान्यत् (न) शक्य पर्याभविष्यत् ।
एतद् दक्षिणगमन कमलकाह्वान च हेतु । अपर्याभवन हेतुमत् । तयो-
क्तुभिस्तिज्ञात् भविष्यन्तीमनभिनिर्वृत्तिमवगम्यैव प्रयुङ्क्ते ॥

भूते च ॥ १९८ ॥

लिङ्निमित्ते क्रियातिपत्तौ सत्यां भूते काले धातोर्लृङ्प्रत्ययो
भवति । दक्षिणेन चेदयास्यत् न शक्य पर्याभविष्यत् ॥

प्रागुताप्योर्वा ॥ १९९ ॥

‘उताप्योर्धाढार्ये लिङ्ङित्यतः पूर्वं वक्ष्यमाणे लिङ्ङनिमित्ते क्रियाति-
पत्तौ लृङ् (वा) भवति ॥

* गर्हायां लडपिजात्वोः ॥ २०० ॥

कथमि लिङ् च वा ॥ २०१ ॥

कथंशब्द उपपदे गर्हायां धातोः सर्वेषु कालेषु लिङ्प्रत्ययो
भवति । लृ च वा भवति । कथन्नाम तत्रभवान् वृषलं याजयेत् याज-
यति । पक्षे यथास्वं लुडादयः । कथन्नाम तत्रभवान् वृषलमयीयजत्
याजयेत् याजयांचकार याजयिष्यति याजयिता । अत्र लिङ्निमित्तमस्तीति
क्रियातिपत्तौ भूते वा (लिङ् लृ)ङ्, भविष्यति नित्यम् । कथं नाम तत्रभवान्
वृषलमयाजयिष्यत् । कथं नाम तत्रभवान् वृषलं याजयेत् याजयति
अयीयजत् अयाजयत् याजयाञ्चकार । भविष्यति तु — कथं नाम
तत्रभवान् वृषलमयाजयिष्य(दि)ति नित्यं लृङ्भव भवति, न लड्लुटौ
गर्हायामिति किम् । कथं नाम तत्रभवान् ब्राह्मणमयीयजत् । एवं यथाकालं
लुडादयो भवन्ति ॥

किंवृत्ते लिङ्ङ्लुटौ ॥ २०२ ॥

किंवृत्ते उपपदे गर्हायां सर्वेषु कालेषु धातोर्लिङ्ङ्लुटौ प्रत्ययो
भवतः । सर्वलकाराणामपवादः । को नाम वृषलः कतरो नाम कतमो
नाम यं तत्रभवान् याजयेत् याजयिष्यति । अत्रापि लिङ्ङनिमित्तमस्तीति
क्रियातिपत्तौ भूते वा लृङ्, भविष्यति नित्यम् । को नाम वृषलः यं
तत्रभवान् अयाजयिष्यत् । गर्हायामिति किम् । को नाम ब्राह्मणः
यं तत्रभवानयीयजदित्यादि ॥

अनवकल्पत्यमर्षयोरकिंवृत्तेऽपि ॥ २०३ ॥

अनवकल्पतिरसम्भावना । अमर्षोऽक्षमा । तयोर्गम्यमानयोः किंवृत्ते
षार्किंवृत्ते चोपपदे सर्वेषु कालेषु धातोर्लिङ्ङ्लुटौ भवतः । सर्वलकाराणा-
मपवादौ । नावकल्पयामि न मर्षयामि च को नाम कतरो नाम

* अथ वृत्तिर्मातृकाया लुप्ता ।

वृषलः, कथञ्चाम यं तत्रभवान् याजयेत् याजयिष्यति । अत्रापि लिङ्निमित्त-
मस्तीति क्रियातिपत्तौ भूते वा लृङ् भविष्यति नित्यम् । नावकल्पयामि न
श्रद्धे न मर्पयामि न क्षमे यं तत्रभवान् वृषलमयाजयिष्यत् ॥

किंकिलास्त्यर्थेषु लृट् ॥ २०४ ॥

किंकिलशब्दे अस्त्यर्थेषु चोपपदेष्वनवकल्प्यमर्पयोः सर्वेषु कालेषु
धातोर्लृडेव भवति । नावकल्पयामि न मर्पयामि किंकिल तत्रभवान्
वृषलं याजयिष्यति । नावकल्पयामि न मर्पयामि अस्ति नाम भवति नाम
विद्यते नाम तत्रभवान् वृषलं याजयिष्यति । अत्र लिङ्निमित्तं नास्तीति
क्रियातिपत्तौ लृङ् न भवति ॥

यद्यदियदाजातुषु लिङ् ॥ २०५ ॥

धातोर्यदादिपूपपदेषु अनवकल्प्यमर्पयोर्गम्यमानयोः सर्वेषु कालेषु
लिङ्देव भवति । नावकल्पयामि न मर्पयामि यदत्रभवान् वृषल याजयेत् ।
यदि याजयेत् । यदा याजयेत् । जातु याजयेत् । अत्र क्रियातिपत्तौ मूते
वा लृङ् भविष्यति नित्यम् । नावकल्पयामि (न मर्पयामि) यदत्रभवान्
वृषलमयाजयिष्यदित्यादि ॥

यच्चयत्रयोर्गर्हायां च ॥ २०६ ॥

यच्चशब्दे यत्रशब्दे चोपपदे अनवकल्प्यमर्पयोर्गर्हायां च
गम्यमानायां सर्वेषु कालेषु धातोर्लिङ्देव भवति । नावकल्पयामि न मर्पयामि
गर्हागद्दे यच्च (यत्र) तत्रभवान् वृषलं याजयेत् । क्रियातिपत्तौ मूते वा लृङ्
भविष्यति (नित्यम्) । नावकल्पयामि न मर्पयामि विगर्हे यच्च (तद्यत्र
तत्रभवान् वृषलं (याजयते) क्रियातिपत्तौ मूते वा लिङ् भविष्यति । नाव-
कल्पयामि न मर्पयामि विगर्हे यच्च तत्रभवान् वृषलम्?) अत्रानिन्दन् १५
आश्चर्ये च ॥ २०७ ॥

यच्च (यत्र) तत्रभवान् वृपलं याजयेत् । क्रियातिपत्तौ भूते वा लृङ् भविष्यति (नित्यम्) । आश्चर्यमद्भुतं चित्रं यच्च तत्रभवान् वृपलमयाजयिष्यत् । यत्र तत्रभवान् वृपलमयाजयिष्यत् ॥

शेषे लृङ्यदौ ॥ २०८ ॥

यच्चयत्राम्यामन्यस्मिन् यदिवर्जिते उपपदे चित्रीकरणे गम्यमाने सर्वेषु कालेषु धातोर्(लिङ् ? लृट्) प्रत्ययो भवति । सर्वलकाराणामपवादः । आश्चर्यमद्भुतं चित्रम् अन्धो नाम पर्वतमारोक्ष्यति, बधिरो नाम व्याकरणं श्रोष्यति । अयदाविति किम् । आश्चर्यं यदि स भुञ्जीत । अत्र लिङ्-निमित्तं नास्तीति क्रियातिपत्तौ लृङ् न भवति ॥

उताप्योर्वाढार्थे लिङ् ॥ २०९ ॥

उत, अपि इत्येतयोर्वाढार्थे वर्तमानयोरुपपदयोः सर्वेषु कालेषु धातोर्लिङ्प्रत्ययो भवति । सर्वलकाराणामपवादः । उत कुर्यात् । (अपि कुर्यात्) वाढं कुर्यादित्यर्थः । वाढार्थ इति किम् । उत दण्डः पतिष्यति । अपि धास्यति द्वारम् । प्रश्न आवरणं च गम्यते । 'भूते चे'ति निवृत्तम् । इतः प्रभृति भूते भविष्यति च क्रियातिपत्तौ लिङ्निमित्ते नित्यं लृङ् भविष्यति । उताकरिष्यत् । अप्यकरिष्यत् ॥

कामप्रवेदनेऽकञ्चिति ॥ २१० ॥

स्वाभिप्रायाधिष्करणे गम्यमाने सर्वेषु कालेषु धातोर्लिङ्प्रत्ययो भवति न चेत् कञ्चिच्छब्दः प्रयुज्यते । कामो मे भुञ्जीत भवान् । अकञ्चितीति किम् । कञ्चिजीवति ते माता ॥

सम्भावनेऽलमर्थे तदर्थप्रयोगे ॥ २११ ॥

शक्ति(श्च ? श्)द्धानं सम्भावनं, तस्मिन्नलमर्थे अतिशयवति गम्यमाने तदर्थस्यालमर्थस्य शब्दस्याप्रयोगे धातोः सर्वेषु कालेषु लिङ्प्रत्ययो भवति । अपि गिरिं शिरसा भिन्ध्यात् । अपि द्रोणपाकं भुञ्जीत । अलमर्थ इति किम् । विदेशस्थायी देवदत्तः प्रायेण गमिष्यति ग्रामम् । तदर्थप्रयोग इति किम् । भवति चेदसारेषु भोक्ष्यतेऽलं लवणेन ॥

अय(ति ? दि) सम्भावनवचने धातौ वा ॥ २१२ ॥

यच्छब्दवर्जिते सम्भावनवचने धातावुपपदे अलमर्थे सम्भावेन गम्यमाने, सर्वकालेषु धातोर्लिङ्प्रत्ययो वा भवति । सम्भावयामि श्रद्धे अवक्त्रूपयामि भुञ्जीत भवान् भोक्ष्यते भवान् (भुक्तवान् ?) । अयदीति किम् । सम्भावयामि यत् स भुञ्जीत ॥

हेतुफलयोः ॥ २१३ ॥

हेतुभूते फलभूते चार्थे वर्तमानाद् धातोः सर्वेषु कालेषु लिङ्प्रत्ययो वा भवति । दक्षिणेन चेद् यायात् न शकटं पर्याभवेत् । दक्षिणेन चेद् यास्यति न शकटं पर्याभविष्यति । दक्षिणेन चेद् याति न शकटं पर्याभवति । दक्षिणेन चेदयासीत् न शकटं पर्याभूत् । इह कस्मान्न भवति । हन्तीति पलायते । वर्षतीति धावति । हनिष्यतीति पलायिष्यते । वपिष्यतीति धाविष्यति । इति-शब्देनैव हेतुफलभागस्य द्योतितत्वात् । क्रियातिपत्तौ भविष्यति भूते च नित्यं ल(ट् ? इ) भवति । दक्षिणेन चेदयास्यत् न शकटं पर्याभविष्यत् ॥

इच्छार्थेषु कामप्रवेदने लोट् च ॥ २१४ ॥

इच्छार्थेषु धातुषु कामस्याभिलाषस्य प्रवेदने प्रकाशने सति सर्वेषु कालेषु धातोर्लोट्प्रत्ययो लिङ् च भवति । सर्वलकाराणामपवादः । इच्छामि भुञ्जीत भवान् । इच्छामि भुञ्जां भवान् । कामये भुञ्जीत भवान् । कामये भुञ्जां भवान् । अत्र सत्यपि लिङ्निमित्ते इच्छार्थेषूपपदेषु काम-प्रवेदने क्रियातिपत्तावसामर्थ्येनासम्भवात् लट् न भवति । कामप्रवेदने इति किम् । इच्छया भुञ्जे । 'कामप्रवेदनेऽकञ्चिती'ति लिङि सिद्धे लोट्-विधानार्थं वचनम् । न चात्र प्रार्थनमस्ति ॥

समानकर्तृकेषु कर्मणो लिङ् ॥ २१५ ॥

समानकर्तृकेषु इच्छार्थेषु धातुषु कर्मभूतार्थाद् धातोर्लिङ्प्रत्ययो भवति । लोटोऽपवादः । समानकर्तृकत्वमुपपदस्य प्रकृत्यंशम् । प्रकृतेश्च कञ्-मुपपदापेक्षमिति सन्निधानाद् गम्यते । भुञ्जीयेतीच्छति । भुञ्जीयेति कञ्-यते । समानकर्तृकेष्विति किम् । देवदत्तं भुञ्जानमिच्छति । कञ् ३३

किम् । इच्छन् करोति । अत्र करोतीच्छत्योर्लिङ्ग्यलक्षणभावो न तु कर्म-
क्रियाभाव इति शतैव भवति ॥

विधिनिमन्त्रणामन्त्रणाधीष्टसम्प्रश्नप्रार्थनेषु ॥ २१६ ॥

कर्ता भावः कर्मेति लकारार्थः । तेषु विध्यादिविशिष्टेषु धातोः सर्वेषु
कालेषु लिङ्प्रत्ययो भवति । विधिः क्रियायां प्रेरणायामेव । यस्यां प्रत्या-
ख्याने प्रत्यवापस्तन्निमन्त्रणम् । इह भवान् भुञ्जीत । यस्यां प्रत्याख्याने
कामचारः तदामन्त्रणम् । इह भवाना(स्ताम् ? सीत) । प्रेरणैव सत्कार
पूर्विका अध्येपणम् । भवान् माणवकमध्यापयेत् । प्रेरणैव न्यङ्कारपूर्विका
प्रेषः । तत्र लोट् वक्ष्यति । सम्प्रधारणं सम्प्रश्नः । किन्नुखलु भो व्याक-
रणमधीयीय उत छन्दः । प्रार्थनं याञ्जा । लभेया(मं ? हं) भिक्षाम् ॥

लोट् च ॥ २१७ ॥

विध्याद्युपाधौ कर्त्राद्यर्थे धातोर्लोट्प्रत्ययो भवति । कटं करोतु । इह
भवान् भुङ्गाम् । इह भवानास्ताम् । इह भवान् माणवकमध्यापयतु ।
किन्नुखलु भो व्याकरणमध्ययै उत छन्दः । देहि भिक्षाम् ॥

प्रेषानुज्ञाप्राप्तकालेषु ॥ २१८ ॥

प्रेषादिविशिष्टे कर्त्रादां धातोर्लोट्प्रत्ययो भवति । प्रेषितोऽसि ग्रामं
गच्छ । अनुज्ञातोऽसि कटं कुरु । कुरु कटं प्राप्तस्ते कालः कटकरणे ॥

लिङ् चोर्ध्वमौहूर्तिके ॥ २१९ ॥

प्रेषादिषु गम्यमानेषु ऊर्ध्वमौहूर्तिकेऽर्थे वर्तमानाद् धातोर्लिङ्प्रत्ययो
लोट् च भवति । ऊर्ध्वं मुहूर्तादुपरि मुहूर्तस्य गमान् खलु कटं कुर्यात्,
कटं करोतु भवान्, प्रेषितः अनुज्ञातः प्राप्तस्ते कालः कटकरणे ॥

स्मे लोट् ॥ २२० ॥

स्म उपपदे प्रेषादिषु गम्यमानेषु ऊर्ध्वमौहूर्तिकेऽर्थे वर्तमानाद्
धातोर्लोट्प्रत्ययो भवति । लिङ्गोऽपवादः । ऊर्ध्वं मुहूर्तादनुज्ञातः कटं करोतु
स्म भवान्, प्राप्तस्ते कालः कटकरणे ॥

अधीष्टौ च ॥ २२१ ॥

अध्येषणायां च विषयं स्मशब्द उपपदे सर्वेषु कालेषु धातोर्लोड्-
प्रत्ययो भवति । लिङोऽपवादः । अङ्ग ! स्म विद्वन् ! माणवकमध्यापय ॥

कालसमयवेलासु लिङ् यदि ॥ २२२ ॥

कालसमयवेलासूपपदेषु वृत्तव्ययोगे धातोः सर्वेषु कालेषु लिङ्-
प्रत्ययो भवति । काले यद् भुञ्जीत भवान् । समये यद् भुञ्जीत भवान् ।
सर्वेषु यद् भुञ्जीत भवान् । बहुलगविकारात् कालो भोजनस्येत्याद्यपि ॥

अर्हशक्तयोः ॥ २२३ ॥

अर्हं शक्ते च कर्त्रादौ धातोर्लिङ्प्रत्ययो भवति । भवानर्हः खलु
कन्यां वहेत् । भवाञ्छक्तः खलु शत्रून् हन्यात् ॥

धातुसम्बन्धे प्रत्ययाः ॥ २२४ ॥

धात्वर्थानां सम्बन्धे विशेषणविशेष्यभावे सति अयथाकालमपि
प्रत्ययाः साधवो भवन्ति । अग्निष्टोमयाज्यस्य पुनो जनिता । कृतः कटः
श्वो भवति (विता) । गावि कृत्यमासीत् । अग्निष्टोमयाजीति भूतकालः ।
जनितेति भविष्यत्कालः । तत्र भूतकालो भविष्यत्कालेनापि सम्बन्धमानः
साधुर्भवति । एवं (भू ? कृ) तः कटः श्वो भवितेति । भावि कृत्यमासीदित्यत्र
भावीति भविष्यत्कालः आसीदिति भूतकालेनापि सम्बन्धमानः साधुर्भवति ।
विशेषणं तु गुणत्वाद् विशेष्यकालम् अनुसृज्यते । तेन विपर्ययो न
साधवो भवन्ति । गोमानासीत् । गोमान् भविता ॥

क्रियासमभिहारे लोट् तस्य हिस्वौ हिस्ववत् ॥ २२५ ॥

पौनःपुन्यं भृशार्थो वा क्रियासमभिहारः । तद्विशिष्टेऽर्थे वर्तमानाद्
धातोर्धातुसम्बन्धे सर्वेषु कालेषु लोट्प्रत्ययो भवति । सर्वलकाराणामप-
वादः । तस्य च लो(ट् ? टः) सर्वपुरुषवचनेषु हिस्वावादेशौ हिस्ववत्

भवतः । तेन परस्मैपदिभ्यो हिः, आत्मनेपदिभ्यः स्व इति भेदो व्यव(ति-
ष्ठ ? स्थितः) । तिङ्त्वं च भवति । लुनीहि लुनीहीत्येवायं लुनाति । लुनीहि
लुनीहीत्येवमौ लुनीतः । लुनीहि लुनीहीत्येवमे लुनन्ति । लुनीहि लुनीही-
त्येव त्वं लुनासि । युवां लुनीथः । यूयं लुनीथ । लुनीहि लुनीहीत्येवाहं
लुनामि । आयां लुनीवः । वयं लुनीमः । अधीप्वाधीप्वेत्येवायमधीते । इमौ
अधीयाते । इमे अधीयते । अधीप्वाधीप्वेत्येव त्वमधीषे । युवामधीयाथे ।
यूयमधीध्वे । अधीप्वाधीप्वेत्येवाहमधीये । आवामधीवहे । वयमधीमहे ।
एवं लुनीहि लुनीहीत्येवायमलार्वात् । अलुनात् । लुलाव । लविता ।
लविप्यति । लूयात् । लुनीयात् । लुनातु । अधीप्वाधीप्वेत्येवायमध्यगीष्ट ।
अध्येत । अधिजगे । अध्येप्यते । अध्येता अधीयीत । अध्येपीष्ट । अधी-
ताम् । एवं वचनान्तरपुरुषान्तरेष्वपि लङ्वदेव लकारान्तरेष्वपि हिस्वाबु-
दाहरणीयौ । एवं भावकर्मणोरपि । शय्यस्व शय्यस्वेति शय्यते । अशायि ।
शायिष्यते देवदत्तेन । लूयस्व लूयस्वेति लूयते । अलावि । लविप्यत
केदारः ॥

ननु च क्रियासमभिहाराभिव्यक्तौ द्विवचनं नापेक्षते । लोट् पुनः
कर्तृकर्मभावार्थत्वेनास्वार्थिकत्वाद्समर्थ इति तत्र क्रियासमभिहारघातनाय
द्विवचनं भवति ॥

तध्वम्भाविनो वा ॥ २२६ ॥

तस्य हिस्वाविति वर्त्तते । तस्य क्रियासमभिहारं विहितस्य लोट्-
स्तध्वम्भाविनो हिस्ववद्वा हिस्वावादेशौ भवतः । लुनीत लुनीतेत्येव यूयं
लुनीथ । लुनीहि लुनीहीत्येव यूयं लुनीथ । अधीध्वमधीध्वमित्येव यूय-
मधीध्वे । अधीप्वाधीप्वेत्येव यूयमधीध्वे । एवं लुङादिष्वप्युदाहार्यम् ॥

समुच्चये वा ॥ २२७ ॥

अनेकक्रियाध्यावापः समुच्चयः । तस्मिन् सति समुचीयमानक्रिया-
वचनाद् घातोर्धातुसम्बन्धे लोट्प्रत्ययो भवति । तस्य च लोटो हिस्वावादेशौ
हिस्ववद् भवतः । तध्वम्भाविनो वा भवतः । भ्राष्ट्रमट मठमट खदूरमटेत्ये-
वायमटति । भ्राष्ट्रमटति मठमटति खदूरमटतीत्येवायमटति । छन्दोऽधीष्व
व्याकरणमधीष्व निरुक्तमधीष्वेत्येवायमधीते । छन्दोऽधीते व्याकरणमधीते

निरुक्तमधीते इत्येनायमधीते । एन सर्गेषु वचनेषु पुरुषेषु लकारान्तरेषु च यथायथगुदाहरणीयम् । तध्वभातिना वा । ब्राह्मणमट मठमटत रादूरम टतेत्येव यूयमटथ । ब्राह्मणमट मठमट रादूरमटेत्येव यूयमटथ । उन्दा-
 ऽधीध्व निरुक्तमधीध्वमित्येव यूयमधीध्वे । उन्दाऽधीध्व व्याकरणम-
 धीध्व निरुक्तमधीध्वे इत्येव यूयमधीध्वे । छन्दोऽधीध्वे व्याकरणमधीध्वे
 निरुक्तमधीध्वे इत्येव यूयमधीध्वे । एन लकारान्तरेषुपि । सेयमेकैः
 क्रिया कारकभेदाद् भिद्यमाना क्रियासमुच्चयायैव कल्पते । अथ स्वरूप-
 भेदेन सक्तून् पिव धाना खाद ओदन भुङ्क्ष्वेत्येवायमभ्यवहरति ।
 सक्तून् पिवति धाना खादति ओदन भुङ्के इत्येनायमभ्यवहरति ।
 एव वचनान्तरपुरुषान्तरलकारान्तेरपि स्वरूपभिन्नक्रियाणां समुच्चये
 लोडविकल्पोऽपि हिस्वविकल्पश्च भवति ॥

यथाविध्यनुप्रयोग. पूर्वस्मिन् ॥ २२८ ॥

धातुसम्बन्धे प्रत्ययविवानाल्लोडन्तस्य चानभियक्तपदार्थत्वादननु-
 योग' सिद्ध ए । स 'क्रियासमभिहार लोडि यस्मिन् विधाने यथाविधि
 भवतीति नियम्यते । लुनीहि लुनीहीत्येवाय लुनानि । छिनतीति न प्रयु-
 ज्यते । अधीष्वाधीध्वेत्येवायमधीते । पठतीति न प्रयुज्यते ॥

समुच्चये सामान्यवचनस्य ॥ २२९ ॥

'समुच्चये वे'त्यस्मिन् द्वितीये लोडविधाने सामान्यवचनस्यैवानुप्रयोगो
 भवति, न विशेषणात् (पाणाम्) । सक्तून् पिव धाना खाद ओदन
 भुङ्क्ष्वेत्येवायमभ्यवहरति । पिवति खादति भुङ्के इति न प्रयुज्यते । ब्रा-
 ह्मणमट मठमट रादूरमट इत्येवायमटति । ब्राह्मणमट मठमट रादूरमट-
 टतीति न प्रयुज्यते । अपि कारकभेदे न्दिनेने अन्तनात्रन्द सामान्य-
 वचनता भवत्येव ॥

मेडः ॥ २३१ ॥

मेडो धातोर्धातुसम्बन्धे भावे क्त्वाप्रत्ययो वा भवति । अपूर्व-
कालार्थ आरम्भः । अपमित्य याचते । अपमातुं याचते । याचित्वा अप-
मयते ॥

परावरयोगे च ॥ २३२ ॥

परस्यावरेण अवरस्य परेण च योगे गम्यमाने धातोर्भावे क्त्वाप्र-
त्ययो भवति । अप्राप्य नदी पर्वतः । अत्र परनदीयोगेन पर्वतो विशे-
ष्यते । अतिक्रम्य पर्वत नदी । अत्रापरपर्वतयोगेन नदी विशेष्यते ॥

अभिन्नकर्तृकयोः पूर्वकालात् ॥ २३३ ॥

अभिन्नः कर्ता ययोस्तयोर्यः पूर्वकालस्तद्वचनाद् धातोर्धातुसम्बन्धे
भावे क्त्वाप्रत्ययो (वा ?) भवति । भुक्त्वा व्रजति । द्विवचनमतन्त्रम् ।
तेन बहूनामपि भ्रजति । स्नात्वा भुक्त्वोपित्वा व्रजति । परापेक्षया वा द्वयो-
र्द्वयोरभिन्नकर्तृकत्वम् । सर्वेषां वा व्रजतिक्रियापेक्षपौर्वकाल्यमभिन्नकर्तृकत्वं
च भवति । अभिन्नकर्तृकयोरिति किम् । भुक्तवति ब्राह्मणे देवदत्तो व्रजति ।
पूर्वकालादिति किम् । व्रजति प्रजल्पति च ॥

व्यादाञ्ज्निमील्यादेरपूर्वकालेऽपि ॥ २३४ ॥

व्यादाञ्ज्निमील्यादिभ्यो धातुसम्बन्धे भावेऽपूर्वकालेऽप्यभिन्नकर्तृ-
कत्वे क्त्वाप्रत्ययो भवति । मुख व्यादाय स्वपिति । अक्षिणी
निमील्य हसति । पादौ प्रसार्य पतति । दन्तान् प्रकाश्य
जल्पति ।

आभीक्ष्ण्ये णमुल् च ॥ २३५ ॥

आभीक्ष्ण्यं पौनःपुन्यम् । अभिन्नकर्तृकयोः पूर्वाभीक्ष्ण्यविशिष्टेऽर्थे
वर्तमानाद् धातोर्धातुसम्बन्धे भावे णमुल्प्रत्ययः क्त्वा च भवति । भोजभोजं
व्रजति । पीत्वा पीत्वा व्रजति । अत्र क्त्वाणमुलोर्लोट् इति स्वार्थिकत्वात्
प्रकृत्यर्थोपाधिद्योतने सामर्थ्यं नास्तीत्यागीऽप्याभिव्यक्तये द्विवचन भवति ॥

न यद्यनाकाङ्क्षे ॥ २३६ ॥

यच्छब्द उपपदे धातोः क्त्वाणमुलौ प्रत्ययौ न भवतः । यत्र वाक्ये पूर्वोत्तरे क्रिये प्रयुक्ते तच्चेन्नापरं किञ्चिदाकाङ्क्षति । णमुलनन्तरः क्त्वा च व्यवहितोऽपि प्रतिपिध्यते । यदयं भुङ्क्ते ततो व्रजति । अनाकाङ्क्ष इति किम् । यदयं भोजंभोजं व्रजति अधीत एव ततः परम् । इह णमुल् कस्मान्न भवति । यदयं पुनःपुनर्भुक्त्वा व्रजति अधीत एव ततः परम् । आभीक्ष्ण्यस्य स्वशब्देनोक्तत्वान्न भवति । क्त्वापि तर्हि न प्राप्नोति । माभूदाभीक्ष्ण्ये, पौर्वकाल्ये भविष्यति ॥

वाग्नेप्रथमपूर्वेषु ॥ २३७ ॥

अग्ने प्रथम पूर्व इत्येतेषूपपदेष्वभिन्नकर्तृकयोर्धात्वर्थयोः पूर्वकालाद्घातोर्धातुसम्बन्धे क्त्वाणमुलौ प्रत्ययौ वा भवतः । अग्ने भुक्त्वा व्रजति । अग्ने भोजं व्रजति । प्रथमं भुक्त्वा व्रजति । प्रथमं भोजं व्रजति । पूर्व भुक्त्वा व्रजति । पूर्व भोजं व्रजति । अग्ने भुङ्क्ते ततो व्रजति । प्रथमं भुङ्क्ते ततो व्रजति । पूर्व भुङ्क्ते ततो व्रजति ॥

कर्मण्यांकोशे कृञः खमुञ् ॥ २३८ ॥

कर्मण्युपपदे करोतेर्धातोरभिन्नकर्तृकेन धात्वर्थेण सम्बन्धे आकोशे गम्यमाने भावे खमुञ्प्रत्ययो भवति । चोरङ्कारमाकोशति । दस्युङ्कारमाकोशति । चोरोऽसि दस्युरसीत्येवमाकोशतीत्यर्थः । चोरकणमिहाकोशसम्पादनार्थमेव न त्वसौ चोरः क्रियते । करोतिस्त्वत्रोच्चारणे वर्तते ॥

स्वाद्द्वयेषु चादीर्घेषु ॥ २३९ ॥

स्वाद्दुशब्दसगार्थेषु अदीर्घेषूपपदेषु करोतेर्धातोरभिन्नकर्तृकेण धातुना सम्बन्धे खमुञ्प्रत्ययो भवति । स्वाद्दुङ्कारं भुङ्क्ते । अदीर्घेऽपि किम् । (धातुः स्वाद्) कृत्य भुङ्क्ते ॥

अन्यथैवंकथमित्यंसु णमुल्प्रयोगार्हात् ॥ २४० ॥

अन्यथादिपूपपदेषु करोतेरप्रयोगार्हादभिन्नकर्तृकेण धातुना सम्बन्धे णमुल्प्रत्ययो भवति । अन्यथाकारं भुङ्क्ते । एवङ्कारं भुङ्क्ते । कथङ्कारं

भुङ्क्ते । इत्थङ्कारं भुङ्क्ते । करोतिरत्र निरर्थकत्वादप्रयोगार्हः । यावदन्यथा भुङ्क्ते तावदेवान्यथाकारं भुङ्क्ते इति । अप्रयोगार्हादिति किम् । अन्यथा कृत्वा शिरो भुङ्क्ते ॥

यथातथयोरसूयाप्रतिवचने ॥ २४१ ॥

यथा तथेत्येतयोरुपपदयोः करोतेरप्रयोगार्हाद् अभिन्नकर्तृकेण धातुना सम्बन्धे णमुल्प्रत्ययो भवति । असूयंश्चेत् पृच्छते प्रतिवक्ति । यथाकारमहं भोक्ष्ये तथाकारमहं भोक्ष्ये, किं तवानेन । असूयाप्रतिवचन इति किम् । यथा कृत्वाहं भोक्ष्ये तथा द्रक्ष्यसि । अप्रयोगार्हादिति किम् । यथा कृत्वाहं शिरो भोक्ष्ये तथा भोक्ष्ये, किं तवानेन ॥

कर्मणि दृशिविदिभ्यां साकल्ये ॥ २४२ ॥

साकल्यविशिष्टे कर्मण्युपपदे दृशिविदिभ्यामभिन्नकर्तृकेण धातुना सम्बन्धे भावे णमुल्प्रत्ययो भवति । कन्यादर्शं वरयति । यां यां कन्यां पश्यति तां तां वरयति, न काञ्चित् परित्यजतीत्यर्थः । ब्राह्मणवेदं भोजयति । यं यं ब्राह्मणं जानाति लभते विचारयति तं तं भोजयति, न काञ्चित् परित्यजतीत्यर्थः । साकल्य इति किम् । कन्यां दृष्ट्वा वरयति । ब्राह्मणं विदित्वा भोजयति ॥

यावति विन्दजीविभ्याम् ॥ २४३ ॥

यावच्छब्द उपपदे विन्दजीविभ्यां धातुभ्यां धातुसम्बन्धे भावे णमुल्प्रत्ययो भवति । यावद्वेदं भुङ्क्ते । यावल्लभते तावद् भुङ्क्ते इत्यर्थः । यावज्जीवमधीते । यावज्जीवति तावदधीत इत्यर्थः ॥

चर्मोदरयोः पूरेः ॥ २४४ ॥

चर्मोदरयोः कर्मणोरुपपदयोः पूर्यतेर्धातोर्धातुसम्बन्धे भावे णमुल्प्रत्ययो भवति । चर्मपूरं स्तृणाति । उदरपूरं भुङ्क्ते । चर्म उदरं च यथा पूर्यते तथा स्तृणाति भुङ्क्ते इत्यर्थः ॥

दर्पप्रमाण उलोपश्चास्य वा ॥ २४५ ॥

पूर्यतेर्धातोः कर्मण्युपपदे वर्षप्रमाणे गम्यमाने घातुसम्बन्धे भावे णमुल्प्रत्ययो भवति । पूर्यतेरूकारलोपश्च वा भवति । गोष्पदपूरं वृष्टो देवः । गोष्पदप्रं वृष्टो देवः । यावता गोष्पदं पूर्यते तावद्वृष्टो देव इत्यर्थः । अस्यग्रहणादुपपदस्य न भवति । मूपिकविलपूरं वृष्टो देवः ॥

चैलार्थे कनोपेः ॥ २४६ ॥

चैलार्थे कर्मण्युपपदे कनोपयतेर्धातोर्धातुसम्बन्धे वर्षप्रमाणे गम्यमाने भावे णमुल्प्रत्ययो भवति । चैलकनोपं वृष्टो देवः । वराकनोपं वृष्टो देवः । वसनकनोपं वृष्टो देवः ॥

गात्रपुरुषयोः स्नातेः ॥ २४७ ॥

गात्रस्नार्थं वृष्टो देवः । पुस्त्यस्नायं वृष्टो देवः । यावता गात्रं पुरुषश्च स्नाप्यते तावद् वृष्ट इत्यर्थः ॥

निमूलसमूलयोः कपः ॥ २४८ ॥

निमूल समूल इत्येतयोः कर्मणोरुपपदयोः कपेर्धातोर्धातुसम्बन्धे भावे णमुल्प्रत्ययो भवति । निमूलकापं कपति । समूलकापं कपति । निमूल-समूलयोरित्यत्ययसाकल्ययोरव्ययीभावौ । मूलात्ययेन कपन् समूलेन कपन् कपतीत्यर्थः ॥

शुष्कचूर्णरूक्षेषु पिपः ॥ २४९ ॥

शुष्क चूर्णं रूक्ष इत्येतेषु कर्मण्युपपदेषु पिपेर्धातोर्धातुसम्बन्धे भावे णमुल्प्रत्ययो भवति । शुष्कपेपं पिनाष्टि । शुष्कपेपविशिष्टं पिनष्टीत्यर्थः । एवं चूर्णपेपम् । रूक्षपेपम् ॥

अकृते कृजः ॥ २५० ॥

अकृते कर्मण्युपपदे करोतेर्धातोर्धातुसम्बन्धे भावे णमुल्प्रत्ययो भवति । अकृतकारं करोति । अकृतं करोतीत्यर्थः ॥

जीवे ग्रहः ॥ २५१ ॥

जीवे कर्मण्युपपदे ग्रहेर्धातोर्धातुसम्बन्धे णमुल्प्रत्ययो भवति । जीवग्रहं गृह्णाति । जीवन्तं गृह्णातीत्यर्थः ॥

बन्ध वद्ध । मयूरिकावन् वद्ध । बन्धविशेषाणा नोत्रादिका सजा ।
घोश्चाद्याकारधन्व वद्ध इत्यर्थः ॥

कर्त्रोर्जाविपुरुषयोर्नशिवहिभ्याम् ॥ २५९ ॥

कर्तृवाचिनोर्जाविपुरुषयोरुपपदयोर्यथासहचं नशिवहिभ्या धातुसम्बन्धे
भावे णमुल्प्रत्ययो भवति । जीवनाश नश्यति । पुरुषनाट वहति । जीवो
नश्यति । पुरुषो भूत्वा वहतीत्यर्थः । कर्त्रोरिति किम् । जीवेन नश्यति ।
पुरुषेण वहति ॥

ऊर्ध्वे शुपिपूरोः ॥ २६० ॥

ऊर्ध्वशब्दे कर्तृवाचिन्युपपदे शुप पूरेश्च धातोर्धातुसम्बन्धे भावे
णमुल्प्रत्ययो भवति । ऊर्ध्वशोप शुष्यति । ऊर्ध्वः शुष्यतीत्यर्थः । ऊर्ध्वपूर
पूर्यते । ऊर्ध्वः पूर्यत इत्यर्थः ॥

कर्मणि चोपमाने ॥ २६१ ॥

कर्मणि कर्तरि चोपमानवाचिन्युपपदे धातोर्धातुसम्बन्धे भावे णमुल्
प्रत्ययो भवति । सुवर्णनिधाय निहित । सुवर्णमिव निहित इत्यर्थः ।
एवम् ओदनपाक पक् । कर्तरि, चूडकनाश नष्ट । चूडक इव नष्ट
इत्यर्थः ॥

कपादिषु यथाविध्यनुप्रयोगः ॥ २६२ ॥

'निमूलसमूलयो कप' इत्येतदारभ्य यद्विधानं ता यथाविध्यनु-
प्रयोगो भवति । यस्माद्धातोर्णमुल विहितं स एव धातुरनुप्रयुज्यते । तथा
चैवोदाहृतम् ॥

उपात् किरौ लवने ॥ २६३ ॥

उपपूर्वात् किरतेर्लवने विषये धात्वर्थे धातुसम्बन्धे भावे णमुल्
प्रत्ययो भवति । उपस्कार मद्रका लुनन्ति । विक्षिपन्तो लुनन्तीत्यर्थः ॥

दशेस्तृतीयायाम् ॥ २६४ ॥

उपपूर्वाद् दशेस्तृतीयान्त उपपदे धातुसम्बन्धे भावे णमुल्प्रत्ययो
भवति । मूलकेनोपदश भुङ्क्ते । मूलकोपदश भुङ्क्ते । जात्रकेनोपदश भुङ्क्ते ।

आर्द्रकोपदंशं भुङ्क्ते । मूलकाद्युपपदमुपदंशे कर्मापि प्रधानस्य भुजेः करण-
मिति तृतीयैव भवति । यदा त्वयमवयवक्रियापेक्षया पूर्वकालविवक्षायां
क्त्वा क्रियते तदा क्रियाभेदात् सम्बन्धभेदे द्वितीया भवति मूलकमुपपदस्य
भुङ्क्ते इति । सर्वस्य चात्र णमुल्प्रकरणे क्रियाभेदे सति पूर्वकालतायां
क्त्वापि भवति । उदरं पूरयित्वा भुङ्क्ते । निमूलं कपित्वा कपति ॥

हिंसार्थादेककर्मकात् ॥ २६५ ॥

हिंसा प्राण्युपघातः । तदर्थाद्घातोरनुप्रयोगेण धातुना सहैककर्मकात्
तृतीयान्त उपपदे भावे णमुल्प्रत्ययो भवति । दण्डेनोपघातं गाः काल-
यति । दण्डोपघातं गाः कालयति । यष्टिगिस्ताडं गृष्टीरुत्थापयति ।
यष्टिताडं गृष्टीरुत्थापयति । एककर्मकादिति किम् । दण्डेनाहत्य चोरं गो-
पालको गाः (पा ? का) लयति । असिघातं हन्तीत्यत्र 'करणे च' इत्यनेन
नित्यसमासो यथाविध्यनुप्रयोगविषयो णमुल् भवति ॥

सप्तम्यां चोपपीडरुधकर्षः ॥ २६६ ॥

पीड इत्यादिभ्य उपपूर्वेभ्यः सप्तम्यन्ते तृतीयान्ते चोपपदे धातो-
र्धातुसम्बन्धे भावे णमुल्प्रत्ययो भवति । पार्श्वयोरुपपीडं शेते । पार्श्वभ्यामुप-
पीडं शेते । व्रजे उपरोधं गाः सादयति । व्रजेनोपरोधं गाः सादयति ।
पाणानुपकर्षं धानाः सद्गृह्णाति । (पाणिनोपकर्षं धानाः सद्गृह्णाति ।)
कर्ष इति शपा निर्देशात् कृपतेस्तौदादिकान्त भवति । भूमावुपकृष्य तिलात्
हलेनोपकृष्य वपति ॥

आसन्तौ ॥ २६७ ॥

आसत्तिः सन्निकर्षः । तस्यां गम्यमानायां सप्तम्यन्ते तृतीयान्ते
चोपपदे धातोर्धातुसम्बन्धे भावे णमुल्प्रत्ययो भवति । केशेषु ग्राहं
युध्यन्ते । केशैर्ग्राहं युध्यन्ते । केशग्राहं युध्यन्ते । सुद्धसंरम्भात् सन्निकृष्यन्त
इत्यर्थः ॥

प्रमाणे ॥ २६८ ॥

प्रमाणे द्वेष्यं गम्यमाने सप्तम्यन्ते तृतीयान्ते चोपपदे धातोर्धातुसम्बन्धे
णमुल्प्रत्ययो भवति । अङ्गुले उत्कर्षं, अङ्गुलेनोत्कर्षं खण्डिका छिनत्ति ॥

पञ्चम्यां त्वरायाम् ॥ २६९ ॥

पञ्चम्यन्त उपपदे त्वरायामौत्सुक्ये गम्यमाने धातोर्धातुसम्बन्धे भावे णमुल्प्रत्ययो भवति । शय्योत्थायं व्रजति । शय्याया उत्थायं व्रजति । एवञ्चाम त्वरते, यदावश्यकादिकमपि नापेक्षते । रन्ध्रादपकर्षं पयः पिबति । रन्ध्रादपकर्षं पयः पिबति । एवञ्चाम त्वरते, यत् पात्रादिकमपि न प्रतीक्षते । त्वरायामिति किम् । आसनादुत्थाय व्रजति ॥

द्वितीयायाम् ॥ २७० ॥

द्वितीयान्त उपपदे त्वरायां गम्यमानायां धातोर्धातुसम्बन्धे भावे णमुल्प्रत्ययो भवति । यष्टिग्राहं युध्यन्ते । यष्टिं ग्राहं युध्यन्ते । लोष्ट-ग्राहं युध्यन्ते । लोष्टं ग्राहं युध्यन्ते । एवं योद्धुं त्वरन्ते, यदायुधग्रहमपि नाद्रियन्ते, यत्किञ्चिदासन्नं गृह्णन्ति ॥

अध्रुवे स्वाङ्गे ॥ २७१ ॥

यस्मिन्नङ्गे छिन्ने प्राणी न विपद्यते तदध्रुवं, तथाविधस्वाङ्गवाचिनि द्वितीयान्त उपपदे धातोर्धातुसम्बन्धे भावे णमुल्प्रत्ययो भवति । भ्रुविक्षेपं जल्पति । भ्रुवं विक्षेपम् । अक्षिनिकाणं हसन्ति । अध्रुव इति किम् । शिर उत्क्षिप्य कर्षति ॥

परिक्लिश्यमाने च ॥ २७२ ॥

परिपीड्यमानस्याङ्गवाचिनि द्वितीयान्त उपपदे धातोर्धातुसम्बन्धे भावे णमुल्प्रत्ययो भवति । उरःप्रतिपेपं युध्यन्ते । कृत्स्नमुरः पीडयन्तो युध्यन्त इति ध्रुवार्योऽयमारम्भः ॥

विश्यादिभ्यो वीप्साभीक्ष्ण्ययोः ॥ २७३ ॥

विश्यादिभ्यो धातुभ्यो द्वितीयान्त उपपदे वीप्सायामाभीक्ष्ण्ये च गम्यमाने धातुसम्बन्धे णमुल्प्रत्ययो भवति । विश्यादिभिः क्रियाभिरनवयवेनोपपदार्यानां व्याप्तुमिच्छा वीप्सा । पौनःपुन्यमासेवनमाभीक्ष्ण्यम् । यदाह — 'सुप्सु वीप्सा तिङ्क्ष्वव्ययकृत्सु चाभीक्ष्ण्यमि'ति । गेहङ्गेहमनु-प्रवेशमास्ते । गेहमनुप्रवेशमनुप्रवेशमास्ते । गेहानुप्रवेशमास्ते । गेहङ्गेह-

मनुप्रपातमास्ते । गेहमनुप्रपातमनुप्रपातमास्ते । गेहानुप्रपातमास्ते । गेह-
 ज्ञेहमनुप्रपादमास्ते । गेहमनुप्रपादमनुप्रपादमास्ते । गेहानुप्रपादमास्ते ।
 गेहज्ञेहमयस्कन्दमास्ते । गेहमवस्कन्दमवस्कन्दमास्ते । गेहावस्कन्दमास्ते ।
 वीप्सायामाभीक्ष्ण्ये च द्विर्वचनम् । गेहानुप्रवेशमास्त इत्यादौ तु वीप्सा-
 भीक्ष्ण्ययोर्वृत्त्यन्तर्गतत्वाद् द्विर्वचनं न भवति । यथा मानो ददाति । द्वि-
 परिकान्ददाति (?) । वीप्सामीक्ष्ण्ययोरिति किम् । गेहमनुप्रविश्यास्ते ॥

अस्यतितृपिभ्यां क्रियाविच्छेदकाभ्यां कालेषु ॥ २७४ ॥

कालवाचिषु द्वितीयान्तेपूपपदेषु अस्यतितृपिभ्यां क्रियाव्यवधाय-
 कार्थवृत्तिभ्यां धातुसम्बन्धे भावे णमुल्प्रत्ययो भवति । द्व्यहात्यासं गाः
 पाययति । द्व्यहमत्यासं गाः पाययति । द्व्यहतर्पं गावः पिबन्ति । द्व्यहं तर्पं
 गावः पिबन्ति । अत्यसनेन तर्पणेन च गोपानक्रिया व्यवधीयते । आद्यं पाय-
 यित्वा पीत्वा च द्व्यहमतिक्रम्य पाययति पिबन्ति चेत्यर्थः । अस्यतितृपि-
 भ्यामिति किम् । द्व्यहमुपोष्य भुङ्क्ते । क्रियाविच्छेदकाभ्यामिति किम् । अहर-
 त्यस्येषून् गतः । न गतिर्व्यवधीयते । कालेष्विति किम् । योजनमत्यस्य गाः
 पाययति । पञ्च पिण्डानत्यस्य जलं पिबति अध्व(कः ? गः ।) अध्वकर्मकं
 पिण्डकर्मकं चारत्यसनं व्यवधायकं न कालकर्मकम् ॥

नामन्यादिशिग्रहिभ्याम् ॥ २७५ ॥

नामि द्वितीयान्त उपपदे आदिशिग्रहिभ्यां धातुसम्बन्धे भावे
 णमुल्प्रत्ययो भवति । नामादेशमाचष्टे । नामान्यादेशमाचष्टे । नामग्राह-
 माचष्टे । नामानि ग्राहमाचष्टे ॥

अव्ययेऽनभिप्रेताख्याने कृञः क्त्वा च ॥ २७६ ॥

अव्यये उपपदे अनभिप्रेताख्याने गम्यमाने करोतेर्धातोर्धातुसम्बन्धे
 भावे क्त्वाप्रत्ययो णमुल् च भवति । ब्राह्मण ! पुत्रस्ते जातः । किं तर्हि
 वृषल ! नीचैः कृत्य कथयसि । नीचैः कृत्वा । नीचैः कारम् । उच्चैर्नाम
 प्रियमाख्येयम् । ब्राह्मण ! कन्या ते गर्भिणी । किं तर्हि वृषल ! उच्चैः कृत्य
 कथयसि । उच्चैः कृत्वा । उच्चैः कारम् । नीचैर्नामाप्रियमाख्येयम् ।
 क्त्वान्गृहणं किमर्थम् । यावता सर्वस्मिन्नेवात्र प्रकरणे पूर्वकालविवक्षायां
 क्त्वा भवतीत्युक्तम् । 'तृतीयादीनि क्त्वा च वे'ति समासो यथा स्यात् ॥

तिर्य्यपवर्गं ॥ २७७ ॥

अपवर्गः क्रियासमाप्तिः, तस्मिन् गम्यमाने विभेकच्छ उपदे
करोतेर्धातोर्धातुसम्बन्धे भागे वत्ताप्रत्ययो षमुच् न भवति । तिर्य्यकृत्याम् ।
तिर्य्यक् कृत्वा । तिर्य्यक्कारम् । समाख्यास्त इत्यर्थः । अपवर्ग इति विम ।
तिर्य्यक् कृत्वा काण्डं गतः ॥

स्वाङ्गतस्नाधार्थं भुवश्च ॥ २७८ ॥

स्वाङ्गतस्तम् स्वाङ्गतम् । तस्मिन् नाधार्थे प्रत्ययान्त उपदे भागेः
कृमश्च वत्ताप्रत्ययो षमुच् न भवति । भुवतोभूयास्ते । भुवतोःकृत्याम् ।
भुवतः कृत्वा । भुवतोःकारम् । एवं पार्श्वतः शशा इत्यादि । नानाभूतास्ते
नाना भूत्वा नानाभावात् । नानाकृत्यास्ते नाना कृत्या नानाकारम् । एवं
विनाभूयास्ते इत्यादि । द्विधाभूयास्ते द्विधा भूत्वा द्विधाभावात् । द्विधा-
कृत्यास्ते द्विधा कृत्वा द्विधाकारम् । द्वैधंभूयास्ते द्वैधं भूत्वा द्वैधभावात् ।
द्वैधं कृत्यास्ते द्वैधं कृत्वा द्वैधकारम् । नाधार्थः प्रत्ययसम्बन्धे तदर्थोऽपि प्रत्यय
एव शब्दते । तेनेह न भवति । धृषम् भूत्वा । षद्वर्त्ताधकारसदभूतास्ते
एवेभ्यते । तेनेह न भवति । नाना कृत्या भवन्ति भूदे ॥

तूष्णीमि च ॥ २७९ ॥

भानेर्धातोर्धातुर्त्तूष्णीमि चोपदे धातुसम्बन्धे भागे वत्ताप्रत्ययो षमुच्
न भवति । तूष्णीम्भूयास्ते तूष्णीं भू तूष्णीम्भ इत्यम् ॥

ग्लाघटास्त्यर्थसमर्थार्थकालसमयवेलासु च ॥ २८२ ॥

ग्लाघटास्त्यर्थेषु धातुषु समर्थार्थेषु धातुप्रातिपदिकेषु कालसमय-
वेलासु च प्रातिपदिकेषु धातोर्यथासम्भवं धातुसम्बन्धे भावे तुमुन्प्रत्ययो
भवति । अतादर्थ्याद्योऽक्रियार्थोपपदार्थश्चायमारम्भः । ग्लायति भोक्तुम् ।
ग्लायति भोक्तुम् । घटते भोक्तुम् । युज्यते भोक्तुम् । अस्ति भोक्तुम् ।
विद्यते भोक्तुम् । प्रभवति भोक्तुम् । ईष्टे भोक्तुम् । अलं भोक्तुम् ।
समर्थो भोक्तुम् । समर्थत्वप्रतीतावपि भवति । द्रष्टुं चक्षुः । योद्धुं
धनुः । कालो भोक्तुम् । समयो भोक्तुम् । वेला भोक्तुम् ॥

लः कर्मणि च ॥ २८३ ॥

ल इत्यनेन लडादयो लकारा वर्तन्ते । लडादयश्चत्वारः, पञ्च टित
उत्सृष्टानुबन्धविशेषाः सामान्येन गृह्यन्ते । वर्तमाने लडित्यादयो यथास्वं
कर्तरि विहिताः कर्मणि भावे च भवन्ति । क्रियते कटः । क्रियते भवता ।
करिष्यते कटः । करिष्यते भवता । एवं सर्वत्र । छन्दसि लिङ्गर्थे लेटं
वक्ष्यति । सं च द्विव्यप्यर्थेषु अत्रैवोदाहरिष्यामः ॥

क्ति च कृतः संज्ञायाम् ॥ २८४ ॥

संज्ञायां विषये क्ति च प्रत्यया भवन्ति । कण्डूतिः
व्याघ्रभूतिः । कः पावकः । भर्ता देवः । एवमन्येऽपि ॥

आशिपि च ॥ २८५ ॥

संज्ञायां विषये आशिपि च गम्यमानायां धातोः । क्ति च च
भवन्ति । पूर्वेष्वेव सिद्धे विशेषविहिताभ्यां लिङ्गलोङ्ग्रां धातो मा भूदिति
पुनर्यचनम् । तनुतात् तन्तिः । रमनां रन्तिः । भवोऽस्य भूयात् भवभूतिः ।
देवा एनं देयानुर्देवदत्तः । एवं लक्ष्मीधरः श्रीनिवासः इति ॥

इति श्री सरस्वतीकण्ठाभरणस्य सप्तमोऽध्यायः

पूर्वः अद्वयदाशिप्या द्वितीयाभ्यासस्य चतुर्थः पादः ॥

द्वितीयाध्यायः समाप्तः ।

सूत्रानुक्रमणी ।

सूत्रम्.	पृष्ठम्.	सूत्रम्.	पृष्ठम्.
अङ्किते (2-1-157)	19	अनसि (2-1-348)	42
अकूर्तरि (2-4-27)	108	अनिकाभ्यां (2-3-66)	87
अकृते क्तः (2-4-250)	147	अनुपसर्गात् (2-4-30)	110
अक्षेषु (2-4-81)	116	अनेरोकहः (2-3-185)	103
अग्यसि (2-3-40)	83	अनेङित् (2-2-35)	49
अङ्गिमसि (2-3-148)	99	अन्तर्पनो (2-4-100)	119
अङ्गिवाङ्गि (2-1-223)	26	अन्तरन्त्र (2-3-30)	80
अङ्गिजसि (2-1-230)	27	अन्यथैवं (2-4-240)	145
अङ्गितानि (2-2-124)	59	अन्यत्त्या (2-4-280)	153
अच इः (2-1-152)	18	अपघनो (2-4-102)	119
अजिह्वरी (2-1-56)	8	अपदुस्सु (2-1-36)	6
अजिसञ्ज्य (2-1-200)	23	अपादाने (2-4-30)	109
अजेः समि (2-4-127)	123	अप्रत्ययाच्च (2-4-135)	124
अजयतिभ्यां (2-1-169)	20	अभिन्नकर्तृ (2-4-233)	144
अञ्जेरिण्युच् (2-1-78)	10	अभिविधा (2-4-118)	121
अटाव्याद्वा (2-4-133)	123	अमौ यामा (2-1-196)	23
अट्टेह्यक् (2-2-215)	71	अभ्रेरसुः (2-1-86)	11
अढो लघ (2-1-117)	14	अभिकमि (2-1-35)	11
अणश्च (2-1-8)	2	अभिविधि (2-3-82)	89
अतेरिचिन् (2-1-203)	24	अभिविधि (2-3-85)	90
अतेर्धश्च (2-1-282)	33	अभिरानि (2-1-191)	23
अदि मुबो (2-2-145)	63	अमेरीवः (2-3-137)	97
अदेः क्रिञ्च (2-1-226)	26	अमेरुः (2-1-45)	7
अदेह्य (2-4-82)	116	अमेरिङ्गा (2-2-220)	72
अदेरु (2-1-341)	41	अमेरिन्व (2-3-170)	101
अदेरुम् (2-1-212)	25	अमेरुम् (2-1-331)	40
अधिपर्योः (2-4-150)	126	अमेरुवर्क् (2-3-162)	100
अधीष्टौ च (2-4-221)	141	अयदि (2-4-212)	129
अध्याय (2-4-176)	130	अधिरुचि (2-1-310)	37
अधुवे (2-4-271)	151	अजैर्कृज (2-1-16)	3
अनघतने (2-4-12)	106	अजैस्तृणे (2-2-203)	70
अनवकृत्यसि (2-4-203)	136	अतिष्ठसि (2-1-84)	11

सूत्रम्.	पृष्ठम्.	सूत्रम्.	पृष्ठम्.
इणस्तुट् (2-3-142)	98	उपसर्गे घ (2-4-116)	121
इणुर्वाशा (2-2-122)	59	उपसर्गे ख. (2 4 33)	109
इणो णित् (2-1-316)	38	उपात् कियो (2 4 263)	149
इणो दमिक (2-1-299)	36	उभेद्भौ (2-1-154)	18
इणो नुट् (2-1-328)	40	उर्ध्वं (2-3-124)	96
इणो नौ (2-4-55)	112	उपिउपिकमि (2-2 153)	63
इणुभ्या (2-3 67)	87	उपिकुपिकुटि (2 2-210)	71
इणुभीका (2-2-2)	43	उपिलनि (2-3 78)	89
इण्विधि (2-1-342)	41	उषिरञिज (2-1-323)	39
इणुशरिया (2-3-126)	96	उषिशुपि (2-2 179)	67
इण्धेर्न (2-1-339)	41	उषे किलोपः (2-2 46)	50
इषिभिदि (2-1-19)	4	उषेरधिन् (2-1-204)	24
इषिरुचि (2-3 46)	84	उषेर्जध (2 1-325)	39
इषेरनिच्छायाम् (2-4-149)	126	उषेर्नक् (2-3-161)	100
इषेरुधक् (2-2-177)	66	उतियूति (2-4-123)	122
इष्यधिभ्या (2-2-38)	49	ऊर्णौ (2 1 34)	4
इष्वनिपृथ्व (2-3-127)	96	ऊर्ध्वं शुपि (2 4 260)	149
ईंदेराविडिक् (2 1-255)	30	ऊर्णुवृ (2 3 99)	92
उचिउसि (2-2-143)	62	ऊर्णुह (2 4 144)	125
उचेशक् (2-2-74)	53	ऊर्णु रो उध (2 1 26)	5
उणादयो (2-4-1)	104	ऊर्णुछेरर (2 3-31)	81
उताप्यो (2 4 209)	138	ऊर्णुयल्लिपि (2 2 19)	45
उदके नुट् (2-1-334)	40	ऊर्णुनोर्णुक (2 3 94)	91
उदके श्वे (2-1 262)	31	ऊर्णुनूपृथ्व (2 3 160)	100
उदङ्को (2-4-177)	130	ऊर्णुनृसृक् (2 1 211)	25
उदिगाय (2-1-144)	17	ऊर्णुतेरम (- 1-126)	15
उदि च (2-4 35)	110	ऊर्णुवृल्लिपि (2 3-163)	100
उदि शुपू (2-4-63)	114	ऊर्णुपिलनि (2-3 71)	88
उदि वा (2 4-44)	111	ऊर्णुभित्तिभि (2 3 169)	101
उन्दिरुचि (2-2 10)	44	ऊर्णुविशुपि (2-2 231)	73
उन्देरियादे (2 1 11)	3	ऊर्णुदारप् (2 1 79)	116
उन्देर्नलोपध (2-2 167)	(8	एने शप् (2-3 120)	93
उन्देर्नलोपध (2-3 171)	101	एनेरादि (2-1-270)	31
उन्ध्योर्न. (2-1 46)	111	एधिवदा (2 1-65)	9
उपज्ज धाधये (2 1 106)	120	एरन् (2 77)	116
उपसर्गे च (2-4-68)	117	भोनेरादे (2 1-101)	43

सूत्रम्.	पृष्ठम्.	सूत्रम्.	पृष्ठम्.
क उम्भक् (2-2-238)	74	कर्मणि चोपमाने (2-4-261)	149
ककिमकि (2-2-167)	65	कर्मणि हनि (2-4-242)	146
ककुप् (2-1-298)	36	कर्मण्यधिकोर (2-4-117)	121
ककृद्दन् (2-2-171)	66	कर्मण्याक्रोशे (2-4-238)	145
ककरमः (2-2-235)	73	कलिस्फुलि (2-2-63)	62
कच्छगुलुञ्ज (2-2-85)	54	कलेरविद् (2-2-32)	48
कञ्जिगृजि (2-3-41)	83	कलेरश्च (2-3-141)	98
कटिपटिभ्याम् (2-3-113)	94	कलेरहः (2-3-184)	103
कटेराहः (2-3-186)	103	कलेरेवरः (2-3-74)	88
कटेनुं च (2-2-9)	44	कलेर्मपक् (2-3-151)	99
कट्टिवादिभ्याम् (2-3-62)	87	कलेर्बुक् (2-3-158)	100
कणिकुलि (2-3-145)	98	कवेरचक् (2-2-75)	53
कथमि (2-4-201)	136	कशेरत (2-3-63)	87
कदाकृशोः (2-4-5)	105	कश्यन्निपि (2-3-167)	101
कदेणित् (2-2-224)	72	कयादियु (2-4-262)	149
कनेरो चातः (2-3-144)	98	कपिकुलि (2-3-8)	78
कनेरीनक (2-2-36)	49	कपेदित् (2-3-147)	6
कन्देरत (2-1-103)	13	कपेरञ्च (2-1-112)	14
कपोलकलो (2-3-114)	95	कसिपद्यातिभ्यो (2-1-116)	14
कफ ईले (2-1-121)	15	कसेश्चानः (2-2-239)	74
कमण्डलु (2-1-106)	13	कसेश्चातः (2-2-253)	76
कमितमि (2-2-66)	52	कामप्रवेदने (2-4-210)	138
कमितिभ्यो (2-2-22)	47	कायः किः (2-1-173)	21
कमिममि (2-1-58)	8	कारुसमय (2-4-222)	141
कनेरत (2-3-44)	83	कालस्य (2-4-195)	141
कम्पेरातो (2-2-149)	63	किङ्किलास्ति (2-4-204)	137
कम्पेर्लोपः (2-3-101)	93	किङ्किते लिङ् (2-4-202)	136
करणाधि (2-4-166)	129	किङ्किते लिप्तायाम् (2-4-6)	105
करणे च (2-4-252)	148	किमि थः (2-1-3)	1
करोतेरोटच् (2-2-111)	58	किरतेराट् (2-2-103)	56
कर्करा (2-1-100)	13	किरो धान्ये (2-4-47)	111
कर्त्रोर्जाव (2-4-259)	149	किलेः कित् (2-3-176)	102
कर्त्विमन्दि (2-3-51)	85	किष्णलय (2-3-7)	77
कर्मणि च (2-4-165)	128	कौकट (2-2-98)	56
कर्मणि चान् (2-4-19)	107	कीचकार्भक (2-2-11)	46

पृष्ठम्.	सूत्रम्.	पृष्ठम्.
कुक्कमियमि (2-3-95)	91	कृजोऽज्जच् (2-2-90) 55
कुक्के कुक् (2-2-236)	74	कृजो मुट् (2-3-42) 83
कुगुप्वाञ्चि (2-3-97)	92	कृजोऽम्भच् (2-2-232) 73
कुडोऽन्धच् (2-2-174)	66	कृतेः कतयो (2-1-17) 3
कुजो यपुट् (2-1-187)	22	कृतेः म्छौ (2-3-28) 80
कुचिजोः (2-1-190)	22	कृदिभिदि (2-2-37) 49
कुटजोटज (2-2-92)	55	कृपियुवलिभ्यः (2-3-175) 102
कृटिकिति (2-3-133)	97	कृपिविधि (2-2-127) 60
कृटिमदि (2-3-106)	93	कृवापाजि (2-1-1) 1
कृव्यातिभ्यां (2-1-99)	13	कृशोरागुक् (2-1-80) 11
कृवस्वर्गा (2-2-4)	43	कृपिचमि (2-1-110) 14
कृधेदमक् (2-2-252)	76	कृषेरादेश्व (2-1-213) 25
कृदकृको (2-2-254)	76	कृसम्भृक्वि (2-2-97) 56
कृदापाभ्यः (2-3-139)	98	कृसम्भृस्तु (2-2-7) 44
कृपेदुक् (2-1-228)	26	कृसम्भृ (2-2-116) 58
कुरः पास (2-3-177)	102	कृसृष्टिविधि (2-2-5) 43
कुरिविधि (2-2-61)	52	कृहभ्या (2-1-57) 8
कुलिमयिभ्यां (2-2-148)	63	कृगृष्ट (2-3-35) 81
कुलेरिज् (2-2-89)	55	कृगृष्टृ (2-1-156) 18
कुलेष मापक् (2-3-152)	99	कृष्टृभ्यां (2-3-159) 100
कुवयट् (2-2-71)	53	कृष्टृजि (2-2-190) 68
कुवो इक् (2-2-88)	55	कृत्रिभिभ्याम् (2-2-137) 62
कुशाविति (2-1-227)	26	कृवृत् (2-2-182) 67
कुपोः कित् (2-2-41)	49	कृवृत्कृष्ट (2-2-208) 70
कस्मलकृकृल (2-3-111)	04	कृवृत्कृचति (2-3-72) 88
कृहेः कित् (2-2-24)	47	कृश्वलि (2-2-229) 73
कृकृटि (2-2-223)	72	कृश्वसि (2-1-166) 20
कृकणकुङ्कण (2-2-126)	60	कृश्वौटि (2-3-48) 84
कृके वच (2-1-6)	2	के शीब (2-1-119) 15
कृमोदृच्य (2-1-23)	4	केरषभैरव (2-3-134) 97
कृनः कतु (2-1-64)	9	केरीशमि (2-1-38) 6
कृनः कन्धुट् (2-1-122)	15	कौतेरियः (2-3-11) 78
कृन कर्त्तरि (2-4-168)	12J	कौतेर्डिभिः (2-1-176) 21
कृनः कित् (2-3-12)	78	कौतेर्डिमिः (2-1-300) . 6
कृन श च (2-1-130)	123	कौ दृष्टि (2-2-8) 44
कृपथ (2-2-73)	53	कि च क्त (2-4-284) 154
कृपथ्चुक् (2-3-56)	86	कयजिमामघशभ्यः (2-3-68) 87

शब्दम्.	पृष्ठम्.	शब्दम्.	पृष्ठम्.
कपेः सम्प्र (2-4-139)	124	भिरो भन् (2-2-227)	73
कमितमि (2-1-161)	19	गुगम्यदि (2-2-83)	54
कमेः क च (2-2-76)	53	गुदेकचक् (2-2-80)	54
कमेः कं (2-2-25)	47	गुपेरुमः (2-2-255)	76
कर्मोत्सुकः (2-2-33)	48	गुरेः कम् (2-2-217)	71
क्रियाभ्यावृत्ति (2-4-75)	115	गुरोर्हलः (2-4-136)	124
क्रियायां च (2-4-17)	107	गुत्तिबिलि (2-2-213)	74
क्रियाव्यति (2-4-154)	127	गुवः कित् (2-2-165)	65
क्रियासमभि (2-4-225)	141	गुवृद्धीपनि (2-3-81)	90
कृधियुधि (2-4-152)	126	गुहियुलि (2-4-142)	125
क्रीडदो रो (2-2-30)	48	गूययुय (2-2-157)	64
कवणोऽनुप (2-4-87)	117	गूरेर्लृक् (2-3-37)	82
कृजेर्द्विः (2-1-222)	26	गृभृस्व (2-2-53)	51
कृतेर्द्विः (2-1-148)	17	गृपृदुर्वा (2-1-309)	56
क्षिपिनदि (2-1-79)	10	गोचरस्यर (2-1-174)	130
क्षिपेः कित् (2-1-215)	25	गोपादि (2-1-238)	28
क्षिप्रवचने (2-4-189)	133	प्रवेरा च (2-2-241)	74
खजिवलि (2-2-12)	45	प्रसेर्द्वि (2-3-138)	98
खञ्जेररोटः (2-2-104)	57	महथ (2-1-61)	114
खञ्ज्ययो (2-1-111)	14	प्रीणमपर्म (2-2-247)	75
खनिकथ्य (2-1-153)	18	प्रो णिद् (2-2-110)	57
खनो घ च (2-4-179)	131	प्रो मुद् च (2-1-264)	31
खनो लोपथ (2-1-94)	12	ग्लाघटा (2-4-282)	154
खर्जिखलि (2-3-57)	86	ग्लानुदि (2-1-151)	18
खलेरीनच् (2-2-197)	69	ग्लाम्लाज्या-(2-4-156)	127
खण्डेररक् (2-3-125)	96	घञ् (2-4-22)	108
खमेः कित् (2-1-54)	8	घण्टाजटा (2-2-96)	56
खमेः खन्वच (2-1-76)	10	घृसिल्लम् (2-2-133)	61
खमेरा च (2-3-81)	89	घृष्टधुर (2-1-209)	24
खमेरिनिः (2-1-285)	34	चकिरम्यो (2-3-22)	79
खमेर्द्वि (2-1-258)	30	चक्षेरसिक् (2-1-317)	38
खम्बादिभ्यां (2-2-55)	51	चटिकदिभ्याम् (2-1-40)	6
खर्वायां (2-4-200)	136	चण्डिभक्ति (2-2-42)	50
खात्रपुरुषयोः (2-4-247)	147	चत्तेरान् (2-1-301)	37
खादाभ्याम् (2-2-129)	60	चन्दे रमसिः (2-1-317)	42
खिरः पुग्नस्वथ (2-1-188)	22	चपेरेट् (2-2-109)	57

सूत्रम्.	श्रुतम्.	सूत्रम्.	श्रुतम्.
समेहश्च (2-1-181)	21	जृगृत् (2-1-234)	27
समेहश्च (2-1-101)	13	प्रमेहाः (2-2-93)	55
समोदरयो (2-1-214)	116	समन्तार (2-2-115)	58
सायः की च (2-1-59)	8	टिकेष्टात् (2-2-234)	73
सिती च (2-1-60)	113	द्वितोऽयुच (2 1-111)	120
सिम्योऽौचच् (2 2 81)	51	दयार् (2 2 82)	51
सिरेटिच् (2-2 101)	57	ददरेकेकपक (2-1-180)	131
शुल्लोल्मुक (2-2 26)	17	दिण्ठन् (2-2-102)	57
सूर्यगिम्या (2-1-206)	21	द्विपशर (2 3-50)	84
शेहपन्मो (2-1-42)	7	द्विमे किर (2 2-251)	75
शेलापं (2-1-216)	117	दुङ्कदिकसि (2 3-119)	95
छदिरहो (2 1-330)	10	द्विति चि (2-4-110)	120
छन्दोनात्रि (2 1 52)	112	द्व्यासथ म (2 4-118)	125
छविस्तवि (2 1 235)	27	द्वुत् (2-1-157)	127
छित्तरछत्तर (2-3 73)	98	द्वुत् च (2 1-18)	107
जडरपिडर (2-3 33)	82	तद्वेरात् (2 2 58)	52
जनिपुणि (2-3 7)	77	तप्यम्भाशिनो (2 1 226)	112
जनिमनि (2 1 87)	11	तनिमनि (2-1-51)	9
जनेहसि. (2-1-314)	38	तनिमलि (2 3 5)	77
जनेपं: (2-2-68)	73	तनिमूक् (2 2-131)	61
जनेपुंक् (2 1-120)	15	तनेरतथ (2 1-217)	29
जनेस्त च (2-1-90)	12	तनेरंठ (2 1 77)	10
जराजटा (2-1-1)	2	तनेरिदि (2 1-202)	21
जलेराय (2 3 153)	99	तनेपुंक् (2-1-66)	9
जायु (2-1 134)	123	तन्निदि (2 3 100)	92
जायां निम (2 1-139)	16	तन्म्यम्यदि (2 3-26)	90
जाडमानाय (2 1 178)	131	तरपे: सन्तर (2-1 155)	19
जीवे प्रह. (2 4 251)	117	तरतोऽथु (2 1 109)	14
जीवे रदावृक् (2-1 81)	11	तन्निदि (2 3 55)	86
जीवेरावृ. (2 1-67)	7	तन्निदि (2 3 156)	93
जीवेरावृक् (2-2 1)	43	तन्निदि (2-1-261)	30
जृकिजनि (2-2-90)	56	तन्निदि (2 2 134)	61
जृसनिरभि (2 2-114)	55	तलेरं च (2-3-179)	102
जृपुक् (2 3 165)	100	तिपुत्ति (2-2-214)	75
जृविधिबहि (2 2 135)	62	तिपुत्ति (2 3-146)	98
जृवृम्या (2-2 162)	65	तिपुत्ति (2 1 277)	155

शब्द	पृष्ठ	शब्द	पृष्ठ
समुद्र भावे (2 1 20)	107	दुष्काशी (2 1-2)	1
सुम्बर (2 1-102)	13	दुष्कृति (2 1 150)	18
सुखलेश्वर (2 3 122)	9	दुर्लभदाय (2-1 312)	37
सुवः शिक (2 1-215)	53	दुष्कृत्यां च (2 1 74)	6
सुविशुद्धि (2 1 13)	5	दुष्कृत्याणी (2 4 104)	119
सुखीभि (2 1 279)	153	दुष्कृत्याम् (2 2 195)	69
सुखीर्षु (2 1-113)	11	द्वितीयादा (2 4 270)	151
सुखितानि (2 1-269)	31	धातुसम्बन्धे (2-1 221)	141
सुखेष्टन् (2 1 180)	103	धावे शिर् (2 1 9)	2
सुखेष्ट्यः (2 3-88)	90	धपृथग्य (2 2 175)	60
सुखेष्ट ल (2 1 5)	2	धुगा उद् (2 1 70)	10
सुखेष्टा (2 1-1)	112	धुमूक (2 1 232)	27
सुखेष्टेव (2-1-117)	17	धुष्टेदिभिन् (2-1 123)	15
सुखेष्टुतीया (2 1 261)	119	धुष्टेष्ट (2-2 12)	60
सुखेष्टुमो (2 3 10)	78	धुष्टेष्ट (2 1 73)	10
सुखेष्टात् (2 1-346)	42	धुष्ट्या प्रसा (2 1 281)	33
सुखेष्टां (2 2 237)	71	नभि चरे (2 2 98)	12
सुखेष्टेष्ट (2 1-16)	7	नभि नर (2 1 154)	16
सुखेष्टेष्टक (2 2-214)	71	नभि भुवा (2 1 135)	97
सुखेष्टुद् (2 3 188)	103	नभि च्च (2 1 118)	17
सुखेष्टम् (2 4 172)	130	नभि व्यये (2 3 157)	100
सुखेष्टिम् (2 2 250)	77	नभि सद् (2 2 121)	79
सुखेष्ट्यां तु (2 1 71)	10	नभ्याये (2 2 112)	62
सुखेष्टान् (2 1 129)	16	नभुष्टन् भाव (2 1 163)	128
सुखेष्टांभि (2 1 305)	37	नभुष्टके भी (2 1 78)	116
सुखेष्टो च (2 3 77)	59	नभेष्टिद् (2 1 335)	41
सुखेष्टा (2 2 109)	77	नभिमनि (2 1 11)	7
सुखेष्टो (2 3 27)	80	नभ च्च (2 1 110)	17
सुखेष्टे (2 1 179)	16	नभेष्टां च्च (2 2 78)	74
सुखेष्टि (2 1 189)	22	नभ च्चना (2 1 250)	14
सुखेष्ट शिर् (2 2 69)	73	नभ च्च (2 4 137)	144
सुखेष्ट इष्टव्य (2 1 273)	32	नभुष्ट (2 1 106)	7
सुखेष्टिभ्यां (2 2 226)	73	नभ्यामिन् (2 4 11)	106
सुखेष्टो (2 1 124)	15	नभो भ च्च (2 1 167)	20
सुखेष्ट्या (2 1 233)	27	नानद्यतनवत् (2 4 193)	134
सुखेष्ट्यां (2 4 25)	108	नान्मयच्य (2 4 97)	118

धत्रम्.	पृष्ठम्.	सूत्रम्.	पृष्ठम्.
षाम्न्यादि (2 4-275)	152	पतेस्यश्च (2-1-283)	35
नावधेः (2-1-18)	4	पदस्रजि (2 4-23)	108
निङ्गिरि (2-2-225)	73	पनेदीर्घश्च (2-1-52)	8
निगुलबङ्गुल (2 3-109)	94	पन्यत्य (2-3 172)	102
नितमि (2-2-219)	72	परमे स्थाः (2-1-291)	35
नित्य पण (2-4-89)	117	परस्मिन् वा (2 4-196)	135
निपाने वृद्धि (2-4 96)	118	परातो (2-1-33)	5
निगूलसमूलयोः (2-4 248)	147	परावनुपारयथे (2-4 56)	113
निम्बबिम्ब (2-2-222)	72	परावरयोगे (2 4-232)	144
नियः पुक् (2-1-143)	17	परिक्रिस्व (2-4-272)	151
निय ऊनक् (2 2 49)	51	परिदेवने (2 4-13)	106
नियो ङित् (2-1-130)	16	परो ङित् (2-4-107)	120
निरभ्योः (2-4 45)	111	परो यूते (2 4-40)	110
निरीण ऊहक् (2-3-187)	103	परो युचो (2-4-73)	115
निष्कतुरफ (2 2 6)	43	परो यथे (2-4-67)	114
निष्पन्नवच (2 4-191)	133	परो सचरिभ्यो (2-4-192)	123
नीदलिभ्यो (2 1-218)	25	पर्यावा (2 4-162)	128
नीरमिकुपि (2-2-151)	63	पलिरदि (2-2-141)	62
नुदंनिभ्यो (2-1-276)	32	पछेराशच् (2-3-143)	98
नृतिशशि (2-1-125)	15	पाञ्च्यसिभ्यः (2 1-63)	9
नौ गदनद (2-4-86)	117	पाय्यञ्जिन्या (2 1-231)	27
नौ ण च (2-4-83)	116	पातुदि (2-2-155)	64
नौ निमित्ते (2-1-109)	120	पाते हृथि (2-1-267)	31
नौ वृषः (2-4 48)	111	पातेङ्ङुन् (2-1-318)	38
नौ स्वते (2-2-175)	66	पातेङ्ङुन् (2-1-318)	16
न्यभ्युपविषु (2 1 94)	118	पातेस्तृजिच (2-1-135)	40
न्यवयो (2-4 65)	111	पातेस्तुद् (2 1-335)	29
पचेरिषो (2-1-22)	4	परिरजि (2-1-248)	60
पघभ्यो त्वरा (2 1-269)	151	पापाणपर्याण (2-2-128)	94
पठिक्रव्यसि (2-1 10)	2	विञ्ज ऊलच् (2-3-110)	45
पठिविभ्यो (2-3-178)	102	विनाफ (2-2-14)	46
पठेर्णत् (2-2-198)	69	विपीतिके (2-2-18)	39
पणेरीज्या (2-1-250)	29	विषते (2-1-321)	69
पतिकठि (2-3-60)	86	विशिमिपि (2-2-201)	58
पतिचण्डि (2-3-105)	93	वैदिशुनि (2-2-113)	102
पतिवामि (2-2-59)	52	वीचो नसच् (2-3-171)	6
		वीहृणमित्र (2-1-37)	

पृष्ठम्	पृष्ठम्.	पृष्ठम्.	पृष्ठम्.
कौम्यशिक्षो (2-1-02)	12	बकोटाशंठ (2-2-112)	58
कुंति संज्ञाना (2 1-173)	130	बन्धेपिपरं (2 4-257)	148
कुंस्थन्यत्राणि (2-4 160)	129	बले जुट् (2-1-336)	40
कुर्विच (2 3-161)	100	बाणतथ (2-2 209)	70
: कुर्व (2 1-107)	13	बुधथ (2-1 290)	35
: कुर्व (2 1 272)	32	बुद्धेन लोपथ (2-1-311)	37
पुरोरेता (2 1-313)	41	बुद्धिमाहि (2-1-257)	30
पुरो बुं द्वाथ (2 2 50)	51	भञ्जेर्णथ (2-3-102)	93
पुरो जुप् (2-2 87)	55	भक्तिभाषिण (2-3 107)	93
पूहो हृत्थ (2 3-83)	90	भक्तिप्यति गम्या (2 4 3)	101
पृष्ठाद्यो (2-2-84)	51	भक्तिप्यति गम्यादा (2-4 191)	131
पृष्ठाद्यो (2 2-206)	70	भस्तेर्णत् च (2-1-185)	22
पृथिरञ्चिन् (2-2-136)	61	भानेर्णवत् (2 1-256)	30
पृथेर्णदिथ (2-1-210)	25	भातेथ (2-4-117)	125
प्रपण प्रपाण (2-4-101)	119	भातकर्मणो (2-4 183)	131
प्रपने सर्णे (2-1 93)	118	भाववचनाथ (2-4-21)	107
प्रत्यासर्तो (2 1 58)	113	भावे ह्याथा (2 4-124)	122
प्रपने वा (2 4 51)	112	भिदिभिदि (2 4 111)	121
प्रपिचरि (2-2-218)	75	भियः पुग् (2-2 216)	75
प्रथे पिबत् (2 3-136)	97	भियो द्वे च (2-2-39)	49
प्रमाने (2-4-269)	150	भिलाच्छभास (2-3 91)	91
प्रस्ताद्यनयो (2-4 161)	128	भियेः कित् (2 1-249)	29
प्रसमो (2 4 91)	118	भुजः कित् (2-1-155)	18
प्रायुताप्यो (2 1-199)	135	भुजेः कित् (2 1 89)	12
प्रीक्यै (2 1-48)	7	भुज्याच्छायन (2 4-170)	129
प्रे हस्तुभ्याम् (2-4-11)	111	भुव किद्वा (2-2 189)	68
प्रे लिप्तायाम् (2-4-68)	114	भुव विमत् (2-1-221)	26
प्रे स्तुनासिभ्याम् (2-1-145)	17	भुवश्च (2-1-287)	34
प्रे स्तोऽयत्र (2 4 50)	112	भृङ्गभ्या (2 1 184)	131
प्रे स्वश्च (2 1 288)	35	भृते च (2-4-198)	135
प्रे ह्य (2 1 172)	21	भृषिभीषि (2-4-145)	125
प्रेषातुना (2 4 218)	140	भृषूद्यो (2 1-224)	26
प्लविशुषि (2-1 236)	28	भृन उच्च (2 1-252)	29
प्लुनेरचो (2 3 168)	101	भृषादिचत् (2 2-159)	64
फलेर्णुक् (2-2-202)	70	भृषो भृह् (2-2-61)	52
फहिरद्धि (2 1-32)	5	भृषो वा (2 4-129)	123

स्वप्न.

मृत्तिका (2-2-135)
भृगुतूचरि (2-1-7)
भृगुतू (2-1-296)
भृगुभ्यां (2-2-56)
भ्रमेः सम्प्र (2-1-165)
भ्रमेः (2-1-127)
भ्रस्त्रिजगमि (2-3-76)
भ्राजेष (2-1-137)
भक्तिमुदि (2-3-92)
भक्तैर्नलोपथ (2-2-176)
भदेः स्वप्न (2-3-15)
भदोऽनुप (2-1-90)
भधूको (2-2-29)
भधयविन्म्य (2-3-4)
भनस्तुद् (2-2-62)
भनिन् (2-1-283)
भनेहच (2-1-162)
भन्यः (2-1-292)
भन्मन (2-2-192)
भयेरुद् (2-2-52)
भसेरन् (2-3-55)
भसुजीषोः (2-1-108)
भहति हस्तथ (2-1-25)
भदेरुवात्थ (2-2-47)
भदेरेलच् (2-3-112)
भाकि वृले (2-2-65)
भाडि वृह (2-4-10)
भाचणासा (2-3-1)
भानो लोपथ (2-1-136)
भिम वलच् (2-3-116)
भुषेऽङ्गुन् (2-2-169)
भुदिलडि (2-2-54)
भुदेरुक् (2-3-36)
भुरतोरेल (2-3-95)
भुमैरमुक् (2-3-52)

पृष्ण्.

61	गुरोरजग् (2-2-91)	55
2	गुनेः ऋदुनट् (2-1-182)	21
35	गुपेदीर्घथ (2-2-16)	16
51	गुदेरुर् च (2-2-15)	50
20	गूर्तिनिहर (2-1-99)	119
15	गरगिजलि (2-2-27)	48
89	गृकष्य (2-1-177)	21
16	गृह इवच् (2-2-77)	54
91	गृह उतिः (2-1-263)	31
66	गृजेर्गुगथ (2-1-114)	11
78	गृजेर्गौलोप्य (2-3-13)	78
117	गृदीका (2-2-20)	46
48	गृपश्यो (2-1-53)	8
77	गृभ (2-4-231)	144
52	गृषयप्रयो (2-4-206)	137
34	गृत्रियति (2-4-112)	121
19	गृजेः क्व (2-1-266)	31
35	गृजेः छ च (2-1-322)	59
68	गृजेरितः (2-1-116)	22
51	गृजो दथ (2-1-197)	23
86	गृहे सनि (2-4-49)	112
14	गृतेर्द्विष (2-1-133)	16
1	गृपातपयो (2-1-241)	116
50	गृषाविष्यन् (2-1-228)	143
91	गृषदिररा (2-4-105)	137
52	गृम सगुव (2-4-85)	117
106	गृमिदमि (2-1-119)	38
76	गृमेरुन् (2-2-170)	66
16	गृमेरुर् (2-1-64)	9
95	गृमेरुर् च (2-1-130)	97
65	गृमिन्वृदि (2-4-110)	124
51	गृने प्रनौ (2-1-259)	35
41	गृनेरुर् (2-1-337)	11
92	गृनेर् (2-1-243)	8
45	गृपति विच् (2-1-213)	115

पृष्ण्.

सूत्रम्.	पृष्ठम्.	सूत्रम्.	पृष्ठम्.
गवतपुरा (2-4-4)	104	लिङ् चोर्ध्वं (2-4-219)	140
गहनङ्गुण (2-1-20)	4	लिङ्निमित्ते (2-4-197)	135
गुप्तेः काल (2-4-32)	109	लिङ्प्रमान (2-4-7)	105
गुप्याभ्यां (2-1-192)	23	लिङ्हेर्जिह्व च (2-3-131)	97
गमाभ्यां (2-3-149)	99	लुपेटः (2-2-94)	55
गु (2-1-274)	32	लृगो हः (2-3-182)	103
गुशपुत्री (2-2-3)	43	लृमीदीह् (2-2-34)	49
गुप्यसिभ्यां (2-1-268)	31	लृत् (2-4-15)	106
गुप्यश्या (2-3-166)	101	लोट् च (2-4-117)	140
गोरगुच् (2-1-128)	15	लोट्यं (2-4-8)	105
गुच् (2-2-188)	65	ल्युट् च (2-4-164)	128
गभिप्रभ्योः (2-1-28)	5	यचेरन्तुः (2-1-82)	11
रमेस्त च (2-2-183)	67	यचेरभ्यक् (2-3-17)	78
रदमी च (2-4-70)	115	यचेर्गंध (2-1-72)	10
रातेर् (2-1-149)	18	यन्धेः कूटन् (2-2-107)	57
रात्पाकाभ्यः (2-2-31)	48	यर्तमान (2-4-187)	132
राशौ वा (2-4-61)	113	यर्धेरकिः (2-1-174)	21
रासदिशक्ति (2-1-225)	26	यर्धप्रमाण (2-4-245)	146
रास्नासास्ना (2-2-184)	67	यलिकरयोः (2-1-15)	3
रिखितिक्षि (2-4-145)	125	यलेः कलन् (2-8-118)	95
रचिभुजि (2-3-16)	78	यलेरक्षन् (2-3-189)	108
रूप्यां कुन् (2-1-93)	12	यत्यर्ति (2-1-229)	26
रुवो वा (2-2-161)	65	यशिसि (2-3-49)	84
रुद्विजीविभ्यां (2-2-140)	62	यशोः कनसिः (2-1-345)	42
रुद्वेर्वादिथ (2-3-155)	99	यशोः कित् (2-1-251)	29
रेपस्तेङ्गुणत् (2-1-344)	41	यसेर्गिह्वा (2-1-62)	9
रोगास्वयायां (2-4-159)	128	यसेभ्र (2-3-69)	88
रुः कर्मणि (2-4-283)	154	यस्यगिभ्यां (2-1-324)	39
रुधमुट् च (2-1-244)	29	यस्यर्तिभ्यां (2-1-195)	28
रुगिमो (2-2-118)	59	यदिरदि (2-1-12)	3
रुङ्गेर्वादिथ (2-3-93)	91	यदिवसि (2-1-193)	23
रुङ्गेरदि (2-1-253)	20	यद्विभुधि (2-1-207)	24
रुधेः रा च (2-2-200)	69	यहोः मुट् च (2-1-326)	30
रुधेदन्त् (2-2-79)	54	यहो धन्त् (2-1-115)	14
रुशस्वयायां (2-3-190)	104	यामेप्रथम (2-4-237)	149
रुङ् चोर्ध्वं (2-4-0)	105		

सूत्रम्.	पृष्ठम्.	सूत्रम्.	पृष्ठम्.
भाते प्रम (2-1-242)	28	वेजो डिद् (2-1-179)	21
भातेडिद् (2-1-171)	20	वेतस (2-3-173)	102
बाद्धारी (2-1-303)	36	वेतेर्णिः (2-1-183)	22
बा वणिजाम् (2-4-69)	114	वौ कसे (2-3-23)	79
बाविम्धे. (2-3-33)	81	वौ क्षुधुव (2-4-34)	110
विषनायोधनौ (2-4-103)	119	वौ रिचेर्मु (2-1-160)	19
विच्छेर्नङ् (2-4-113)	121	व्यधिजपि (2-4-84)	117
विटपविष्टप (2-2-212)	71	व्यनुप्रेषु (2-4-37)	110
विद्भरसिन्दूर (2-3-59)	86	व्यादनीड (2-2-119)	59
वितसिवसि (2-1-184)	22	व्यादाम् (2-4-234)	144
विदः क्ति (2-2-160)	64	व्याधौ शुट् (2-1-333)	40
विद्यमान (2-4-192)	133	व्युपयोः (2-4-57)	113
विभिनिमन्त्रणा (2-4-216)	140	व्योमन् (2-1-184)	34
विपाशेष (2-1-307)	37	व्रजियज्या (2-4-125)	122
विपिनेरिण (2-2-196)	69	व्रक्षिशादि (2-4-169)	129
वियस्तुद् च (2-3-14)	78	व्रियो ह्कि (2-1-240)	28
वियो जक (2-2-86)	55	वाः सन्वच (2-1-21)	4
विश क्ति (2-1-306)	37	वाकृष्य (2-4-281)	153
विशिपति (2-4-273)	151	वाकेरन. (2-2-204)	70
विशोरिपक् (2-2-213)	71	वाकेरनिः (2-1-217)	25
वीणास्थूणा (2-2-123)	69	वाकेरन्त (2-2-146)	63
वीपतिभ्वा (2-2-206)	70	वाकेरन्ति (2-1-199)	23
वृद्ध एन्याः (2-3-18)	79	वाकेरन्तिः (2-1-265)	31
वृजिनाजिन (2-2-194)	69	वात्शानचौ (2-4-16)	100
वृषक्षित (2-3-86)	90	वातेरमूलेर (2-3-61)	86
वृषो मत (2-1-194)	23	वातेरु च (2-3-24)	80
वृषोतेः (2-4-74)	115	वापेर्दन् (2-2-163)	65
वृषोतेरुट् (2-2-105)	57	वामिकमि (2-3-118)	95
वृषुसुकृभ्यो (2-2-166)	65	वामिमिभ्यो (2-2-44)	50
वृषुवसि (2-4-80)	116	वामिपणि (2-2-120)	59
वृषिहधि (2-3-29)	80	वासीरनिवाय (2-4-59)	113
वृषेर् च (2-2-180)	67	वालिपटि (2-2-13)	45
वृषुवम्यनि (2-3-140)	98	वालिमरिः (2-2-28)	48
वृषिपटि (2-3-96)	91	वातेरङ्कः (2-1-15)	7
वृषुसाभ्यो (2-1-239)	28	वातेराट् (2-1-50)	7

सूत्रम्.	पृष्ठम्.	सूत्रम्.	पृष्ठम्.
शातेह्रस्वध (2-1-96)	12	श्रेष्मातका (2-2-43)	50
शावरोराम्नी (2-3-54)	85	श्रन्नुसन् (2-1-277)	32
शावोरोः (2-1-208)	24	श्रेधित् (2-1-178)	21
शासियुधि (2-4-186)	182	यितोऽह् (2-4-138)	124
शिक्षिकुठि (2-1-41)	6	पुह्शीह् (2-4-126)	123
शिक्षेः शिग् (2-1-97)	12	यन् (2-3-75)	89
शिकाशफ (2-2-218)	72	शिवसिवो (2-4-167)	129
शीडः क्नु (2-3-90)	91	संशापाम् (2-4-158)	127
शीडः फन् (2-1-329)	40	संहायाम् (2-4-158)	148
शीङ्गापो (2-3-129)	97	सनिर्गुत् (2-2-156)	64
शीलो धुरु (2-1-69)	9	संघत्तृपद् (2-1-259)	30
शीलो यल (2-3-121)	95	सङ्घपातात् (2-4-28)	109
शीङ्गकुशि (2-1-179)	33	सङ्घे चानौ (2-4-62)	113
शीङ्गीह् (2-1-105)	13	सजूपाशिवौ (2-1-309)	37
शीङ्गशि (2-2-158)	64	सञ्जेर्धथ (2-3-2)	76
शुष्कचूर्ण (2-4-249)	147	सदिपति (2-4-128)	123
शुसिचिन्व्यां (2-3-32)	81	सनेर्ङ्खिः (2-1-175)	21
शुहाटक (2-2-100)	56	सनेर्ङ्खि (2-2-230)	73
शुहार (2-3-45)	83	सपूर्वांबित् (2-3-70)	88
शुणातेरावः (2-3-135)	97	सप्तम्यो चोप (2-4-266)	150
शुणातेर्वायु (2-4-31)	100	सप्यशम्बां (2-1-275)	32
शुवृमसिम्भो (2-1-271)	32	समादिपु (2-4-151)	126
शुवीह्रन्व्यां (2-2-57)	51	समानकर्तृ (2-4-215)	139
शुवृकिन्व्यः (2-3-64)	87	समि कसे (2-2-21)	47
शुवृह्रसिन्व्यो (2-3-123)	96	समि च वृते (2-4-98)	119
शेवे लड (2-4-208)	138	सामि मुधौ (2-4-66)	114
शमनि शीलो (2-1-98)	12	समि युडु (2-4-35)	110
श्यतेरिच (2-2-48)	50	समीणः (2-4-122)	122
श्रियः (2-4-43)	111	समुचये वा (2-4-227)	142
श्रीलो ङिः (2-1-180)	21	समुचये सामान्य (2-4-229)	149
श्रुदशि (2-3-9)	78	समुदोरजः (2-4-92)	118
श्रुयुष्टृप (2-2-185)	68	समुदोर्गण (2-4-108)	120
श्रुयुगनि (2-4-120)	122	समूले हना (2-4-252)	148
श्रो नुं ह्रस्वश्च (2-3-117)	95	सम्भाचनेऽल (2-4-211)	138
श्रिचे कथ (2-1-27)	5		

सूत्रम्.	पृष्ठम्.	सूत्रम्.	पृष्ठम्.
घर्तैः स्थिर (2-4-26)	108	स्विररिक्ता (2-3-47)	84
घर्तैरघच् (2-2-70)	33	स्थो घुः (2-1-55)	8
घर्तैरदिः (2-1-254)	30	स्नामदि (2-1-278)	33
घर्तैरपः (2-2-211)	71	स्तुम्भ्यां (2-3-150)	99
घर्तैरयूः (2-1-90)	12	स्नेहने (2-4-254)	148
घर्तैरश्च (2-2-67)	53	स्वशिघ्ररजो (2-1-30)	5
घर्तैर्गुक् (2-3-103)	93	स्पृशेरुप (2-4-24)	108
घर्तैर्गित् (2-2-154)	61	स्फायितधि (2-3-21)	79
सर्वेबाहुभ्यो (2-4-2)	101	स्मपरे (2-4-11)	106
सन्धे स्थः (2-1-131)	16	स्मे लोट् (2-4-220)	140
सन्धेः ष् च (2-1-308)	37	स्यन्देधंश्च (2-1-29)	6
सहो ष च (2-1-313)	38	स्यमेर्यण (2-2-17)	46
छारैरधिन् (2-1-201)	24	स्यविधिवि (2-2-242)	74
सितनिगमि (2-1-61)	9	स्याशक्य (2-3-81)	90
सिवेष्टेरू च (2-2-72)	53	सुरीभ्यां (2-1-327)	39
सुभ्यसेः (2-1-132)	16	सुवधिक (2-1-246)	29
सुम्दिक्किदि (2-3-38)	82	सुयोऽनुप (2-4-42)	111
सुभो दीर्घश्च (2-2-181)	67	स्वपो नन् (2-4-111)	121
सुसूधा (2-3-31)	81	स्वात्तत् (2-1-278)	153
सुप्रविभ्यां (2-3-65)	87	स्वाद्भ्यंश्च (2-4-239)	145
सुविधिकृद्भ्यः (2-1-74)	10	स्वायेंश्च षुषः (2-1-256)	148
सृजेः कश्च (2-1-280)	33	इनो जश्च (2-2-191)	68
सृजेरगुष (2-1-31)	5	हरिमित (2-1-35)	6
सृष्टृभ्यां (2-1-14)	7	हलिकलि (2-1-163)	19
सृष्टृभ्यो (2-2-60)	52	दलो षच् (2-4-175)	130
षेरिमन् (2-2-233)	73	दधिवसीन् (2-2-130)	60
स्कन्दिपति (2-1-171)	129	दरुणार्थे (2-1-255)	148
स्कन्दमिभ्यां (2-2-178)	66	दिसाधार्थेक (2-4-265)	150
स्तनिहृषि (2-1-83)	11	दितेः क्तिन् (2-3-183)	103
स्तन्धे क च (2-4-105)	120	दिदुयोर्मुक् (2-2-159)	62
स्त्यायोऽङि (2-3-79)	89	दुसृन्त्यां (2-1-142)	17
स्तियां क्तिन् (2-4-119)	191	दुयामागु (2-3-80)	89
स्वथ (2-3-25)	80	दुष्टैर्मुक् (2-2-132)	61
स्वात्मस्वात्म (2-3-104)	93	द्वजनेभ्यान् (2-1-295)	35
स्वात्मस्वात्मधि (2-4-76)	115	द्वश्च द्वश्च (2-3-20)	79

सूत्रम्.	पृष्ठम्.	सूत्रम्.	पृष्ठम्.
हृत् ईतञ् (2-2-144)	62	हृत्सृष्टि (2-1-260)	30
हृत्प्रविभ्यां (2-2-193)	68	हेः किन्नुट् (2-1-47)	7
हृत्प्रो दुक् (2-3-6)	77	हेतुफलयोः (2-4-213)	139
हृत्प्रिदिश्रिदि (2-1-164)	19	हेतुभावयो (2-1-1)	12
हृत्प्रस्थो (2-1-146)	17	होद्वे लोपथ (2-1-75)	10
हृत्सृष्टि (2-2-40)	40	हिप्ः किद् (2-1-39)	6
हृत्प्रिश्ति (2-3-108)	94	ह्रींभीक् (2-4-153)	126

LIST OF SANSKRIT PUBLICATIONS FOR SALE.

Rs. 100 P.

भक्तिमञ्जरी Bhaktimanjari (Stuti) by H. H. Svati Śrī Rama Varma Maharāja.	1	0	0
स्यानन्दूरपुरवर्णनप्रबन्धः Syanandurapuravarnana- prabandha (Kāvya) by H. H. Svati Śrī Rama Varma Maharāja, with the commentary Sundarī of Rajarāja Varma Koil Tampuram.	2	0	0

Trivandrum Sanskrit Series.

No. 1—दैवम् Daiva (Vyākaraṇa) by Deva with Puruṣikara of Kṛṣṇaśūka muni (out of stock).	1	0	0
No. 2—अभिनवफास्तुभमाला-दक्षिणामूर्ति-अभि- नवकास्तुभमाला and Dakṣiṇa- murtistava by Kṛṣṇaśūka muni (out of stock)	0	8	0
No. 3—नलाभ्युदयः Nalabhyudaya (Kāvya) by Vanam Bhaṭṭa Bāṇa (second edition).	0	1	0
No. 4—शिवलीलार्णव Sivalilarnava (Kāvya) by Nīlakaṇṭha Dikṣita (out of stock).	2	9	0
No. 5—व्यक्तिविवेकः Vyaktiviveka (Vākya- by Mahima Bhaṭṭa with commentary (out of stock)	2	22	0
No. 6—दुर्घटवृत्तिः Durghatavṛtti (Vyākaraṇa) by Śrīmadēva (out of stock)	2	0	0
No. 7—ब्रह्मनृत्यप्रकाशिका Brahmatattvapraka- sika (Vedānta) by Saṅkṣipta (out of stock).	2	1	0
No. 8—प्रद्युम्नाभ्युदयम् Pradyumnaabhyudaya (Nāṭika) by Ravi Varma Bāṇa (out of stock).	1	0	0

	RS	AS	₹.
No 9—विरुपाक्षपञ्चाशिका Virupaksapancaasika (Vedānta) by Virūpākṣanātha with the commentary of Vidyācakra varma (out of stock)	0	8	0
No 10—मातङ्गलीला Matangalila (Gajalakṣya) by Mlīkanātha (out of stock)	0	8	0
No 11—तपतीसंवरणम् Tapatisamvarana (Nāṭaka) by Kulīśekhara Varma with the commentary of Śivarāma (out of stock)	2	4	0
No 12—परमार्थसारम् Paramarthasara (Vedānta) by Ādiśeṣi with the commentary of rābhivānana (out of stock)	0	8	0
No 13—सुभद्राधनञ्जयम् Subhadradhananjaya (Nāṭaka) by Kulīśekhara Varma with the commentary of Śivarāma (out of stock).	2	0	0
No 14—नीतिसार Nitisara (Nīti) by Kāmandaka, with the commentary of Śinkarārya (out of stock).	3	8	0
No 15—स्वप्नवासवदत्तम् Svapnavasavadatta (Nāṭaka) by Bhāsa (second edition)	1	8	0
No 16—प्रतिज्ञायोगन्धरायणम् Pratijñayaugandha- rayana (Nāṭaka) by Bhāsa (out of stock)	1	8	0
No 17—पञ्चरात्रम् Pancaratra (Nāṭaka) by Bhāsa (out of stock)	1	0	0
No 18—नारायणीयम् Narayaniya (Stuti) by Nārāyaṇi Bhaṭṭa with the comment ary of Deśamangalavārya (second edition).	4	0	0
No 19—मानमयोदय Manameyodaya (Vimānsa) by Nārāyaṇi Bhaṭṭa and Nārāyaṇa Paṇḍita (out of stock)	1	1	0
No 20—अविमारकम् Avimaraka (Nāṭaka) by Bhāsa (out of stock)	1	8	0
No 21—बालचरितम् Balacarita (Nāṭaka) by Bhāsa (out of stock).	1	0	0

- No 22—मध्यमव्यायोग-दूतवाक्य दूतघटोत्कच-शर्मानगे-
रमज्ञानि Madhyamavyayoga-Duta-
vakya-Dutaghatotkaca-Karna-
bhara and Urubhanga (Nāṭka)
by Bhāsa (out of stock) 1 8 0
- No 23—नानार्थार्णवसंक्षेप Nanartharnavasam-
ksepa (Kōśī) by Keśavāsvāmin
(Part I, 1st and 2nd Kāṇḍas)
(out of stock) 1 12 0
- No 24—जानकीपरिणय. Janakīparinaya (Kāvya)
by Cīkṛī Kāvī (out of stock) 1 0 0
- No 25—कानादसिद्धान्तचन्द्रिका Kanadasiddhanta-
candrika (Nāṭya) by Gāṅgādhara-
nari (out of stock) 0 12 0
- No 26—अभिषेकनाटकम् Abhisekanataka by
Bhāsa (out of stock) 0 12 0
- No 27—कुमारसम्भव Kumarasambhava (Kāvya)
by Kālidāsa with the two comment-
aries, Prīkāśikā of Arunagirinātha
and Vivaraṇa of Nārāyaṇa Paṇḍita
(Part I, 1st and 2nd Sargas)
(out of stock). 1 12 0
- No 28—वैखानसधर्मप्रश्न. Vaikhanasadharmapra-
sna (Dharmasūtra) by Vikhānasa
(out of stock) 0 8 0
- No 29—नानार्थार्णवसंक्षेप Nanartharnavasam-
ksepa (Kōśī) by Keśavāsvāmin
(Part II, 3rd Kāṇḍa) (out of stock) 2 4 0
- No 30—वास्तुविद्या Vastuvidya (Śilpa) (out of
stock) 0 12 0
- No 31—नानार्थार्णवसंक्षेप Nanartharnavasam-
ksepa (Kōśī) by Keśavāsvāmin
(Part III, 4th, 5th and 6th
Kāṇḍas) 1 0 0
- No 32—कुमारसम्भव Kumarasambhava (Kāvya)
by Kālidāsa with the two comment-
aries, Prīkāśikā of Arunagirinātha
and Vivaraṇa of Nārāyaṇa Paṇḍita
(Part II, 3rd, 4th and 5th Sargas)
(out of stock). 2 8 0

No 33—	चारुचस्रग्रह (Vākarāṅga)	Vararucasangraha with the commentary Dīpīprabhā of Nārāyaṇa (out of stock)	0	8	0
No 4—	मणिदर्पण Rājacūdāmanmākhin	Manidarpana (Nyāya) by Rājacūdāmanmākhin	1	4	0
No 35—	मणिसार nātha	Manisara (Nyāya) by Gopī- nātha	1	8	0
No 36—	कुमारसम्भव by Kāhdāsa	Kumārasambhava (kāvya) with the two comment- aries, Prākāśika of Arunagirinātha and Vivaraṇa of Nārāyaṇa Paṇḍita (Part III, 6th, 7th and 8th Sargas)	3	0	0
No 37—	आशोचाष्टकम् Vararuci	Asaucastaka (Smṛti) by Vararuci with commentary	0	4	0
No 38—	नामलिङ्गानुशासनम् (kośa)	Namalinganusasana by Amarasimha with the com- mentary Tikāsarvasva of Vandy- ghaṭīya Sarvānanda (Part I, 1st kāṇḍa)	2	0	0
No 39—	चारुदत्तम् (out of stock)	Carudatta (Nāṭya) by Bhāsa (out of stock)	0	12	0
No 40—	अलङ्कारसूत्रम् Rujyaka	Alankarasutra by Rujyaka with the Alankārasarvasva of Mankhuka and its commentary by Samudrabardha (second edition)	2	8	0
No. 41—	अध्यात्मपटलम् danti)	Adhyatmapatala (Ve- dānta) by Āpastamba with Vivaraṇa of Śrī Śūdrāya Bhagavat Pīḍe (out of stock)	0	4	0
No 42—	प्रतिमानाटकम् (out of stock)	Pratimanataka by Bhāsa (out of stock)	1	8	0
No 43—	नामलिङ्गानुशासनम् (kośa)	Namalinganusasana by Amarasimha with the two commentaries, Amarakośodghāṭana of Kṣīrasāmin and Tikāsarvasva of Vandyāghaṭīya Sarvānanda (Part II, 2nd kāṇḍa, 16 vargas)	2	8	0
No. 44—	तन्त्रसुद्धम् Vedottana	Tantrasuddha by Bhāṭṭāraka Vedottana (out of stock)	0	4	0

		RS	AS	P.
No 45—	प्रपञ्चहृदयम् Prapancahrdaya	1	0	0
No 46—	परिभाषावृत्ति Paribhasavrtti (Vyākaraṇi) by Nīlakantha Dīkṣita	0	8	0
No 47—	सिद्धान्तसिद्धाञ्जनम् Siddhantasiddhanjana (Vedānti) by Kṛṣṇānandī Sarasvatī (Part I)	1	12	0
No 48—	सिद्धान्तसिद्धाञ्जनम् Do Do (Part II)	2	0	0
No 49—	गोलदीपिका Goladīpika (Jyotiṣi) by Pīrameśvara	0	4	0
No 50—	रसार्णवमुधाकर Rasarnavasudhakara (Alaṅkāri) by Singa Bhūpālī	3	0	0
No 51—	नामलिङ्गानुशासनम् Namalinganusasana (kośi) by Amarasimha with the two commentaries, Amarakośodghāṭana of Kṣīrasāmin and Tikāsarvasva of Vandyag'haṭīya Sarvaṇandī (Part III, 2nd handī, 7 10 varṅas)	2	0	0
No 52—	नामलिङ्गानुशासनम् Namalinganusasana (kośi) by Amarasimha with the commentary Tikāsarvasva of Vanīyag'haṭīya Sarvaṇandī (Part II, 3rd K'pāḍā)	1	8	0
No 53—	शब्दनिर्णय Sabdanirṇaya (Vedānti) by Prikāśātmapratindrī	0	12	0
No 54—	स्फोटसिद्धिन्यायविचार Sphotasiddhinyayavicāra (Vyākaraṇa)	0	4	0
No 55—	मत्तविलासप्रहसनम् Mattavīlasaprahasana (Nāṭaka) by Mahēnīravikrama now in (out of stock)	0	8	0
No 56—	मनुष्यालयचन्द्रिका Manusyalayacandrika (Śilpi) (out of stock).	0	8	0
No 57—	रघुवीरचरितम् Raghuvīracarita (kavyi)	1	1	0
No 58—	सिद्धान्तसिद्धाञ्जनम् Siddhantasiddhanjana (Vedānti) by Kṛṣṇānandī Sarasvatī (Part III).	2	0	0

- No 59—नागानन्दम् *Nagananda* (Nāṭaka) by
Harsadeva with the commentary
Vimarsinī of Śivarāma (out of
stock). 3 4 0
- No 60—लघुस्तुति *Laghustuti* by I ṅghubhṛṅṅāraka
with the commentary of Rāṅhavāna ida. 0 8 0
- No 61—सिद्धान्तसिद्धाञ्जनम् *Siddhantasiddhanjana*
(Vedānta) by Kṛṣṇānanda Sarasvatī
(Part IV) 1 4 0
- No 62—सर्वमतसंग्रह *Sarvamatasangraha*
(out of stock) 0 8 0
- No 63—किरातार्जुनीयम् *Kiratarjuniya* (kāvya)
by Bhāravi with the commentary Śa
kṣārtarjūṅṅikā of Citrabhānu (1, 2
and 3 Sargas) 2 8 0
- No 64—मेघसन्देश *Meghasandesa* by Kālidāsa
with the commentary Pradīpa of
Dakṣiṅṅivartanātha 0 12 0
- No 65—मयमतम् *Mayamata* (Śilpi) by Maya
muni (out of stock) 3 4 0
- No 66—महार्थमञ्जरी *Maharthamanjari* (D rāma)
with the commentary Parumala of
Maheśvarānanda 2 4 0
- No 67—तन्त्रसमुच्चय *Tantrasamuccaya* (Tantra)
by Narayana with the commentary
Vimarsinī of Śankara (Part I,
1-6 Pāṭalas) (out of stock) 3 4 0
- No 68—तत्त्वप्रकाश *Tattvaprakasa* (Āgama) by
Śrī Bhojadeva with the commentary
Iatparyadīpikā of Śrī Kumāra 1 12 0
- No. 69 ईशानशिवगुरुदेवपद्धति *Iśanasivaguru-*
devapaddhati (Tantra) by Īśanaśiva
gurudevamiśra Part I Sāmānya
pāda) 1 8 0
- No 70—आर्यमञ्जूरीमूलकल्प *Aryamanjusrimula*
kalpa (Part I). 2 8 0

- No 71—तन्त्रसमुच्चय Tantrasamuccaya (Tantra)
by Nārāyaṇa with the commentary
Vimarsīnī of Śaṅkara (Part II, 7—12
Pāṭalās) (out of stock) 3 8 0
- No 72—ईशानशिवगुरुदेवपद्धति Isanasivaguru-
devapaddhati (Tantra) by Īśānāsiv
gurudevamiśra (Part II Māntropāda) 1 0 0
- No 73—ईश्वरप्रतिपत्तिप्रकाश Isvarapratipatti-
prakasa (Vedānta) by Madhusūdanī-
sarasvatī 0 1 0
- No 74—याज्ञवल्क्यस्मृति Yajnavalkyasmṛti with
the commentary Bālakṛiḍā of
Viśvarūpacārya (Part I—Ācāra
and Vyavahāra Adhyāya) 3 1 0
- No 75—शिल्परत्नम् Silparatna (Śilpa) by Śrī-
kumari (Part I) 2 12 0
- No 76—आर्यमञ्जुधीमूलकल्प Aryamanjusrimula
kalpa (Part II) 3 0 0
- No 77—ईशानशिवगुरुदेवपद्धति Isanasivaguru-
devapaddhati (Tantra) by Īśānāsiv
gurudevamiśra (Part III, kriyapāda
1—30 Pāṭalās) 3 0 0
- No 78—आश्वलायनगृह्यसूत्रम् Asvalayanagṛhya
sūtra with the commentary Anavilā
of Haradattacārya 2 6 0
- No 79—अर्थशास्त्रम् Arthasastra of Kauṭalya with
commentary by Mahāmahopādhyāya
T Gṛhapatī Śāstri (Part I, 1 & 2
Adhikarapās) 3 12 0
- No 80—अर्थशास्त्रम् Do Do (Part II, 3—7
Adhikarapās) 4 0 0
- No 81—याज्ञवल्क्यस्मृति Yajnavalkyasmṛti with
the commentary Bālakṛiḍā of Viśva-
rūpacārya (Part II Prāvācit-
tādhyāya) 2 0 0
- No 82—अर्थशास्त्रम् Arthasastra of Kauṭalya
with commentary by Mahāmahopā-
dhyāya T Gṛhapatī Śāstri (Part III,
8—15 Adhikarapās) 3 4 0

No 83—इशानशिवगुरुदेवपद्धति devapaddhati (Tantra) by Isāna śivagurudevamiśra (Part IV, kriyā- pāda 31-64 Pātāla and Yogapāda)	3	8	0
No 84—आर्यमञ्जुश्रीमूलकल्प Aryamanjusrimula- kalpa (Part III)	2	0	0
No 85—विष्णुसंहिता Viṣṇusamhita (Tantra).	2	8	0
No 86—भरतचरितम् Bharatacarita (kāvya) by bhṛṅgarāva	1	8	0
No 87—सङ्गीतसमयसार Sangītasamayāsara (Sangīta) of Sangītakāra Parāśara- deva	1	2	0
No 88—काव्यप्रकाश Kavyaprakāśa (Alankāra) of Muniṅgabhāṭṭa with the two com- mentaries the Saṃpratyāprakāśinī of Śrī Vidyācakravartin and the Sāhi- tyacūdamani of Bhāṭṭagopāli (Part I, 1-3 Ullāśās)	3	0	0
No 89—स्फोटसिद्धि Sphoṭasiddhi (Vyākaraṇa) by Bharatamiśra	0	8	0
No 90—मीमांसाश्लोकावर्तिकम् Mīmāṃsāśloka- vartika with the commentary kāśikā of Sucaritamīśra (Part I)	2	8	0
No 91—होराशास्त्रम् Horasastra of Varāhamihira cārya with the Vivaraṇa of Rudra	0	0	0
No 92—रसोपनिषत् Rasopaniṣat	2	0	0
No 93—वेदान्तपरिभाषा Vedāntaparibhāṣa (Vedānta) of Dharmarājādharma Indra with the commentary Prakāśika of Peditikṣita	1	8	0
No 94—बृहद्देशी Bṛhaddeśī (Sangīta) of Matangamuni	1	8	0
No 95—रणदीपिका Ranadīpika (Jyotiṣa) of Kumārīgṛhaka	0	4	0

- No. 96—~~ऋक्संहिता~~ Rksamhita with the Bhāṣya of Skandasvāmin and the commentary of Veṅkaṭamādhavārya (Part I, 1st Adhyāya in 1st Aṣṭaka). 1 8 0
- No. 97—~~नारदीयमनुसंहिता~~ Naradiyamanusamhita (Smṛti) with Bhāṣya of Bhavaṣvāmin. 2 0 0
- No. 98—~~शिल्परत्नम्~~ Silparatna (Śilpa) by Śrī-kumāra. (Part II.) 2 8 0
- No. 99—~~मीमांसाश्लोकवार्तिकम्~~ Mimamsasloka-vartika (Mīmāṃsā) with the commentary Kaśikā of Sucaritamiśra (Part II). 2 0 0
- No. 100—~~काव्यप्रकाशः~~ Kavyaprakāśa (Alaṅkāra) of Maṃmaṭabhāṭṭa with the two commentaries, Saṃpradāyaprakāśini of Śrīvidyācakra-vartin and Saṁhitya-cūḍāmaṇi of Bhaṭṭagopāla. (Part II, 6-10 Uliāsās). 5 0 0
- No. 101—~~आर्यभटीयम्~~ Āryabhaṭīya (Jyotiṣ) of Āryabhaṭācārya with the Bhāṣya of Nīlakaṭṭhasomasutvan (Part I. Gaṇitapāda). 2 8 0
- No. 102—~~दत्तिलम्~~ Dattila (Saṅgīta) of Dattila-muni. 0 4 0
- No. 103—~~हंससन्देशः~~ Hamsasandesa (Vedānta) with commentary. 0 8 0
- No. 104—~~साम्बपञ्चाशिका~~ Sambapancasika (Stuti) with commentary. 1 0 0
- No. 105—~~निधिप्रदीपः~~ Nidhipradīpa of Siddha-śrīkaṭṭhasambhu. 0 4 0
- No. 106—~~प्रक्रियासर्वस्वम्~~ Prakriyasarvasva (V) akaraṇa) of Śrī Nārāyaṇa Bhaṭṭa with commentary (Part I.) 1 0 0

- No. 107—**काव्यरत्नम्** Kavyaratna (Kāvya)
of Arhaddāsa 0 12 0
- No. 108—**बालमार्तण्डविजयम्** Balamartanda-
vijaya (Nāṭaka) of Devarājakavi. 1 8 0
- No. 109—**न्यायसारः** Nyayasara with the
commentary of Vāsudevasūri. 1 8 0
- No. 110—**आर्यभटीयम्** Aryabhatīya (Jyotiṣā) of
Āryabhaṭācārya with the Bhāṣya
of Nilakanṭhasomasutvan. (Part II.
Kālakriyāpāda) 1 0 0
- No. 111—**हृदयप्रियः** Hridayapriya (Vaidyaka)
by Paramēśvara. 3 0 0
- No. 112—**कुचेलोपाख्यानम्** अजामिलोपाख्यानं च ।
Kucelopakhyana and Ajamilo-
pakhyana (Sāṅgīta) by H. H.
Svāti Śrī Rāma Varma Maharaja. 0 4 0
- No. 113—**सङ्गीतरत्नयः** Saṅgītakrtis (Gāna)
of H. H. Svāti Śrī Rāma Varma
Maharaja 1 0 0
- No. 114—**साहित्यमीमांसा** Sahityamimamsa
(Alakāra) 1 0 0
- No. 115—**ऋक्संहिता** Rksamhita (with the
Bhāṣya of Skandisvāmin and the
commentary of Veṅkaṭamādha-
vārya) (Part II 2nd Adhyāya in
1st Aṅgaka.) 1 8 0
- No. 116—**वाक्यपदीयम्** Vakyapadiya (Vyākaraṇa)
with the commentary Prakīrṣṭak-
prikāṭa by Helaraja son of Bhutiraja.
(Part I). 1 8 0
- No. 117—**सरस्वतीषण्डानरणम्** Sarasvatīkanta-
bharana (Vyākaraṇa) by Bhojadeva
with the commentary of Śrī Nārā-
yaṇa Dapḍuathā. 1 8 0

No. 118—बालरामभरतम् (Nāṭya) by Maharaja.	Balaramabharata Bālarāma Varma Vanci	2	8	0
No. 119—विवेकमार्ताण्डः (Vedānta) of	Vivekamarthanda Viśvaiṅpadeva	0	8	0
No. 120—शौनकीयम्	Saunakiya.	0	8	0
No. 121—वैखानसागमः (Tantra) of	Vaikhanasagama Marici.	2	0	0
No. 122—प्रबोधचन्द्रोदयम् (Nāṭaka) by with the commentary bharana of Śrī Govindāṃṭa- bhagavān.	Prabodhacandrodaya Kṛṣṇamiśrayati Nāṭak- Śrī Govindāṃṭa- bhagavān.	2	0	0
No. 123—सङ्ग्रामविजयोदयः daya(Jyotiṣa).	Sangramavijayo	2	0	0
No. 124—हरमेखला with commentary (Part I chapters 2, 3 & 4)	Haramekhala of Māhuka	1	8	0
No. 125—कोकसन्देशः by	Kokasandesa (Kāvya) Viṣṇutrāta.	0	8	0
No. 126—करणपद्धतिः	Karanapaddhati (Jyotiṣa).	0	4	0
No. 127—सरस्वतीकण्ठाभरणम् bharana by the commentary of Śrī Nārāyaṇa Daṇḍanātha.	Sarasvatikanta- Bhojideva with Śrī Nārāyaṇa	1	8	0

Apply to:—

The Superintendent,
Government Press,
Trivandrum.